Fundacja Art-Hist-Arch

ul. Heweliusza 11/811
80-890 Gdańsk

Joanna Jakutowicz

Maurycy Domino

Straty wojenne kościoła p.w. NMP w Elblągu

Ministerstwo Kultury
i Dziedzictwa Narodowego

Dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego pochodzących z Funduszu Promocji Kultury – państwowego funduszu celowego, w ramach programu „Badanie polskich strat wojennych”

Gdańsk 2026

fundacja@faha.pl **www.faha.pl** **0048 607 164 559**

Spis treści:

Podominikański kościół p.w. Najświętszej Marii Panny w Elblągu – historia i architektura….3

Podominikański kościół p.w. Najświętszej Marii Panny w Elblągu – historia rozwoju wyposażenia wnętrza…….13

Karty katalogowe…….. 28

Bibliografia…….161

Podominikański kościół p.w. Najświętszej Marii Panny w Elblągu – historia i architektura.

Dawny kościół pod wezwaniem Najświętszej Marii Panny, należący pierwotnie do osiadłego wraz z założeniem miasta konwentu dominikanów, uważany jest za jeden z najwcześniejszych gotyckich kościołów na terenie państwa zakonnego, a wybudowana krótko po 1246 r. dolna cześć prezbiterium jest być może najstarszą zachowaną ceglaną budowlą sakralną w obecnych granicach Polski. Częściowo zniszczony w czasie ostatniej wojny obiekt, w wyniku odbudowy zachował swój gotycki charakter, stając się jednym z głównych akcentów historycznej panoramy miasta. Sama budowla jak dotąd nie doczekała się syntetycznej monografii nie licząc niepublikowanej pracy magisterskiej Z. Balewskiego. W opracowaniach naukowych informacje o kościele NMP pojawiają się jedynie jako odnośniki i uzupełnienie szerszych wątków (T. Chrzanowski, J. Kłoczowski, R. Kubicki, M. Józefczyk, T. Mroczko, J. Tytus–Wańkowska, L. Abramowicz, B. Jesionowski, Ch. Hermann)[1]. W ostatnim czasie pojawiły się nowsze ujęcia w pracach M. Samóla, w których to autor podjął próbę nowego odtworzenia faz budowy kościoła w oparciu o własne wnioski.

Poniższy rozdział na celu ukazanie na roli elbląskiej świątyni jako „kamienia milowego" w rozwoju gotyckiej architektury w Prusach wraz z podsumowaniem i uwypukleniem pewnych wątków wzmiankowanych już w literaturze, lecz w charakterze rozproszonym. Ze względu na charakter i przewidzianą objętość publikacji, pominięte zostaną w pracy szczegółowe opisy architektoniczne, jak również skomplikowana historia późniejszych przekształceń obiektu.

Kościół wraz z pozostałościami zabudowy klasztornej usytuowany jest w obrębie północno – zachodniej części starego miasta. Lokalizacja zespołu posiada typowy charakter dla architektury zakonów żebrzących – tuż przy murach miejskich, sąsiadujących z

[1] Z. Balewski, *Architektura klasztoru dominikańskiego w Elblągu.* Niepublikowana praca magisterska na UMK w Toruniu, Toruń 1967. *M. Gajewska. J. Kruppe, Badania archeologiczne na terenie kościoła NMP w Elblągu w roku 1959, [w:] Rocznik Elbląski, 1961, s. 207 – 226., T. Mroczko, Architektura gotycka na ziemi chełmińskiej, Warszawa 1980. Architektura gotycka w Polsce. Dzieje sztuki polskiej,* pod red. T. Mroczko i M. Arszyńskiego, t. 2, Katalog zabytków, Warszawa 1995, J. Tytus-Wańkowska*, Kościół p.w. NMP - Galeria El. Badania architektoniczne, Olsztyn 1976 (maszynpis);* L. Abramowicz, B. Jesionowski, *Od dominikańskiego kościoła do galerii sztuki*, Elbląg 1986, M. Józefczyk, *Średniowiecze Elbląga*, Elbąlg 1996; P. Samól, *Oratorium zakonne dominikanów w Elblągu* [w:] *Architektura sakralna na początku Państwa Polskiego(X-XIII w.)* (red.) T. Janiak, D. Stryniak, Gniezno 2016; P. Samól, *Architektura kościołów dominikańskich w średniowiecznych Prusach*, Gdańsk 2022.

nadbrzeżem rzeki Elbląg. Cały kompleks pierwotnie składał się z orientowanego kościoła, przylegających do niego od północy zabudowań klasztornych, zgrupowanych wokół wirydarza, dziedzińca od strony zachodniej oraz cmentarza. Do czasów obecnych zachował się budynek kościoła, południowe skrzydło krużganka, ruiny zachodniej części dziedzińca gospodarczego oraz fragment północnego muru zabudowań klasztornych, wydzielających późniejszy teren cmentarny.

Historia i fazy budowy

Początki konwentu dominikanów w Elblągu zbiegają się z powstaniem samego miasta oraz przybyciem na te ziemie zakonu krzyżackiego, którego oficjalnym celem miała być misja chrystianizacyjna Prusów, a w rzeczywistości podbicie ich terytorium. Dominikanie z północnej części kraju byli początkowo związani z konwentem gdańskim, ufundowanym w 1227 r. przez księcia Świętopełka. Ich obecność w Prusach miała miejsce jeszcze przed przybyciem krzyżaków gdzie kontynuowali poprzednie misję cystersów i Chrystiana, o czym wspominał papież Grzegorz IX w bulli z 9 lipca 1231 r.[2]

Udostępnienie cegielni dominikanom sprawiło, że już w 1246 r. mogli oni przystąpić do budowy murowanego prezbiterium, o wymiarach 8,5 m szerokości 16,9 m długości, prawdopodobnie początkowo przykrytego drewnianym stropem. Wysokość sięgała do szwa czytelnego do dziś na elewacji zewnętrznej i wewnątrz na służkach. Jednocześnie wzniesiona została ściana tęczowa do linii wspomnianego szwa oraz zakrystia i pomieszczenia łącznika przylegające do niej od zachodu. Wzniesione zostały również arkady ściany północnej nawy głównej[3]. W ciągu XIV i na początku XV w. powstał dwunawowy korpus kościoła z niższą nawą południową nakrytą oddzielnym dachem. W tym czasie krużganek otrzymał sklepienie przeskokowe, powstały też murowane zabudowania klasztoru[4]. Ważną cezurą w dziejach kościoła był pożar z dnia 13 lipca 1504 r. Zniszczeniu uległy wówczas sklepienia, dach i oba szczyty. Ocalało jedynie prezbiterium i prawdopodobnie znaczna część murów korpusu oraz ołtarz główny[5]. Zaraz po katastrofie, przy wsparciu rady miasta i mieszczan przystąpiono do odbudowy świątyni, która połączona była z nadbudową nawy południowej do wysokości nawy

[2] R. Kubicki, *Dominikanie w Elblągu - materialne podstawy egzystencji konwentu i jego związki z miastem,* „Rocznik Elbląski", 2004, s. 5 - 6.
[3] F. von Quast, *Die St. Marien in Elbing* , „Neue Preussische Provinzial Blätter", Bd. 11,1850.
[4] L. Abramowicz, B. Jesionowski, Od dominikańskiego kościoła do galerii sztuki, Elbląg 1986, s. 4.
[5] M. Józefczyk, *Średniowiecze Elbląga*, Elbąlg 1996, s. 215.

głównej, w wyniku której kościół uzyskał kształt dwunawowej hali, zamkniętej szczytami sterczynowymi, pokrytej sklepieniem sieciowym i wspólnym dachem, z umieszczoną na jego kalenicy sygnaturką. Całość prac zakończono w 1514 r. Uzyskany w tym czasie ogólny kształt kościoła przetrwał z drobnymi zmianami do dnia dzisiejszego[6]. Powstała architektura ówczesnej hali uzyskała późnogotyckie sklepienie sieciowe (niezachowane) inspirowane architekturą gdańskich kościołów św. Katarzyny i Mariackiego z kręgu warsztatów mistrzów Hetzela i Matza.

W końcu XVI w. przystąpiono do zmiany niektórych elementów wyposażenia. Najważniejszą była budowa empor w korpusie nawowym oraz prospektu organowego, wnętrza naw wypełniły bogate późnogotyckie ołtarze (m.in. słodowników, przewoźników wiślanych, szewców i św. Wawrzyńca) oraz epitafia.

Pod koniec XVIII w. obniżono szczyt prezbiterium i wraz z zakrystią przykryto wspólnym dachem (stąd też czytelne do dzisiaj ścięcie blend). W 1815 r. usunięto z kościoła renesansowe stalle w ramach poszerzania przestrzeni, z tych samych przyczyn pozbyto się mens dawnych ołtarzy bocznych. Na miejscu pozostawiono manierystyczną ambonę z 1588 r. (obecnie w kościół św. Mikołaja)[7]. W 1826 r. rozpoczęto rozbiórkę zabudowań klasztoru, wykonano też nowe oszklenia kościoła, pozłacania ołtarzy, szczyt nad zakrystią, zadaszono krużganki, wybielono kościół. W l888 r. miała miejsce renowacja kościoła w duchu romantycznym, wnętrze korpusu i chóru pokryła neogotycka polichromia, przesunięto łuk tęczowy zrównując go z osią nawy, a w partii przyziemia ściany południowej wprowadzono osiem otworów okiennych (obecnie zamurowanych). Zamurowano wschodnie wejście, wzniesiono nową emporę, oraz przemurowano zachodnią fasadę a także wybudowano neogotycką kruchtę z dwiema flankującymi wieżyczkami o schodkowych szczytach wimpergowych i ukośnych sterczynach. Architektura portalu wejściowego nawiązywała do gotyckiego portalu kamienicy przy ul. Studziennej nr 56[8]. W tym czasie dokonano również regotycyzacji części maswerków okiennych.

Zniszczenia w 1945 r.

W czasie działań wojennych w lutym 1945 r. w gruzach legło stare miasto, którego ścisła zabudowa została zniszczona w blisko 90%. Znacznie ucierpiał też kościół

[6] L. Abramowicz, B. Jesionowski, *Od dominikańskiego kościoła do galerii sztuki*, Elbląg 1986, s. 4-5.
[7] M. Józefczyk, *Elbląskie kościoły protestanckie*, [w:] *Historia Elbląga* t 3, cz1 s. 218-219,
[8] J. Domino, *Architektura*, [w:] Historia Elbląga t 3 cz. 2, s. 267.

podominikański w którym destrukcji uległy przede wszystkim dach obu naw oraz sąsiednie zabudowania przyklasztorne. Całkowitemu zniszczeniu uległo późnośredniowieczne sklepienie sieciowe z 1514 r., górny fragment szczytu zachodniego oraz cały szczyt wschodniego korpusu[9]. Poważnie ucierpiało również wyposażenie wnętrza łącznie z polichromiami[10]. Stosunkowo dobrze zachowała się zakrystia i krużganek wraz z pokrywającym je dachem.

W grudniu 1945 r. przystąpiono do tymczasowego zabezpieczania kościoła, lecz dopiero w latach 50tych XX w. przeprowadzono prowizoryczne prace naprawcze, w tym wykonano pokrycie dachu nad prezbiterium i krużgankami. W 1959 r. przekazano obiekt na cele muzealne, a pracami adaptacyjnymi prowadzonymi przez gdański oddział PKZ kierował Wlodzimierz Sierzuputowski[11]. W tym czasie przeprowadzono pierwsze badania archeologiczno – architektoniczne[12]. Pomimo prac zabezpieczających z lat 50. obiekt dalej popadał w ruinę, wnętrza porastały krzewy, brzozy i olchy a jedynie w prezbiterium, krużganek i przedsionek było zadaszone[13]. Dalsze prace wstrzymano, aż do utworzenia w budynku dawnego kościoła podominikańskiego w 1961 r. centrum sztuki współczesnej *Galeria El*. Sam zamysł narodził się w nieoficjalnym stowarzyszeniu „czterech" które połączyło idee uratowania zabytkowej architektury obiektu z utworzeniem galeria sztuki, w skład którego wchodzili G. Kwiatkowski, S. Wojewski, W. Nadziakiewicz, L. Rutkowiak[14]. W 1961 r. Prezydium Miejskiej Rady Narodowej przychyliło się pozytywnie do inicjatywy utworzenia pracowni i galerii sztuki współczesnej, i zaraz po przekazaniu obiektu wymienieni założyciele przystąpili do pierwszych prac urządzających. Inauguracja galerii odbyła się już w lipcu 1961 r. wystawą w krużganku. W tym też roku wpisano świątynię do rejestru zabytków, zaś mury ruin klasztoru dopiero w 1971[15].

Od początku działalności placówka stała się miejscem ogniskującym wydarzenia oraz twórczość czołowych artystów z kraju i zagranicy w tym słynne cykle biennali form przestrzennych z udziałem takich twórców jak m.in. M. Bogusz, Z. Dłubak, K, Sosnowski, H. Stażewski, O. Hansen, H. Morel[16]. Na fali sukcesów tych imprez Wojewódzki Konserwator

---

[9] Sierzputowski, *Odbudowa zabytków Elbląga w latach 1945-1960*, „Rocznik Elbląski" t1. 1961, s. 145.
[10] J. Domino, *Architektura* [w:] *Historia Elbląga t 5*, s. 275.
[11] Sierzputowski, *Odbudowa*… s. 145
[12] J. Domino, *Architektura* ……s. 321
[13] L. Rutkowiak, *Galeria El, odpryski wspomnień – refleksje*. [w:] *Ocalić od zapomnienia. Półwiecze Elbląga* (1945-1995) w pamiętnikach, notatkach i materiałach wspomnieniowych ludzi Elbląga. S. 277 -
[14] L. Rutkowiak, *Galeria*….s. 277
[15] J. Denisiuk, P. Samól, *Galeria sztuki w dawnym kościele dominikanów*, „Renowacje i zabytki" nr 3 (51), 2014, s. 71
[16] R. Tomczyk, *Elbląg jako ośrodek kulturotwórczy*, [w:] *Historia Elbląga* t 5, cz 2, s. 146.

Zabytków w Gdańsku przyznał środki na generalną odbudowę kościoła, którą rozpoczęto w 1966 r. choć prace nabrały tępa dopiero w 1970 r. Odbudowano zachodnią i południową kruchtę, jednak w uproszczonej postaci pozbawiając ją neogotyckich akcentów, zrekonstruowaniu uległy natomiast szczyty obu naw. Przemurowano wówczas koronę murów zakładając żelbetowy ruszt, na którym zawieszono stalową więźbę dachową. Z racji na ograniczenie środków nie udało się do dzisiaj przeprowadzić rekonstrukcji sygnaturki oraz sklepień[17]. W latach 1975 – 1982 dokonano wymiany i wzmocnienia więźby dachowej nad nawami i założono spinacze murów oraz uszczelniono dach, wyłożono nową posadzkę ceramiczną oraz założono instalacje elektryczną, grzewczą i wodno - kanalizacyjną[18]. 17 grudnia 1982 r., po sześcioletniej przerwie spowodowanej zawieszeniem funkcjonowania na czas koniecznej adaptacji i remontu, rozpoczęło ponownie działalność Centrum Sztuki – Galeria EL. Pomino znacznej odbudowy i zabezpieczenia zabytku do lat 70tych, w obiekcie do dziś trwają prace konserwatorsko – adaptacyjne. W ramach projektu *„Rewitalizacja dawnego kościoła i klasztoru dominikanów, obecnie Centrum Sztuki Galeria EL na starym Mieście w Elblągu”* obiekt otrzymał wsparcie z Regionalnego Programu Operacyjnego Warmia-Mazury 2007 – 2013. Założenie programu obejmowało m.in. remont pomieszczeń, odtworzenie lica murów, konserwację sklepień krużganka oraz prezbiterium**.** W 2011 r. wzniesiono w nawie południowej dwukondygnacyjną szklaną emporę przeznaczoną m.in. do ekspozycji prac w tym kolekcji G. Kwiatkowskiego. Obiekt ten jednak wypełniając całą nawę południową świątyni nienaturalnie ścieśnił przestrzeń historyczną kościoła powodując pewien dysonans w zabytkowym wnętrzu.

Problemy badawcze kościoła podominikańskiego w Elblągu

Forma kościoła jest połączeniem formy wynikłej z historycznego rozwoju oraz dwudziestowiecznej odbudowy. Obecnie jest to budynek orientowany, ceglany, o wątku ścian wendyjskim i gotyckim, posadowiony na fundamencie kamienno–ceglanym. Założony na planie nieregularnej, dwunawowej, hali z wydzielonym, prosto zamkniętym czteroprzęsłowym prezbiterium z przylegającą do jego północnej ściany trójprzęsłową zakrystią oraz krużgankiem. Znacznie wyższy od prezbiterium korpus nawowy zwieńczono dachem

[17] J. Denisiuk, P. Samól, *Galeria*…s. 72.
[18] L. Abramowicz, B. Jesionowski, Od dominikańskiego…s. 7.

dwuspadowym, poprzedzono od zachodu trójdzielną parterową kruchtą oraz zamknięto trójkątnymi szczytami artykułowanymi płytkimi blendami, oraz sterczynami. Prezbiterium wraz z zakrystią nakryto wspólnym dachem siodłowym, a krużganek pulpitowym. Elewację kościoła artykułują wysokie skarpy dzieląc przestrzenie wysokich, ostrołucznych maswerkowych okien (w korpusie nawowym trójdzielne, w ścianie wschodniej prezbiterium czterodzielne, pozostałe dwudzielne, wszystkie maswerkowe).

Zagadnieniem najbardziej spornym jest chronologia budowy kościoła do pożaru (1504), rozpoznana jest natomiast historia odbudowy i późniejszych przekształceń. Z racji na wspomniane już zdawkowe traktowanie tematu, literatura interesującej problematyki była przez lata dość skąpa i przeważającej części opiera się na powtarzaniu poglądów Hauke Stobbego[19]. Opracowanie Fuchsa[20], z 1821 r. można uznać za najstarszą próbę wypowiedzi na temat kościoła. Rozpoczęcie jego budowy wiązał z okresem tuż po nadaniu terenu dominikanom przez legata papieskiego Wilhelma z Modeny w 1246 r. Następnie budowa kościoła trwać miała aż do końca XIV w. o czym miało zaświadczać umieszczenie wewnątrz budowli płyty nagrobnej braci Wesseling w 1405 r.

W 1846 r. powstała pierwsza monografia dziejów kościoła pióra proboszcza G. Döringa[21]. Najwartościowsze uwagi dotyczą dziejów wyposażenia kościoła, natomiast opisy etapów budowy są dość dyletanckie i powierzchowne. Jego zdaniem ukończenie wznoszenia świątyni miało nastąpić już w końcu XIII w. czego dowodem ma być data umieszczona na płycie ołtarza bocznego (pierwotnie płyta nagrobna) oraz wykończenie sąsiednich kościołów św. Ducha i Mikołaja. Jednak autor nie przeprowadził bardziej merytorycznej analizy budowli ograniczając się do opisu pomieszczeń oraz dat budowy kościoła od pożaru aż do czasów sobie współczesnych, bazując zresztą jedynie na materiałach archiwalnych. Praca E. Carstenna nie wnosi nic nowego do zagadnień związanych z kościołem, gdyż opiera się na poglądach wspomnianego Döringa[22].

Najbardziej interesujące są uwagi F. von Quasta[23], który wydzielił, w oparciu o analizę architektoniczną, trzy fazy budowy do czasu pożaru z 1504 r. Za najstarszy element kościoła uważał pierwotnie niższe prezbiterium, czego dowodem miał być ślad na ścianie zachodniej prezbiterium, który wyznacza pierwotną wysokość budowli a nie sięga wysokości późniejszego wschodniego okna. Quast zaliczył też arkady ściany północnej nawy głównej do

[19] K. Hauke, H. Stobbe, *Die Baugeschichte und die Baudenkmäler der Stadt Elbing,* Stuttgart 1964.
[20] M. G. Fuchs, *Beschreibung der Stadt Elbing und ihres Gebietes…, Bd. 2, Elbing 1821, s. 192-311.*
[21] G. Doring, Versuch einer Geschichte und Beschreibung der ewangelischen Hauptkirche zu StMarien in Elbing, Elbing 1846.
[22] *E. Carstenn, Die evangelische Hauptkirche zu St. Marien in Elbing. Ein Fuhrer, Elbing 1928.*
[23] F. von Quast, *Die St. Marien in Elbing*, „Neue Preussische Provinzial Blätter", Bd. 11,1850.

elementów powstałych tuż po prezbiterium, w najwcześniejszej fazie budowy. Z drugiego etapu, zakończonego w ostatniej ćwierci XIII w. miała pochodzić ściana północna nawy głównej wraz z krużgankiem i zakrystią. W kolejnej fazie przypadającej na połowę XIV w. nastąpić miała przebudowa i podwyższenie prezbiterium wraz z łukiem tęczowym oraz budowa południowej nawy bocznej oddzielonej od wewnątrz ośmiobocznymi filarami. Sklepienie sieciowe korpusu nawowego i szczyt zachodni datował ze względów stylistycznych na fazę odbudowy po pożarze. Hauke i Stobbe wysuwali podobieństwo arkad ściany północnej z arkadami klasztoru oliwskiego, a wysokość korpusu porównywali z kościołami toruńskimi[24]. Autorzy wydzielili także cztery fazy budowy. Na pierwszą: między 1248 a 1260 r. przypadła budowa niskiego prezbiterium. W drugim okresie, trwającym od 1275 r. do początku XIV w. powstało dwuprzęsłowe krzyżowo - żebrowe sklepienie prezbiterium wraz ze szczytem wschodnim i jednonawowym korpusem, wykonanym po przedłużeniu północnej ściany prezbiterium. W trzecim, XIVwiecznym etapie, nastąpiło podwyższenie i podział prezbiterium na cztery przęsła oraz dobudowa drugiej, południowej nawy o szerokości odpowiadającej nawie głównej, sklepionej początkowo krzyżowo – żebrowo, a następnie gwieździście po mającym miejsce podwyższeniu do wysokości nawy głównej pod koniec XIV w. Faza czwarta to okres odbudowy kościoła po pożarze, w którym otrzymał on sklepienie sieciowe, nowy szczyt zachodni i niższe prezbiterium.

Zdaniem z kolei B. Schmida prezbiterium wraz z zakrystią i południowym skrzydłem krużganka oraz murem nawy północnej powstało między 1320 a 1330 r.[25]

W wyniku badań archeologicznych z 1959 r. (pierwsze polskie badania) odkryto okrągłą bazę filara międzynawowego i przypuszczono, że wcześniejszą ścianę południową rozebrano do fundamentów na których ustawiono bazy filarów. Stwierdzono również, że w XVIII i XIX w. nastąpiło podniesienie posadzek kościoła i krużganków, który był niższy średnio o 90 cm. od pierwotnego poziomu użytkowego. Oprócz tego ustalono, że płyty nagrobne na posadzkach nie leżą w swych pierwotnych miejscach. Cały teren przykościelny wraz z wnętrzem naw stanowił miejsce pochówków oraz był silnie zbrojony palowaniem, co zważywszy na podmokły teren, na jakim stanął kościół, wydaje się oczywiste[26].

Mroczko etapy budowy kościoła dzieliła na trzy fazy. W pierwszej trwającej od 1246 do 1277 r. powstało prezbiterium nakryte dwuprzęsłowym czteropolowym sklepieniem krzyżowo

[24] K. Hauke, H. Stobbe, op. cit.. s. 216.
[25] *Architektura gotycka w Polsce. Dzieje sztuki polskiej*, pod red. T. Mroczko i M. Arszyńskiego, t. 2, Katalog zabytków, Warszawa 1995, s. 62.
[26] M. Gajewska. J. Kruppe, *Badania archeologiczne na terenie kościoła NMP w Elblągu w roku 1959, [w:] Rocznik Elbląski, 1961, s. 207 – 226.*

– żebrowym wraz z wschodnim skrzydłem klasztoru. Następnie - prawdopodobnie po pożarze miasta w 1288 r. wprowadzono służki z kapitelami, nowy podział na przęsła, oraz dostawiono od strony południowej większe skarpy[27]. W fazie trzeciej na przełomie XIII i XIV w. podwyższeniu uległo prezbiterium, założono żebra tarczowe nowe sklepienie, oraz rozpoczęto budowę korpusu głównego od razu w formie dwunawowego prawdopodobnie bazylikowego lub pseudobazylikowego układu, z niższą nawą południową oddzieloną wewnątrz kolistymi podporami. W okresie późnogotyckim przypada powstanie halowego wnętrza wraz z filarami już ośmiobocznymi [28].

Badania archeologiczne z 1975 r. oprócz kościoła objęły także teren poklasztorny[29]. Odkryto wówczas mur gotyckiej zabudowy leżącej na linii krużganków, co jednoznacznie wskazuje, że krużganki obecnie istniejące biegły pierwotnie dalej w kierunku zachodnim. Usytuowanie i typ fundamentów tego muru pozwala wiązać go z krużgankami.

Podczas badań architektonicznych przeprowadzonych przez J. Tytus – Wańkowską, w wyniku analizy typów cegieł wiązań i miejsca ich występowania, stwierdzono, że wszystkie ściany prezbiterium wraz z zakrystią i pomieszczeniem łącznika wymurowano równocześnie. Sam chór wzniesiono do wysokości szwa widocznego na elewacji, następnie powstać musiała ściana północna, krużganki oraz ściana południowa do nasady łuków okien, po czym prezbiterium wtórnie nadbudowano[30]. Prawdopodobnie w latach 80tych XIII w. przesklepiono prezbiterium i zakrystię na co wskazuje forma konsol. W następnym etapie powstała ściana jednonawowego korpusu, jednocześnie ze ścianami krużganka, na analogicznych fundamentach jak w ścianie północnej korpusu. W etapie tym nadbudowano chór i wykonano szczyt wschodni, opracowano też okna chóru. Powstał wówczas jednonawowy korpus i ściana północna wraz z krużgankami. Północną część bryły kościoła kryły dachy niższe od obecnych, a z zachowanych śladów i przekazów ikonograficznych wynika, że chór wraz z zakrystią przykrywały jeszcze oddzielne dachy[31].

W kolejnej fazie przypadającej na 3 ćw. XIV w. wzniesiono ściany nawy południowej do widocznego na elewacji szwa oraz zasklepiono krużganki. Ścianę północną korpusu dostawiono wtórnie do ściany tęczowej i łącznie z nią wzniesiono ścianę zachodnią [32].

---

[27] M. Gajewska. J. Kruppe, *Badania archeologiczne na terenie kościoła NMP w Elblągu w roku 1959, [w:] Rocznik Elbląski, 1961, s. 207 – 226.*

[28] T. Mroczko, Architektura gotycka na ziemi chełmińskiej, Warszawa 1980. s. 153 – 155.

[29] J. Tytus-Wańkowska, Kościół p.w .NMP - Galeria El. *Badania architektoniczne, Olsztyn 1976 (odpis maszynopisu). s. 60 – 75.*

[30] Tamże, s. 62 – 66.

[31] J. Tytus – Wańkowska, op. cit., s. 75.

[32] Tamże, s. 64,

Na etap odbudowy po pożarze przypada forma dwunawowej hali, szczytu zachodniego, ośmioboczne filary oraz sygnaturka.

P. Samól podzielił chronologię budowy na kila etapów. W pierwszej – romańskiej jeszcze fazie trwającej do 1250 r. powstał prostokątny chór przykryty stropem kolebkowym na gurcie[33]. Wysokość pierwotnie wynosić miała ok. 9 m. obecnego poziomu, zaś obwód zamykał się w wymiarach 16,9x8,3[34]. W 2 fazie trwającej do 1275 r. podwyższono wnętrze o ok. 3 m, oraz nakryto chór dwoma sklepieniami sześciodzielnymi ze służkami na konsolach, wzniesiono także nowe przypory zewnętrzne do wys. 10 m, oraz wykuto 4 okna[35] . W 3 fazie – po pożarze miasta w latach 1287 – 1288, ponowne podwyższono chór, oraz dostawiono korpus nawowy, wykuto też okna w ścianie południowej oraz wymurowano obecny szczyt wschodni jak i lektorium przy łuku tęczowym[36]. Na pocz. XIV w., dobudowano nawę południową na fundamencie łękowym wraz z filarami tworząc tym samym dwie nawy równej szerokości i wysokości, analogicznie z franciszkanami chełmińskimi. W drugiej poł. XIV w. zasklepiono krużganek, podwyższono korpus na ośmiobocznych filarach, w którym nawa główna stała się szersza i wyższa. W końcowym etapie ponownie podwyższono nawy tworząc tym samym układ halowy nad którym w 1508 r. założono sklepienie gwieździsto–sieciowe na co wskazywać ma list jednego z cieśli. Autor zakwestionował ewentualne skutki pożaru z 1504 r. i nie wiąże tego wydarzenia z generalną odbudową świątyni[37].

Podsumowując powyższe rozważania można zaryzykować hipotezę, że z racji na wczesny charakter wznoszenia kościoła w czasach, gdy dopiero chrystianizowano z różnym skutkiem te tereny (powstania pruskie z 1242 i 1260 r. kiedy Prusowie odbili z rąk krzyżaków większość ziem) nowoprzybyli dominikanie początkowo mogli planować budowę tylko najskromniejszej świątyni, w typie kościoła wiejskiego, o prostym układzie salowym w charakterze dość mocno romanizującym o niewykrystalizowanych jeszcze gotyckich formach. Głównym celem była szybka, prowizoryczna budowla, być może z góry obliczona na późniejszą rozbudowę. Zasadniczym novum było zastosowanie cegły, zaś dalsze przeszczepianie form gotyckich na przełomie XIII i XIV w. odbywać musiało już zupełnie świadomie, poprzez wzajemne przenikanie najbliższych kościołów mendykanckich z ziemi chełmińskiej i cystersów pomorskich. Ponadto, na bazylikowy i nieregularny kształt

[33] P. Samól, *Oratorium zakonne dominikanów w Elblągu* [w:] *Architektura sakralna na początku Państwa Polskiego(X-XIIIw)* red. T. Janiak, D. Stryniak, Gniezno 2016, s. 549-550.
[34] P. Samól, *Architektura* s. 48-47,
[35] P. Samól, *Architektura kościołów dominikańskich w średniowiecznych Prusach*, s. 149
[36] P. Samół, *Architektura* s. 150.
[37] P. Samól, *Architektura*, s. 153-161.

pierwszego kościoła wpłynęły, jak możemy wnioskować z licznych napraw, podmokłe tereny, które powodowały częste spękania ścian i trudności we wznoszeniu obiektu, stąd też zapewne mniejsza wysokość nawy, której późniejszy wygląd był już tylko wyrównaniem i estetycznym nawiązaniem do innych, lokalnych kościołów.

.

Podominikański kościół p.w. Najświętszej Marii Panny w Elblągu – historia rozwoju wyposażenia wnętrza.

Historia wyposażenia kościoła p.w. NMP w Elblągu jest ściśle związana z historią jego budowy i przebudowy oraz ze zmianami społecznymi zachodzącymi w Elblągu na przestrzeni wieków.

Budowę kościoła rozpoczęto ok. 1246 r. i trwała ona prawdopodobnie aż do końca XIII w. Według Carstenna w kościele już ok 1300 r. istniał ołtarz słodowników. W takcie usuwania kolejnej już nastawy ołtarzowej i przenoszenia jej do kościoła św. Mikołaja w 1817 r. odnaleziono w ołtarzu relikwie z datą 1300 , co sugerowało datowanie pierwszego ołtarza[38]. Z 1335 r. pochodzi informacja o ołtarzu cechu piwowarów, który już zapewne wtedy znajdował się w kościele NMP lub w kościele św. Mikołaja, gdzie poświadczona jest informacja o istnieniu ołtarza tego bractwa p.w. św. Katarzyny[39].

Najwcześniejsze potwierdzone informacje o wyposażeniu kościoła pochodzą z zachowanych umów brackich. Z umowy z 1382 r. z bractwem przewoźników wiślanych pochodzi wzmianka o odprawianej mszy, a więc i o istnieniu ołtarza w kościele.[40] Z 13.01.1409 r. pochodzi informacja o ołtarzu NMP, przy którym bracia zakonni mieli odprawiać mszę wieczystą za członków bractwa przewoźników wiślanych (Fuchs określa je mianem bractwa rybackiego).[41] Nastawa ta, jako ołtarz główny kościoła była zlokalizowana w chórze.

Jeszcze z XV w. pochodzą kolejne wzmianki o ołtarzach w kościele. Z testamentu Jana Fressa z 1486 r. pochodzi kolejna informacja o istnieniu w kościele ołtarza bractwa przewoźników wiślanych oraz bractwa rybaków[42]. Z donacji Mikołaja Gerlacha z 28.04.1499 r. wiemy natomiast, iż w kościele funkcjonowało bractwo różańcowe, prawdopodobnie posiadające własny ołtarz.[43] W 1499 r. w kościele istniał zapewne także ołtarz cechu piekarzy, w 1520 czeladników szewskich a w 1568 r. cechu murarzy (ołtarz św. Krzyża).[44]

---

[38] Carstenn Edward, *Geschichte der Hansestadt Elbing,* Elbing 1937, s. 166.
[39] Döring Gottfried, *Versuch einer Geschichte und Beschreibung der evangelischen Hauptkirche zu St. Marien in Elbing*, Elbing, 1846, s. 5; Rynkiewicz-Domino Wiesława, *Rzeźba elbląska około 1500. Katalog wystawy Muzeum w Elblągu*, Elbląg 1998, s. 39.
[40] Oliński Piotr, *Fundacje mieszczańskie w miastach pruskich w okresie średniowiecza i na progu czasów nowożytnych,* Toruń 2008, s. 524; Kubicki Rafał, *Dominikanie w Elblągu - materialne podstawy egzystencji konwentu i jego związki z miastem*, Rocznik Elbląski 2004, s. 19.
[41] Ibidem, s. 524.
[42] Oliński 2008, s. 524.
[43] Oliński 2008, S. 525.
[44] Carstenn 1927, s. 14.

Niezwykle ważną cezurą w dziejach kościoła był pożar 1504 r. Wówczas kościół uległ spaleniu, częściowo aż do fundamentów.[45] W jego wyniku z pewnością zniszczeniu uległy księgi i paramenty kościelne, prawdopodobnie również większość wyposażenia wnętrza z istniejącymi wówczas nastawami ołtarzowymi.[46] Odbudowę kościoła rozpoczęto niemal natychmiast po pożarze.[47]

Dokument z 10 września 1514 r. informuje o modlitwach za dobroczyńców i donatorów zakonu, którzy przyczynili się do odnowienia i wzbogacenia kościoła. Jak informuje dokument, w pożarze spłonęły paramenty i szaty liturgiczne. W dokumencie tym wymieniono niektóre nowe nabytki wyposażenia kościelnego: srebrny wizerunek Marii Panny obleczonej w słońce ofiarowany ołtarzowi NMP przed chórem (maturalnemu) oraz kielich. Ponadto zostały ofiarowane księgi chórowe: antyfonarze, graduały, dwa psałterze, kolektarz oraz dwie księgi z czytaniami o okresach liturgicznych i o świętych (legendy). Testament mieszczanina elbląskiego Urbana Werde z 1515 r. informuje, iż przekazał on kościołowi „wszystkie posiadane naczynia".[48]

Dominikanie zobowiązali się odprawiać również mszę świętą z oprawą organową przy ołtarzu NMP pod wieżą.[49] Źródła informują również, iż na ołtarzu była ustawiona wówczas monstrancja z Bożym Ciałem.[50]

Z tego okresu pochodzą również częściowo zachowane do dziś nastawy ołtarzowe: ołtarza słodowników z 1511 r., ołtarza szewców z 1520 r., ołtarza przewoźników wiślanych z ok. 1505 r. i ołtarza głównego z 1511 r. oraz znana jedynie z przekazów źródłowych i jednej fotografii nastawa ołtarza piwowarów, usunięta z kościoła w XIX w. Najpóźniej na początku XVI w., choć zapewne kilkadziesiąt lat wcześniej, w kościele znalazła się również figura madonny szafkowej, przechowywana do 1456 r. na elbląskim zamku krzyżackim. Figurę tę wkomponowano w nastawę ołtarzową ołtarza głównego, gdzie pozostała do czasów II wojny światowej. W kościele NMP znalazł się także ołtarz św. Wawrzyńca, wykonany pierwotnie dla kościoła św. Ducha, translokowany prawdopodobnie dopiero w XVII lub XVIII w.[51] Nie jest pewna także pierwotna lokalizacja późnogotyckiego ołtarza słodowników. W kościele Mariackim jest poświadczony dopiero w 1708 r., natomiast bractwo słodowników związane

[45] Carstenn 1937, s. 305.
[46] Carstenn 1937, s. 305.
[47] Carstenn 1927, s. 6.
[48] Toeppen Max, *Elbinger Antiquitäten. Ein Beitrag zur Geschichte des städtischen Lebens im Mittelalter,* Heft 1, 1871-1873 s. 131-132; Oliński 2008, s. 526.
[49] Oliński 2008, s. 526.
[50] Oliński 2008, s. 526.
[51] *Rzeźba elbląska około 1500 roku. Katalog wystawy*, red. W. Rynkiewicz-Domino, Elbląg 1998, s. 16.

było historycznie z drugą świątynią starego miasta – kościołem św. Mikołaja, co może sugerować, iż ołtarz był pierwotnie przeznaczony do tego wnętrza.

Dyspozycja ołtarzy ok. 1520 r. we wnętrzu kościoła NMP przedstawiała się następująco:

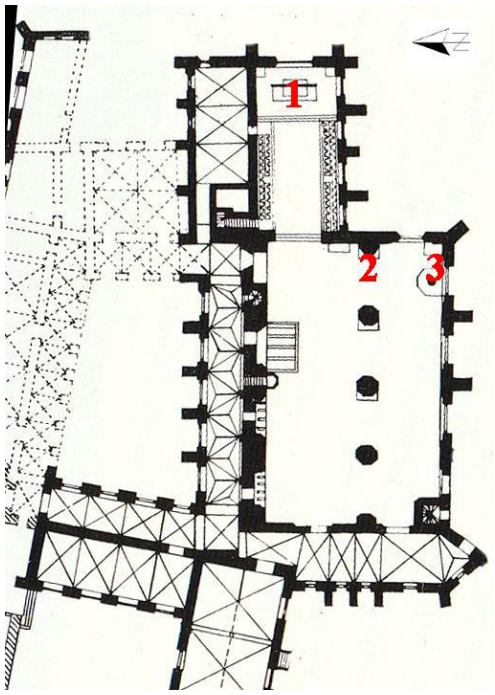

1 – ołtarz główny NMP (przewoźników wiślanych)
2 – ołtarz szewców
3 – ołtarz piwowarów

Il. Rozmieszczenie ołtarzy w kościele NMP w Elblągu ok. 1520 r. Oprac. własne.

Jeśli w owym czasie istniały we wnętrzu ołtarze cechu rybaków, bractwa różańcowego czy cechu murarzy, ich lokalizacja i wygląd pozostają nieznane.

Dodatkowo niezwykle ważnym elementem wyposażenia kościelnego były płyty nagrobne. Już od okresu średniowiecza kościół służył jako miejsce pochówku znaczących obywateli. W 1395 r. pochowany został w nim proboszcz Gerhard Wesseling oraz jego brat burmistrz Werner, zmarły w 1405 r.[52] Oboje otrzymali wspólną płytę nagrobną umieszczoną w chórze kościoła.

Silny wpływ na wystrój całego kościoła jak i na sztukę religijną miał protestantyzm, który znalazł w Elblągu wielu zwolenników. W związku z rozszerzającymi się wpływami luteranizmu i brakiem nowych zakonników klasztor został zlikwidowany. Ostatecznie z 24 braci w zakonie w roku 1514, w 1542 pozostało jedynie dwóch.[53] Kościół NMP został przekazany ewangelikom, co miało olbrzymi wpływ na charakter sztuki, która od tej daty powstała w jego wnętrzu.

[52] Carstenn 1937, s. 166.
[53] Carstenn, s. 313.

W Elblągu, jak i w całych Prusach dominującym wyznaniem ewangelickim został luteranizm, którego stosunek do istniejących dzieł sztuki był stosunkowo łagodny. Sztuka w luteranizmie była obojętna dla kultu, lecz zdecydowanie odrzucał on przekonanie o zjednywaniu sobie łaski bożej fundacjami dzieł sztuki[54]. Sztuka musiała wpisać się w ramy religijne, które luteranizm definiował jako „sola fides, sola scriptura". Za najważniejsze zadanie sztuki Luter uważał zwalczenie irracjonalnej wiary w obrazy, nie natomiast zwalczanie samych obrazów.[55] Sztuce przypisywał rolę dydaktyczną, a z racji na ogół odbiorców, słabo wykształconych członków gminy, postulował prostotę przekazu i unikanie alegorii. Treść ideową protestanckiego wnętrza stanowiły ambona, ołtarz główny i chrzcielnica. Nacisk na kazanie i propagowanie słowa spowodował również umieszczenie w kościołach ewangelickich znacznej ilości empor i ław kolatorskich. Wytycznym tym podporządkowano również przestrzeń podominikańskiego kościoła NMP. W 1572 r. kościół otrzymał organy, w 1588 r. powstała ambona a w 1596 r. stalle rady miejskiej. W 1618 r. ufundowana została nowa chrzcielnica.[56]

Dotychczasowe wyposażenie kościoła p.w. NMP, m.in. późnogotyckie ołtarze, początkowo pozostawiono w jego wnętrzu, lecz przy wykonywaniu nowych obiektów zaczęto kierować się doktryną luterańską. Z tego tez powodu, po połowie XVI w. w kościele Mariackim nie doszło do fundacji nowych ołtarzy, za to pojawiło się wiele przykładów sztuki komemoratywnej: nagrobków, epitafiów i tablic pamiątkowych.

Duży wpływ na wygląd kościoła dominikańskiego miało ustanowienie angielskiej faktorii handlowej w Elblągu w 1579 r.[57] Angielscy kupcy osiadli w mieście, protestanci, korzystali z ewangelickiego kościoła mariackiego, fundując w jego wnętrzach głównie epitafia i płyty nagrobne, częściowo zachowane do dziś.[58] W kościele w roku 1659 znajdowało się 57 płyt nagrobnych.[59] Pochówki w obrębie murów kościoła były dozwolone do 1803 r., a na cmentarzu przykościelnym do 1813 r.[60] Płyty nagrobne pozostały na swoim miejscu do renowacji kościoła w latach 1886-1887, gdy to skuto część posadzek, a najbardziej okazałe nagrobki umieszczono w krużganku. Płyty z nawy głównej usunięto lub wmurowano wtórnie

---

[54] Cieślak Katarzyna, *Między Rzymem, Wittenbergą a Genewą. Sztuka Gdańska jako miasta podzielonego wyznaniowo,* Wrocław 2000, s. 10.
[55] Ibidem, s. 7.
[56] Abramowicz L., Jesionowski B., *Od dominikańskiego kościoła do galerii sztuki. Epitafia i płyny nagrobne. Przewodnik,* Elbląg 1986, s. 5.
[57] Carstenn 1937, s. 361.
[58] Kupcy angielscy zakupili również dom przy ul. Świętego Ducha, który również pełnił funkcję kościelną/modlitewną. Carstenn 1937, s. 364.
[59] Hauke, Stobbe, s. 228.
[60] Döring Edward, *Versuch einer Geschichte und Beschreibung der evangelischen Hauptkirche zu St. Marien in Elbing*, Elbing 1846, s. 51.

w posadzkę prezbiterium. Kolejne zniszczenia nastąpiły w 1945 r., oraz w latach 60tych, gdy w korpusie nawowym wykonano nową posadzkę. Obecnie trudno jest ustalić datę zniszczenia poszczególnych płyt.

Duży wpływ na wygląd kościoła miała renowacja z 1835 r., gdy z wnętrza naw usunięto epitafia i przeniesiono je do krużganka. Niektóre z nastaw ołtarzowych, jak ołtarz św. Wawrzyńca umieszczono w zakrystii.[61] Po tej renowacji we wnętrzu kościelnym umieszczono również tablice pamiątkowe poświęcone poległym w wojnach napoleońskich. Wiele z nich zostało zniszczonych podczas generalnego remontu kościoła przeprowadzonego w latach 1886 – 1887,[62] co wiązało się również z usuwaniem posadzki i zakładaniem ogrzewania. Renowacja ta miała duży wpływ na wygląd kościoła. W jej trakcie nadano kościołowi neogotycki wygląd, usunięto z jego przestrzeni szereg obiektów, jak nastawy ołtarzowe. Z wnętrza usunięty został również mechanizm zegarowy z 1717 r. Tarcza zegara znajdowała się do 1945 r. w muzeum miejskim, natomiast mechanizm zaginął po 1887 r.[63] W podłuczach arkad oraz w strefie kapitelowej wykonano neogotyckie polichromie. Pomimo tej renowacji, już w 1925 r. kolejnych pracy wymagało wyposażenie kościoła, zwłaszcza gotyckie, drewniane rzeźby z krużganka i z ołtarza św. Wawrzyńca, które zostały nadżarte przez owady[64].

Największym przekształceniom uległo wnętrze po 1945 r. Usunięto z niego ołtarze gotyckie, zniszczeniu uległy również epitafia i płyty nagrobne[65].

Wyroby rzemiosła artystycznego

Zarówno kościół p.w. NMP, jak i główna świątynia miasta, kościół p.w. św. Mikołaja oraz mniejsze świątynie miejskie były wyposażone w wyroby rzemiosła artystycznego niezbędne przy sprawowaniu eucharystii: monstrancje, kielichy, pateny i ornaty. W 1542 r., gdy kościół NMP został przekazany protestantom, przedmioty te, w większości nie będące konieczne do sprawowania ewangelickiej liturgii, zostały przekazane przez przeora Bartholomäusa Heydenricha do ratusza. Przez ponad 200 lat skrzynie z wyrobami rzemiosła były składowane w piwnicach ratusza i zostały otwarte w 1773 r., a przedmioty sprzedane. Niestety nie zachował się ich spis, w związku z czym nie można obecnie stwierdzić, czy w

[61] Ibidem, s. 41.
[62] Kersten Eugen, Die evangelische Kirche des Stadt- und Landkreises Elbing von der Reformation bis zur gegenwart, Elbing 1917, s. 68.
[63] Link Wilhelm, *Beiträge zur Geschichte der Elbinger Uhren*, "Elbinger Jahrbuch" 1927, s. 91
[64] Ehelich Bruno, *Die Denkmalpflege in Elbing im Jahre 1925/26,* „Elbinger Jahrbuch" 1928, s. 155.
[65] Carstenn 1927, s. 14.

zbiorach innych kościołów znajdują się wyroby rzemiosła artystycznego pochodzące z kościoła NMP. Wiadomo jedynie, iż ze sprzedaży owych naczyń otrzymano kwotę 2392 talarów reńskich, 84 groszy i 3 feningów.[66]

Podobny los spotkał również wyroby rzemiosła artystycznego z innych kościołów. Niektóre z wyrobów rzemiosła artystycznego z innych kościołów w regionie próbowano łączyć ze środowiskiem elbląskim, głównie ze względu na ich wysoką jakość artystyczną. Szczepkowska-Naliwajek wysunęła takie przypuszczenie w stosunku do obecnie zaginionego kielicha z Orzechowa datowanego na rok ok. 1379.[67] Obecnie, bez istnienia podstawy źródłowej, nie jest możliwe określenie liczby ani wyglądu sprzedanych przedmiotów. Nie dysponujemy również listą nabywców, jednak dalsze badania nad złotnictwem północnej Polski mogą przyczynić się do nowych ustaleń badawczych oraz identyfikacji obiektów pochodzących z kościoła NMP w Elblągu.

Księgozbiór[68]

Zapewne od początku istnienia konwent dominikanów dysponował również biblioteką, której pozostałości zachowały się w zbiorach elbląskiej biblioteki miejskiej aż do II wojny światowej. Niestety, nieznany jest rozwój księgozbioru, liczba ksiąg ani ich inwentarz. Pierwsze księgi, którymi posługiwali się dominikanie spłonęły w pożarze z 1504 r.[69] Nową bibliotekę urządzono prawdopodobnie w małym refektarzu zakonników. Niezwykle ważną cezurą związaną z losem wyposażenia kościelnego była likwidacja klasztoru dominikańskiego w 1542 r. Zgodnie z porozumieniem z radą miasta, zawartym w 1542 r., sprzęty kościelne przeszły na własność miasta.[70] Księgozbiór pozostał wówczas w zabudowaniach klasztornych. W 1699 r. księgozbiór składał się z 183 woluminów, natomiast w 1710 r. część z nich została przeniesiona do biblioteki gimnazjalnej. Poza krótkim okresem w latach 1807 – 1809 był on podzielony między bibliotekę gimnazjalną a radę miasta, która przechowywała go w dawnych zabudowaniach klasztornych. W trakcie stuleci wiele z ksiąg klasztornych i dokumentów zostało ukradzionych i zniszczonych, m.in. przez zmarłego w 1813 r. Johanna Jakuba Conventa,

[66] Szczepkowska-Naliwajek Kinga, *Złotnictwo gotyckie Pomorza Gdańskiego, Ziemi Chełmińskiej i Warmii,* Wrocław 1987, s. 35.
[67] Szczepkowska-Naliwajek, s. 226.
[68] Podrozdział ten bazuje głównie na ustaleniach badawczych Ewy Chebus. Por. Chlebus Ewa, *Dzieje dawnego księgozbioru dominikanów elbląskich*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie 2024, nr 3, s. 335-386. Autorka podaje również spis woluminów pochodzących z biblioteki klasztornej.
[69] Chlebus, s. 337.
[70] E. Carstenn, s. 313–314; R. Kubicki, Zakony mendykanckie…, s. 295

kolekcjonera, który przywłaszczył sobie niektóre z ksiąg, a historyczne dokumenty porozcinał i włączył ich fragmenty do własnych notatek.[71] Jego zbiór kolekcjonerski został przekazany miastu i udostępniony zwiedzającym, a w 1867 r. został włączony do zbiorów muzeum miejskiego. Następnie w 1919 r., za wyłączeniem druków, znalazł się w zasobach biblioteki miejskiej, gdzie znajdował się do 1945 r.[72]

Pozostała cześć podominikańskiego księgozbioru nadal pozostała na miejscu w klasztorze. Zapewne część z nich znalazła się w księgozbiorze pastora Daniela Ludwiga Webera, który w 1823 r. został wystawiony na sprzedaż. Woluminy pochodzące z biblioteki podominikańskiej zostały jednak zdeponowane w szafie kościoła mariackiego i w 1863 r. przekazane bibliotece miejskiej (10 druków i inkunabułów z początku XVI w. oraz 3 nieokreślone bliżej rękopisy). Książki, które pozostały w klasztorze dominikańskim zostały w 1818 r. przekazane do ratusza, a na przełomie 1839/1840 r. 31 woluminów trafiło do biblioteki elbląskiej. Kodeksy były natomiast opracowywane prze bibliotekarza miejskiego Fryderyka Neumanna i w liczbie 19 trafiły do biblioteki w latach 1859-1871.

Wraz z rozpoczęciem działań wojennych w 1939 r. rozpoczęło się zabezpieczanie najcenniejszych zabytków Prus Zachodnich. Najcenniejsze zbiory biblioteki elbląskiej, w tym księgi i kodeksy pochodzące z dawnego klasztoru dominikanów zostały ewakuowane w głąb Rzeszy do Grasleben. Część księgozbioru pozostała jednak na miejscu, niszczejąc po 1945 r. w niezabezpieczonym budynku dawnego klasztoru. Ostatecznie, największa część księgozbioru trafiła czasowo do zbiorów biblioteki uniwersyteckiej w Toruniu, choć niektóre egzemplarze zostały także przekazane do Muzeum Archeologicznego w Warszawie i do Instytutu Bałtyckiego w Olsztynie. Księgozbiór powrócił do Elbląga dopiero w 2002 r.[73]

Nie jest natomiast znany los podominikańskich manuskryptów, które były przechowywane w Muzeum Miejskim. Jeśli nie zostały ewakuowane w głąb Rzeszy najprawdopodobniej uległy zniszczeniu w 1945 r., gdy uszkodzony został budynek muzealny, a zbiory zostały rozproszone.

Losy zbiorów elbląskich po 1939 r.

[71] Chlebus, s. 341.
[72] Chlebus, s. 341-342.
[73] Chlebus, s. 342.

Elbląg, choć będący historycznie częścią Prus Zachodnich, w latach 1920 – 1939 przynależał administracyjnie do prowincji Prusy Wschodnie. W 1939 r. został ponownie włączony w Obręb Okręgu Gdańsk – Prusy Zachodnie, co miało daleko idące konsekwencje przy ewakuacji i zabezpieczaniu dóbr kultury.[74] W 1942 r., po dewastujących alianckich atakach na Kolonię, Niemcy uświadomiły sobie potrzebę lepszej ochrony miast, a co za tym idzie, zabezpieczenia zabytków. Powołano wówczas specjalne jednostki mające opracować plany a następnie koordynować drogi ewakuacji poszczególnych obiektów. W tym samym roku rozpoczęto akcję dokumentowania i zabezpieczania najbardziej wartościowych dzieł sztuki z terenu prowincji Gdańsk-Prusy Zachodnie[75]. Ewakuację zabytków z terenu Elbląga rozpoczęto w 1942 r. Za jej przebieg odpowiedzialny był ówczesny konserwator zabytków Prowincji Prusy Zachodnie. Willi Drost. Wszystkie czynności ewakuacyjne były dokumentowane za pomocą meldunków, które przekazywano do Berlina[76]. Początkowo obiekty były zabezpieczane w kościołach, dworach oraz innych zabudowaniach na terenie okolicznych wsi, natomiast w 1944 r. najcenniejsze obiekty wywieziono w głąb Niemiec.

Losy tych zbiorów dokumentują źródła do przechowywane w Centralnych Archiwum Ewangelickim w Berlinie[77]. Dzięki analizie tego źródła wiemy, iż wiele obiektów z kościoła NMP trafiło w 1942 r. do kościoła w pobliskim Milejewie. Jako pierwsze ewakuowano 18.02.1942 r. trzy popiersia relikwiarzowe z predelli ołtarza szewców. Kolejny transport trafił do kościoła 20.05.1942 r. W jego skład wchodziły: ołtarz przewoźników wiślanych, madonna szafkowa oraz figury św. Marii Magdaleny i św. Barbary z ołtarza głównego.[78] 16.10.1942 r. przewieziono dwa lichtarze ołtarzowe.[79] 27.10.1942 r. do kościoła w Przezmarku z kościoła NMP w Elblągu zostały ewakuowane następujące obiekty: rzeźby Chrystusa, św. Pawła, św. Rocha, św. Jakuba i figura niezidentyfikowanego biskupa z klęczącym mnichem, poprzednio ulokowane w krużgankach kościelnych. Do leśniczówki w Rakowie trafiły dwa lichtarze z

[74] W odróżnieniu do Prus Wschodnich, wiele z zabytkowych obiektów ruchomych z Prus zachodnich zostało zabezpieczonych lub ewakuowanych z zagrożonych budynków.
[75] Walanus W., *Zaginięcie Pięknej Madonny Toruńskiej – rekonstrukcja wydarzeń* , www.dzielautracone.pl, dostęp 20.06.2022.
[76] W sumie odnaleziono 37 meldunków, ostatni z 10 stycznia 1945 r. Bakun M., Kwestia ewakuacji gdańskich zabytków w czasie II wojny światowej w świetle materiałów archiwalnych zgromadzonych w Geheimes Staatsarchiv Preußicher Kulturbesitz w Berlin Dahlem, [w] Rocznik Gdański 2015/2016, s. 157.
[77] Szczególnie istotny jest spis składnic z terenu Prus Zachodnich i ulokowanych w nich zabytków: Evangelisches Zentralarchiv Berlin (EZAB), Spis sporządzony 23.09.1944 r., Bestand 128, Nr 49
[78] Evangelisches Zentralarchiv Berlin (EZAB), Spis sporządzony 23.09.1944 r., Bestand 128, Nr 49, k. [2].
[79] Spis ewakuowanych przedmiotów sporządzony 23.09.1944 r., k. [7] (podpis nieczytelny, karty nienumerowane). Evangelisches Zentralarchiv Berlin (EZAB), Bestand128, Nr 49; Pismo Ericha Volmara, konserwatora zabytków Okręgu Prusy Zachodnie dozarządczyni hotelu Pani Höritzsch z 21.09.1944 r., Evangelisches Zentralarchiv Berlin(EZAB),Bestand 59, Nr 44,k. 10

ołtarza głównego[80]. Dodatkowo ewakuacja objęła również zbiory innych kościołów w mieście jak i na terenie całej prowincji.

Z polecenia Gauleitera Alberta Forstera od 1 września 1944 r. nastąpiła ewakuacja najbardziej wartościowych obiektów w głąb Niemiec, Turyngii. 21 września 1944 r. do hotelu Krayenburg ewakuowano madonnę szafkową z kościoła NMP w Elblągu oraz elbląski skarbiec bractwa św. Jerzego.[81] Madonna Szafkowa była po wojnie przechowywana w pobliskim Vacha (wraz z innymi działami z Prus Zachodnich). Od 2010 r. stanowi cześć zbiorów Muzeum Prus Wschodnich w Lüneburgu.

Po zakończeniu działań wojennych, już wiosną 1945 r. na teren ówczesnego województwa gdańskiego, do którego przynależał Elbląg, została skierowana grupa z ramienia Ministerstwa Kultury i Sztuki pod kierownictwem prof. Michała Walickiego. Do jego zespołu należeli: prof. Jerzy Sienkiewicz, dr Władysław Frąckiewicz, Bogusław Kopydłowski, Józef Kojdecki oraz dr Ksawery Piwocki. W terenie podlegał on wojewodzie gdańskiemu. Jego zadaniem było poszukiwanie składnic niemieckich oraz ogólne zapoznanie się z sytuacją zabytków na terenie Pomorza Gdańskiego.[82]

Zespół Michała Walickiego natrafił na wiele składnic w terenie, m. in. na zbiory zdeponowane w leśniczówce w Rakowie jak i w kościele w Milejewie, gdzie w 1942 r. umieszczono zbiory z kościoła NMP w Elblągu, jednak latem 1945 r. odnaleziono w tych miejscach jedynie zbiory archeologiczne.[83] Odnalezione obiekty, jak ołtarz przewoźników wiślanych trafiły początkowo do składnicy muzealnej w Gdańsku – Oliwie. Brak pełnej dokumentacji tej składnicy sprawił, iż wiele obiektów zagięło, w wielu przypadkach nie odnotowano również miejsca ich znalezienia, co utrudnia obecne poszukiwania i identyfikację.

Pomimo iż źródła milczą o wywiezieniu z kościoła dominikanów gotyckiego krucyfiksu tęczowego, trafił on w bliżej nieznanych okolicznościach do składnicy muzealnej w Gdańsku – Oliwie, skąd został przeniesiony do kościoła w Myszewie na Żuławach, gdzie znajduje się do dziś.

---

[80] Evangelisches Zentralarchiv Berlin (EZAB), Spis sporządzony 23.09.1944 r., Bestand 128, Nr 49, k. [2].

[81] Evangelisches Zentralarchiv Berlin (EZAB), Spis ewakuowanych przedmiotów sporządzony 23.09.1944 r., k. [7] (podpis nieczytelny, karty nienumerowane). Bestand128, Nr 49; Pismo Ericha Volmara, konserwatora zabytków Okręgu Prusy Zachodnie dozarządczyni hotelu Pani Höritzsch z 21.09.1944 r., Evangelisches Zentralarchiv Berlin(EZAB),Bestand 59, Nr 44, k. 10

[82]Kamińska 2018, s. 176.

[83] Archiwum Polskiej Akademii Nauk, Teczka Michała Walickiego, wykaz zabytków odnalezionych w składnicach poniemieckich na terenie woj. gdańskiego i przywiezionych dla celów konserwatorskich bądź jako depozyt do Muzeum Narodowego w Warszawie, sygn. III-178, teczka 73, s. 24.

Streszczenie

Straty wojenne kościoła NMP w Elblągu

Dawny kościół pod wezwaniem Najświętszej Marii Panny uważany jest za jeden z najwcześniejszych gotyckich obiektów na terenie państwa zakonnego, a wybudowana krótko po 1246 r. dolna cześć prezbiterium jest być może najstarszą zachowaną ceglaną budowlą sakralną w obecnych granicach Polski.

Budowa całego założenia trwała od XIII do XV w. W ciągu XIV i na początku XV w. powstał dwunawowy korpus kościoła z niższą nawą południową. W tym czasie krużganek otrzymał sklepienie przeskokowe, powstały też murowane zabudowania klasztoru. Ważną cezurą w dziejach kościoła był pożar z 13 lipca 1504 r., z którego ocalało jedynie prezbiterium i prawdopodobnie znaczna część murów korpusu nawowego. Zaraz po katastrofie, przy wsparciu rady miasta i mieszczan przystąpiono do odbudowy świątyni, w wyniku której kościół uzyskał kształt dwunawowej hali. Uzyskany w tym czasie ogólny kształt kościoła przetrwał z drobnymi zmianami do dnia dzisiejszego.

W czasie działań wojennych w lutym 1945 r. destrukcji uległy przede wszystkim dach obu naw oraz sąsiednie zabudowania przyklasztorne. W grudniu 1945 r. przystąpiono do tymczasowego zabezpieczania kościoła, lecz dopiero w latach 50tych XX w. przeprowadzono prowizoryczne prace naprawcze, w tym wykonano pokrycie dachu nad prezbiterium i krużgankami. W 1959 r. przekazano obiekt na cele muzealne.

Burzliwe losy kościoła znajdują swoje odzwierciedlenie w losach jego wyposażenia, z którego jedynie nieliczne elementy przetrwały do dziś – w większości zdekompletowane lub uszkodzone.

Najstarszymi obiektami związanymi z kościołem NMP zachowanymi do dziś są późnogotyckie nastawy ołtarzowe – ołtarza szewców i dawnego ołtarza głównego oraz znana jedynie z fotografii nastawa ołtarza piwowarów, a także późnogotyckie nastawy ołtarzowe, które trafiły do kościoła p.w. NMP prawdopodobnie dopiero w XVI lub XVII w. – ołtarz cechu słodowników i św. Wawrzyńca. Wtórnie w kościele została umieszczona również figura madonny szafkowej, stanowiąca do 1454 r. wyposażenie elbląskiego zamku krzyżackiego.

Duże przekształcenia wyposażenia wnętrza kościoła nadeszły wraz z przekazaniem go ewangelikom w 1542 r. W XVI i XVII w. wykonano nową ambonę, chrzcielnicę oraz organy, a także szereg epitafiów i płyt nagrobnych.

Jednak największe zmiany przyniosła II wojna światowa oraz związane z nią przemieszczenia dzieł sztuki. Ewakuację zabytków z terenu Elbląga rozpoczęto w 1942 r. Za jej przebieg odpowiedzialny był ówczesny konserwator zabytków Prowincji Prusy Zachodnie, Willi Drost. Początkowo obiekty były zabezpieczane w kościołach, dworach oraz innych zabudowaniach na terenie okolicznych wsi, natomiast w 1944 r. najcenniejsze obiekty wywieziono w głąb Niemiec (madonna szafkowa).

Po II wojnie światowej odnalezione obiekty trafiły w większości do składnicy muzealnej w Gdańsku – Oliwie, skąd przetransportowano je do elbląskiego kościoła p.w. św. Mikołaja, muzeum w Elblągu czy Muzeum Narodowego w Gdańsku, natomiast krucyfiks z belki tęczowej trafił do kościoła w Myszewie, gdzie znajduje się do dziś.

Summary

Cultural Heritage Losses of St Mary's Church in Elbing

The former Church of the Blessed Virgin Mary is regarded as one of the earliest Gothic structures located within the Teutonic State, while the lower part of the presbytery, built shortly after 1246, is perhaps the oldest preserved sacral brick building within the contemporary borders of Poland.

The construction of the entire complex lasted from the 13th to the 15th century. During the 14th century and the beginning of the 15th century, a two-nave body of the church was erected, with the lower, southern nave. During this period, the cloister received a stilted ceiling and brick monastic buildings were constructed. An important moment in the church's history was the fire of 13 July 1504, from which only the presbytery and a significant part of the nave walls survived. Shortly after the disaster, with the support of the town council and townspeople, the reconstruction of the temple began, resulting in the two-nave form of the church. The general shape achieved at that time has survived — with minor changes — into the present day. During military operations in February 1945, the roof of both naves and the neighbouring monastic buildings were destroyed. In December 1945, temporary measures were implemented to secure the church, but makeshift repair work did not begin until the 1950s, including the covering of the nave and cloister roofs. In 1959, the church was handed over for museum purposes.

The turbulent history of the church is reflected in the fate of its furnishings, of which only a few elements have survived to modern times—mostly incomplete or damaged.

The oldest objects related to the Church of the Blessed Virgin Mary preserved to this day are late-Gothic altar retables: the Shoemakers' Altar and the former main altar, as well as—known only from photographs—the Brewers' Altar retable. Also preserved are late-Gothic altarpieces brought to the church most likely as late as the 16th or 17th century: the Maltsters' Guild Altar and the St. Lawrence Altar. Similarly, the Shrine Madonna was placed in the church; until 1454 it had been part of the teutonic castle in Elbląg.

Major changes to the church's interior furnishings began when the building was handed over to the Evangelical Church in 1542. In the 16th and 17th centuries, a new pulpit, baptismal font and organs were created, along with numerous epitaphs and tombstones.

However, the greatest changes were brought about by the Second World War and the relocation of artworks associated with it. The evacuation of relics from the Elbląg area began in 1942,

overseen by the then heritage officer of the Province of West Prussia, Willi Drost. Initially, objects were secured in churches, manor houses, and other establishments in surrounding villages, and in 1944 the most valuable items were transported deep into Germany (the Shrine Madonna).

After the Second World War, most of the recovered objects were placed in the museum repository in Gdańsk–Oliwa, from where they were later moved to St. Nicholas Church in Elbląg or to the National Museum in Gdańsk. The crucifix from the rood beam was placed in the church in Myszewo, where it remains to this day.

Zusammenfassung

Kulturgutverluste der Marienkirche in Elbing

Die ehemalige Kirche der Allerheiligsten Jungfrau Mariain Elbing zählt zu den frühesten gotischen Sakralbauten im Gebiet des Deutschen Ordens. Der kurz nach 1246 errichtete untere Abschnitt des Chores gilt möglicherweise als der älteste erhaltene sakrale Ziegelbau innerhalb der heutigen Grenzen Polens.

Die Errichtung der Gesamtanlage erstreckte sich vom 13. bis in das 15. Jahrhundert. Im Verlauf des 14. sowie zu Beginn des 15. Jahrhunderts entstand ein zweischiffiger Langhausbau mit niedrigerem südlichem Seitenschiff. In dieser Phase erhielt der Kreuzgang ein Dreistrahlgewölbe, zudem wurden gemauerte Konventsgebäude errichtet. Einen entscheidenden Einschnitt in der Baugeschichte markiert der Brand vom 13. Juli 1504, dem lediglich der Chor sowie vermutlich wesentliche Teile der Umfassungsmauern des Langhauses entgingen. Unmittelbar nach dem Brandereignis wurde mit Unterstützung des Stadtrates und der Bürgerschaft der Wiederaufbau der Kirche eingeleitet, in dessen Zuge sie die Gestalt einer zweischiffigen Hallenkirche erhielt. Die in dieser Phase ausgebildete Baugestalt hat sich mit geringfügigen Veränderungen bis in die Gegenwart erhalten.

Im Zuge der Kampfhandlungen im Februar 1945 kam es vor allem zur Zerstörung der Dächer beider Schiffe sowie der angrenzenden klösterlichen Nebenbauten. Bereits im Dezember desselben Jahres begann eine provisorische Sicherung des Bauwerks; substanzielle, wenngleich ebenfalls nur behelfsmäßige Instandsetzungsmaßnahmen erfolgten jedoch erst in den 1950er Jahren. In diesem Zusammenhang wurden unter anderem die Dächer über Chor und Kreuzgang neu gedeckt. 1959 wurde das Gebäude musealen Nutzungen zugeführt.
Die wechselvolle Geschichte der Kirche spiegelt sich in der Überlieferungslage ihrer Ausstattung wider, von der nur wenige Objekte bis heute erhalten geblieben sind, überwiegend in fragmentarischem oder beschädigtem Zustand.

Zu den ältesten erhaltenen, mit der Marienkirche verbundenen Ausstattungsstücken zählen spätgotische Flügelaltäre, darunter der Altar der Schumachergesellen, der ehemalige Hochaltar sowie der lediglich durch historische Fotografien belegte Altar der Brauer. Hinzu kommen weitere spätgotische Retabel, die vermutlich erst im 16. oder 17. Jahrhundert in die Kirche gelangten, darunter der Altar der Mälzerzunft sowie der des hl. Laurentius. Sekundär

wurde zudem eine Schreinmadonna in der Kirche aufgestellt, die bis 1454 zur Ausstattung der Deutschordensburg in Elbing gehörte.

Eine tiefgreifende Umgestaltung der Innenausstattung setzte mit der Übergabe der Kirche an die evangelische Gemeinde im Jahr 1542 ein. Im 16. und 17. Jahrhundert entstanden eine neue Kanzel, ein Taufstein sowie eine Orgel; darüber hinaus wurden zahlreiche Epitaphien und Grabplatten in den Kirchenraum eingebracht.

Die gravierendsten Verluste und Veränderungen ergaben sich infolge des Zweiten Weltkrieges sowie der damit verbundenen Evakuierungs- und Verlagerungsmaßnahmen von Kunstwerken. Die Auslagerung der Denkmäler aus Elbing begann bereits 1942 und wurde vom damaligen Provinzialkonservator von Westpreußen, Willi Drost, koordiniert. Zunächst erfolgte die Sicherung der Objekte in Kirchen, Gutshäusern und anderen Gebäuden in den umliegenden Ortschaften; im Jahr 1944 wurden die wertvollsten Ausstattungsstücke in das Innere des Deutschen Reiches verbracht, darunter die Schreinmadonna.

Nach Kriegsende gelangten die wieder aufgefundenen Objekte überwiegend in das Museumsdepot in Gdańsk-Oliwa. Von dort wurden sie in die Kirche St. Nikolaus in Elbląg, in das Museum in Elbląg sowie in das Nationalmuseum in Gdańsk überführt. Das Triumphkreuz vom Lettnerbalken hingegen wurde in die Pfarrkirche in Myszewo verbracht, wo es sich bis heute befindet.

Karty katalogowe

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: ołtarz główny

Nr obiektu:

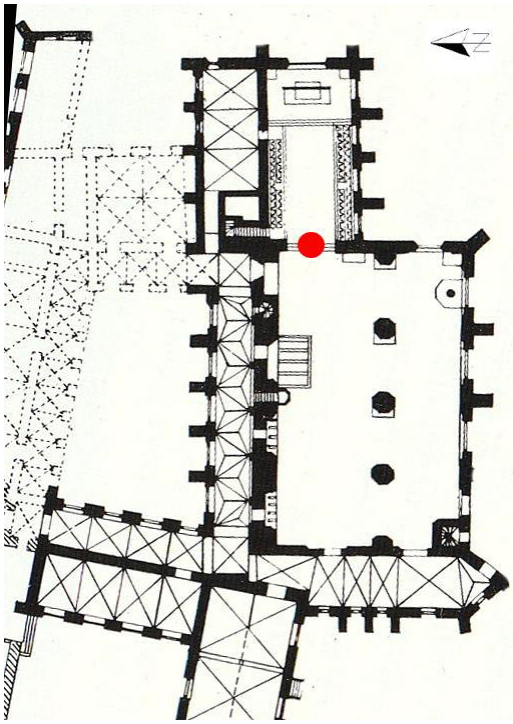

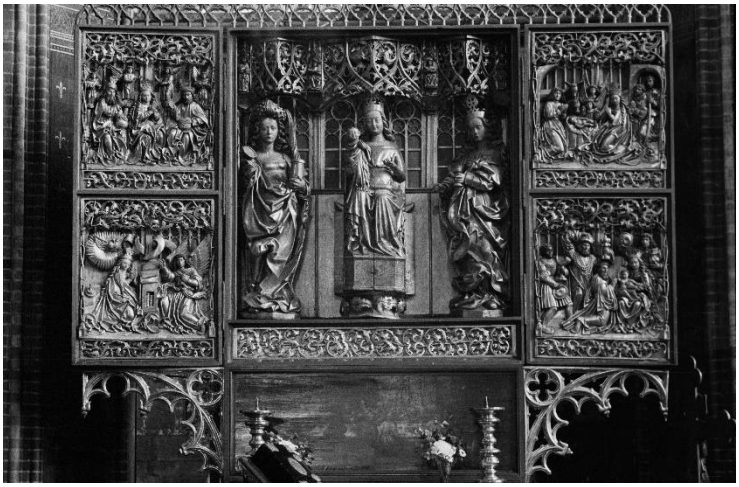

Lokalizacja: Pierwotnie ołtarz znajdował się w części chórowej kościoła NMP, w XIX w. został przesunięty pod łuk tęczowy, ob. w kościele św. Mikołaja w Elblągu.

Historia: Ołtarz wykonany ok. 1511 r., był zapewne drugą nastawą ołtarza głównego. Centalna figura Madonny szafkowej, przeniesiona z zniszczonego zamku krzyżackiego w Elblągu mogła znajdować się w kościele już od 1456 r. W 1511 r. została zintegrowana z nowym ołtarzem. Skrzydła ołtarza zostały wykonane ok. 1520 r. W 1681 r. wykonano nową, malowana predellę. Pierwotnie ołtarz był zlokalizowany w chórze kościoła, w XIX w. został przeniesiony pod łuk tęczowy, gdzie znajdował się do 1942 r. 20.05.1942 r. madonnę szafkową oraz figury sw. Barbary i Marii Magdaleny ewakuowano z Elbląga i translokowano do kościoła w Milejewie. Figurę madonny szafkowej przewieziono 21.09.1944 r. do zamku Krayenburg w Niemczech (Turyngia). Po 1945 r. była przechowywana w pobliskim kościele w Vacha, skąd w 2001 r. została przekazana do Muzeum Prus Wschodnich w Lüneburgu. Wgłąb Niemiec została wywieioziona rownież figura św. Barbary, która nastepnie, w 1946 r. trafiła z radzieckiej strefy okupacyjnej do ZSRR. Do Polski została rewindykowana w 1956 r. Pierwotnie trafiła do zbiorów Muzeum Narodowego w Gdańsku, nr inw. MNG/SD/111/Rz, a następnie, w 1998 r.

została przeniesiona jako depozyt do kościoła św. Mikołaja w Elblągu i zintegrowana z pierwotną nastawą ołtarzową.
Odnalezione retabulum trafiło Milejewa w 1945 r. do składnicy muzealnej w Oliwie. W 1955 r. niekompletna nastawa ołtarzowa została przetransportowana do elbląskiego kościoła p.w. św. Mikołaja. Zaginęły wówczas płaskorzeźbione kwatery skrzydeł. Obecna figura Madonny z Dzieciątkiem w ołtarzu datowana na 2 ćw. XV w., pochodzi z kościoła parafialnego w Lichnowach i stylistycznie przynależy do kregu gdańskich recepcji stylu pięknego.
Zachowały się wszystkie kwatery malowane. Inne obiekty jak scena Adoracji Dzieciątka i Koronacja Marii przechowywana była w Hosianum w Olsztynie, zaś kwatera z Pokłonem Trzech Króli w Muzeum Zamkowym w Malborku. Wszystkie wymienione obiekty odzyskano w latach 70tych i zintegrowano z nastawą ołtarzową.
Nie udało się odnaleść figury siedzącego ewangelisty oraz kwatery Zwiastowania, zniszczeniu uległy snycerskie ornamenty. W 1998 r. miała miejsce konserwacja szafy, złoceń oraz kwater Pokłonu Trzech Króli i Koronacji Marii i Adoracji Dzieciątka autorstwa J.Wziątka. K. Łangowski wykonał rekonstrukcję brakujących ornamentów snycerskich oraz figury korpusu i baldachim.

Opis: Późnogotycki tryptyk z rzeźbioną szafą i malowanymi, wczesnorenesansowymi skrzydłami i nowożytną predellą. Wys. 240 cm, szer. 204 cm, gł. 44 cm,
Skrzydła ołtarza zawierały przedstawienia chrystologiczne i mariologiczne: na lewym skrzydle Zwiastowanie i Koronacja Marii, na prawym Adoracja Pasterzy i Pokłon Trzech Króli. W otwarciu postacie w szafie centralnej wykonane w rzeźbie pełnej, skrzydła dwudzielne, reliefowe. W centrum pola środkowego znajdowała się wtórnie w nim umieszczona madonna szafkowa flankowana postaciami św. Marii Magdaleny i św. Barbary. W predelii umieszczono malowane przedstawienie Ostatniej Wieczerzy wykonane w roku 1681.
Malowane części ołtarza wzorowane były na grafikach Dürera, głównie na cyklach z życia Marii i na Małej Pasji wykonanej w 1511 r.
Obiekt nosi cechy „rzeźby elbląskiej" dla której wyróżnikiem jest podkreślana w literaturze wybujała dekoracyjność draperii o kolistych małżowinowych fałdach, tkwiących w sztywnych i mało dynamicznych postaciach. Figury kobiece oprócz spiralnych włosów posiadają owalne twarze osadzone na „tarczycowych szyjach" i podwójnych podbródkach postacie męskie zwykle traktowano realistycznie, uwypuklając wystające kości policzkowe oraz dłonie wraz ze szczegółowymi partiami żył. W uformowaniu stylu rzeźby elbląskiej powszechnie przyjmuje się wpływ plastyki Norymberskiej, warsztatów Stwosza, Riemenschneidera, czy Clausa Berga,

zaś w kompozycjach malowanych kwater akcentuję się drzeworyty A. Dürera i M. Schongauera.

Figury św. Marii Magdaleny i św. Barbary w opini niemieckich przedwojennych badaczy zaliczane były do jednych z najwybitniejszych dzieł scycerki późnogotyckiej w Prusach. Wzkazywano na wpływy drzeworytów Durera z cyklu żywotów Marii (Ulbrich, Abs,). W figurach Marii Magdaleny i Barbary widziano inspirację gdańskim ołtarzem Mistrza Michała z Augsburga, a w płaskoźeźbach podobieństwa do ołtarza Mestwina z Żukowa oraz z Lusiny - również kręgu stwoszowskiego (Wallerand, Rynkiewicz-Domino). Wymieniona autorka sugerowała wtórne zamontowanie do retabulum starszej tzw. *Madonny Szafkowej*. Inni badacze sugerowali świadome dostosowanie stylistyki ołtarza do owej figuru (Woziński, Kierkus-Prus). Wskazywano ma autorstwo wykonawcy Ołtarzów Trzech Króli z Nowego Miasta w Elblagu oraz figury Jana Chrzciciela z Pierzchał (Woziński). Z Mistrzem Schofsteinem łączono figury z korpusu ołtarza, zaś dekorację maswerkowe i reliefy powstać miały pod wpływem dzieł Michała z Augsburga (Kierkus-Prus). Wskazywano na podobieństwo modelunku św. Barbary do figury św. Anny ze spiskiego Sabinowa autorstwa domniemanego stwoszowskiego ucznia ANS (Polak-Trajdos). Dla figura św. Magdaleny wskazywano rzeźby z ołtarza w Zwickau warsztatu Wolgemutha oraz stwoszowską figurę św. Jana z kościoła św. Sebalda w Norynberdze (Kępiński). Następne powinowactwa stylistyczne rzeźb dostrzeżono z Madonną z Waplewa (Woziński) oraz Madonną z Dzieciątkiem z kościoła Bożego Ciała w Elblągu jak i jej analogiczną figurą z Weinmarkt (Rynkiewicz-Domino). Kwatery rzeźbione czerpały zaś z wzorników graficznych Mistrza E.S, Stwosza, Dürera i Schaufeleina (Rynkiewicz-Domino) pokrewne skrzydłom ołtarzy św Wawrzyńca, Przewoźników Wiślanych których to warsztat wykonał zapewne złocenia i polichromię. Malowane kwatery ołtarza łączono z Michałem z Augsburga podobny jest posługiwanie rycinami Dürera, uporowanie renesansowych strojów, koloryt girlandowe obramienia (Rynkiewicz-Domino).

Źródło ilustracji: Bildarchiv Foto Marburg, sygn. 275.13

Inne fotografie obiektu: APG, Kolekcja fotogramów elbląskich, sygn. 10/1152/166/45; APG, Kolekcja fotogramów elbląskich, sygn. 10/1152/166/47; APG, Kolekcja fotogramów elbląskich, sygn. 10/1152/166/51; APG, Kolekcja fotogramów elbląskich, sygn. 10/1152/166/55; Kownatzki H., *Brückenkopf Elbing, Pressenführer*, Elbing 1936, s. 115.

Źródła: Spis ewakuowanych przedmiotów sporządzony 23.09.1944 r. k. [7] (podpis nieczytelny, karty nienumerowane). Evangelisches Zentralarchiv Berlin (EZAB), Bestand 128,

Nr 49; Pismo Ericha Volmara, konserwatora zabytków Okręgu Prusy Zachodnie do zarządczyni hotelu Pani Höritzsch z 21.09.1944 r., Evangelisches Zentralarchiv Berlin (EZAB), Bestand 59, Nr 44, k. 10.

Bibliografia: Carstenn Edward, *Die evangelische Hauptkirche zu St. Marien in Elbing. Ein Führer,* Elbing 1928, s. 7; Carstenn Edward, *Geschichte der Hansestadt Elbing*, Elbing 1937, s. 304; Carstenn Edward, *Über den Schrein des Hochaltars der Elbinger Marienkirche, Altpreußische Monatsschrift* 1909, s. 246 – 252; Dehio Georg, Gall Ernst, *Handbuch der Deutschen Kunstdenkmäler*. *Deutschordensland Preußen,* München - Berlin 1952, s. 130; Döring Gottfried, *Versuch einer Geschichte und Beschreibung der evangelischen Hauptkirche zu St. Marien in Elbing,* Elbing, 1846, s. 33-35; Kierkus-Prus Małgorzata, *Twórczość warsztatów snycerskich w Gdańsku, Elblągu i Toruniu w latach 1485-1525*, mps pracy doktorskiej, Kraków 1997, s. 59, 111–118; Raczkowska – Jakubek Monika, *Rzeźba Gdańska przełomu XIV i XV wieku,* Warszawa 2006, s. 125-126; Rynkiewicz-Domino Wiesława, *Budownictwo i architektra, rzeźba, malarstwo i rzemiosło artystyczne*, w: Historia Elbląga, t. II, cz.1. (1466-1626), red. Andrzej Groth, Gdańsk 1996, s. 257 – 262; Rynkiewicz-Domino Wiesława, *Rzeźba elbląska ok. 1500 r. Katalog wystawy Muzeum w Elblagu*, Elbląg 1998, s. 11-14; Wallerand Willy, *Altarkunst des Deutschordensstaates Preussen unter Dürers Einfluß. Bau und Kunstforschung im Deutschen Ostens*, H.13 Danzig 1940, s. 24-28; Woziński Andrzej, *Późnogotycka Rzeźba drewniana na Pomorzu Wschodnim*, mps pracy doktorskiej, Poznań 1996, s. 216-222; Woziński Andrzej, *Rzeźba elbląska w latach 1500-1525*, „Rocznik Elbląski" 2000, t 17, s. 67-71.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: madonna szafkowa

Nr obiektu:

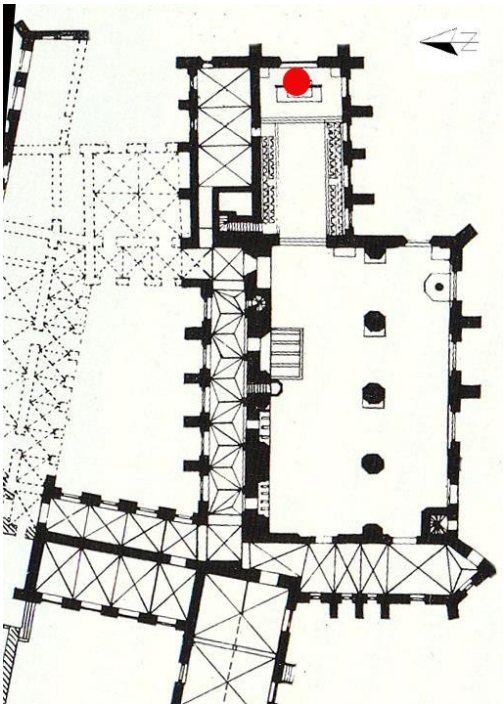

Lokalizacja: Retabulum ołtarz głównego, ob. w zbiorach Ostpreußisches Landesmuseum w Lüneburgu.

Historia: Madonna szafkowa została prawdopodobnie wykonana do kaplicy zamkowej w Elblągu. Pochodzi z ostatniej ćwierci XIV w. Po zniszczeniu zamku w 1454 r. została zapewne z niego usunięta i ok. 1511 r. została umeiszczona w nastawie ołtarza głównego znajdujacego się w chórze koscioła NMP. Jako część nastawy ołtarzowej funkcjonowała do czasów II wojny swiatowej. 20.05.1942 r. madonna szafkowa wraz z innymi elementami wyposażenia została ewakuowana i umieszczona w kościle w Milejewie, a następnie, wraz z innymi cennymi obiektami z terenu Prus Zachodnich została ewakuowana wgłab Rzeszy i 06.09.1944 r. zabezpieczona w pomieszczeniach hotelu Krayenburg w Turyngii, zajmującym pomieszczenia dawnego zamku. Od 2001 r. znajduje się w zbiorach Muzeum Prus Wschodnich w Lüneburgu.

Opis: Figura w typie tzw. pruskich madonn szafkowych, z otwieranymi ramionami-skrzydłami, zawierająca w wewnętrznej części rzeźbione przedstawienie “Tronu Łaski” z siedzącym frontalnie Bogiem-Ojcem prezentującym ukrzyżowanego chrystusa. Figura Boga posadowiona

na ośmiobocznym maswerkowym wewnętrznym cokole. Figura Madonny stała na orągłym akantowym cokole w centralnym polu retabulum ołtarza mariackiego, między figurami śś. Magdaleny i Barbary.

Źródło ilustracji: APG, Kolekcja fotogramów elbląskich, sygn. 10/1152/166/45

Inne fotografie obiektu: APG, Kolekcja fotogramów elbląskich, sygn. 10/1152/166/51; Carstenn Edward, *Die evangelische Hauptkirche zu St. Marien in Elbing. Ein Führer*, Elbing 1928, s. 7; Kownatzki Hermann, *Brückenkopf Elbing, Pressenführer*, Elbing 1936, s. 115; Clasen Karl-Heinz, *Die mittelalterliche Bildhauerkunst im Deutschordensland Preußen, 2. Tafeln*, Berlin 1939, il. 139, 140. Hauke Karl, Stobbe Horst, *Die Baugeschichte und die Baudenkmäler der Stadt Elbing*, Stuttgart 1964, il. 207; Bildarchiv Foto Marburg, sygn. 275.13

Źródła: Spis ewakuowanych przedmiotów sporządzony 23.09.1944 r. k. [7] (podpis nieczytelny, karty nienumerowane). Evangelisches Zentralarchiv Berlin (EZAB), Bestand 128, Nr 49; Pismo Ericha Volmara, konserwatora zabytków Okręgu Prusy Zachodnie do zarządczyni hotelu Pani Höritzsch z 21.09.1944 r., Evangelisches Zentralarchiv Berlin (EZAB), Bestand 59, Nr 44, k. 10.

Bibliografia: Carstenn Edward, *Geschichte der Hansestadt Elbing*, Elbing 1937, s. 304; Dehio Georg, Gall Ernst, *Handbuch der Deutschen Kunstdenkmäler*. Deutscher Kunstverlag, München - Berlin 1952. s. 130; Rynkiewicz-Domino Wiesława, *Rzeźba elbląska ok. 1500 r*. Katalog wystawy Muzeum w Elblagu, Elbląg 1998. s. 11-14; Woziński Andrzej, *Rzeźba elbląska w latach 1500-1525*, „Rocznik Elbląski" 2000, t 17, s. 69.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: ołtarz przewoźników wiślanych p.w. Trzech Króli

Nr obiektu:

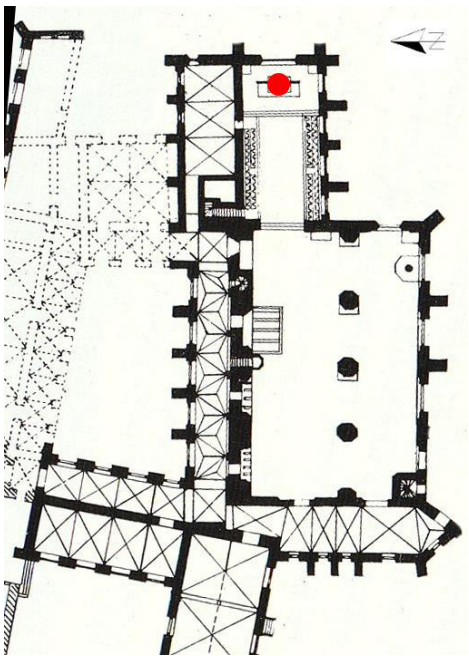

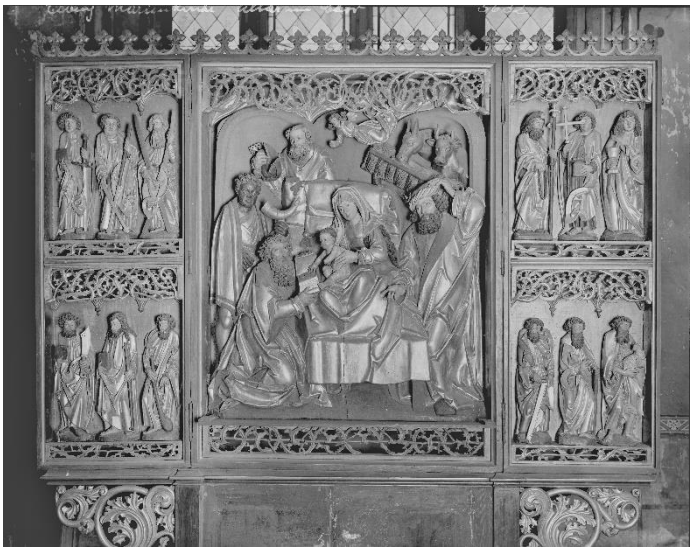

Lokalizacja: w głębi chóru, pierwotnie przy filarze wschodnim korpusu nawowego.

Historia: Przewoźnicy wiślani zostali formalnie przyjęci do zakonu dominikańskiego w 1444 r. Ołtarz został wykonany ok. 1505 r. i znajdował się przy pierwszym filarze wschodnim korpusu nawowego. W 1846 r. w predelli znajdowały się cztery hermy relikwiarzowe. W XIX w., nastawa ołtarzowa została przeniesiona do krużganku, w XX w. została ustawiona w chórze kościoła, w miejscu nastawy ołtarzowej cechu tragarzy piwa. 20.05.1942 r. ołtarz został ewakuowany z kościoła mariackiego do kościoła w Przezmarku, gdzie został odnaleziony w 1945 r. i zabezpieczony w składnicy muzealnej w Gdańsku-Oliwie. W 1955 r. powrócił do Elbląga i obecnie znajduje się w południowej nawie katedry św. Mikołaja ustawiony na predelli retabulum dawnego ołtarza Tragarzy Piwa.

W predelli ołtarza przewoźników wiślanych znajdowały się cztery hermy kobiece. Obecnie jedna z nich zaginęła, dwie znajdują się w kościele św. Mikołaja w Elblągu (obecnie w predeli ołtarza słodowników), jedna od znajduje się 1983 r. w Muzeum Narodowym w Gdańsku, nr kat. MNG/SD/335/Rz.

Opis: Rzeźbiony późnogotycki tryptyk szafkowy. Skrzynia dębowa polichromowana, złocona o wymiarach wys. 180 cm. Szer. 135 cm. gł. 27 cm. Figury drewno lipowe. W polu głownym znajduje się przedstawienie Adoracji Trzech Króli zakomponowane nietypowo, centralnie, z Marią na łożu w centum kompozycji. Marię otaczają królowie oraz św. Józef. Kwatera, w formie jeszcze późnogotycka operuje silnym skrótem perspektywicznym.
Skrzydła rzeźbione, dwudzielne, z trzema figurami w każdej z kwater (Jan Chrzciciel i 11 apostołów), wykorzystują schemat kompozycyjny ukształtowany jeszcze XIV w. Wg. sugestii Carstenna ustawienie figur apostołów na skrzydłach różni się od ich pierwotnego ustytuowania.
Malowane skrzydła wewnętrzne: nawiedzenie św. Elżbiety, Adoracja dzieciątka oraz dwie nieczytelne sceny
Malowane skrzydła zewnętrzne: Zwiastowanie, Ucieczka do Egiptu, św. Piotr
Pierwotnie w predelli znajdowały się cztery hermy świętych. Drzwiczki predelli: św. Wawrzyniec, św. Mikołaj, św. Maricn, św. Hubert.
W literaturze podkreślano podobieństwa formalne dzieła z ołtarzami w Pierzchałach, (Schmidt, Wallerand) św. Anny Samotrzeciej w Dobrym Mieście (Wallerand, Rzempołuch) oraz elbląskich cechu Tragarzy Piwa i Słodowników (Wallerand). Zwracano uwagę na wpływ drzeworytów Dürera z cyklu *Pokłon Trzech Króli* i *Żywot Marii* (Abs, Wallerand, Woziński, Kierkus-Prus) jak również – dla partii malowanych, grafik M. Schongauera oraz Mistrza ES (Domasłowski, Rynkiewicz-Domino). Dzieło łączono z warsztatem wykonującym środkową partię ołtarza głównego dominikanów elbląskich (Rynkiewicz-Domino). Autorka zwróciła również uwagę na podobieństwo upozorowania Marii na łożu z analogiczną ale starszą sceną z dawnego ołtarza Mariackiego w Toruniu.

Źródło ilustracji: Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, sygn. 5632

Inne fotografie obiektu: APG, Kolekcja fotogramów elbląskich, sygn. 10/1152/166/45; APG, Kolekcja fotogramów elbląskich, sygn. 10/1152/166, k. 61; Carstenn Edward, *Geschichte der Hansestadt Elbing*, Elbing 1937, Tablica 28; Jakubek-Raczkowska M., *Plastyka średniowieczna od XIII do XVI wieku. Katalog wystawy stałej Muzeum Narodowe w Gdańsku*, Gdańsk 2007, s. 199; Rynkiewicz-Domino Wiesława, *Rzeźba elbląska ok. 1500 r. Katalog wystawy Muzeum w Elblagu,* Elbląg 1998, il. 38,39; fot. Maurycy Domino, 2025

Źródła: Evangelisches Zentralarchiv Berlin (EZAB), Spis ewakuowanych przedmiotów sporządzony 23.09.1944 r., k. [7] (podpis nieczytelny, karty nienumerowane), sygn. 128, Nr 49.

Bibliografia: Carstenn Edward, *Die evangelische Hauptkirche zu St. Marien in Elbing. Ein Führer*, Elbing 1928, s. 15; Carstenn Edward, *Geschichte der Hansestadt Elbing,* Elbing 1937, s. 303; Dehio Georg, Gall Ernst, *Handbuch der Deutschen Kunstdenkmäler. Deutschordensland Preußen*, München – Berlin 1952. s. 130; Döring Gottfried, *Versuch einer Geschichte und Beschreibung der evangelischen Hauptkirche zu St. Marien in Elbing,* Elbing, 1846; Domasłowski Jerzy, Labuda Anna, Karłowska-Kamzowa Alicja, *Malarstwo gotyckie Na Pomorzu*, Warszawa 1990, s. 161-163; Kierkus-Prus Małgorzata, *Twórczość warsztatów snycerskich w Gdańsku, Elblągu i Toruniu w latach 1485-1525*, mps pracy doktorskiej, Krakw 1997, s. 141 – 145; Rynkiewicz-Domino Wiesława, *Budownictwo i architektra, rzeźba, malarstwo i rzemiosło artystyczne*, w: Historia Elbląga, t. II, cz.1. (1466-1626), red. Andrzej Groth, Gdańsk 1996, s. 260, Rynkiewicz-Domino Wiesława, *Rzeźba elbląska ok. 1500 r. Katalog wystawy Muzeum w Elblagu,* Elbląg 1998. s. 34-36; Wallerand Willy, *Altarkunst des Deutschordensstaates Preussen unter Dürers Einfluß. Bau und Kunstforschung im Deutschen Ostens*, H.13 Danzig 1940. s 52–53; Woziński Andrzej, *Późnogotycka Rzeźba drewniana na Pomorzu Wschodnim*, mps pracy doktorskiej, Poznań 1996, s. 234–236; Woziński Andrzej, *Rzeźba elbląska w latach 1500-1525*, „Rocznik Elbląski" 2000, t. 17.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: ołtarz słodowników

Nr obiektu:

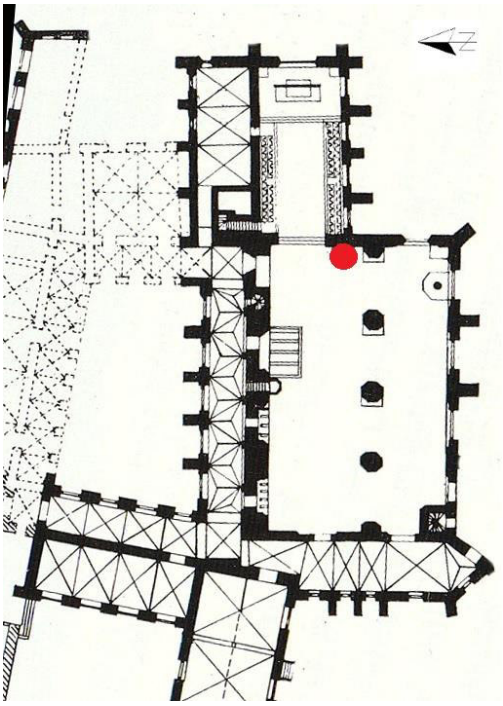

Lokalizacja: wschodnia część korpusu nawowego, ob. w kościele św. Mikołaja w Elblągu.

Historia: Cech słodowników w Elblągu powstał w 1419 r. O pierwszym ołtarzu tego cechu nie posiadamy żadnych informacji. Obecnie istniejący ołtarz był prawdopodobnie drugą nastawą i został wykonany ok. 1511 r., malowane skrzydła dodano ok. 1520 r. Być może ołtarz pierwotnie stał w kościele św. Mikołaja, w którym to znajdowała się kaplica bractwa słodowników. Podczas barokizacji kościoła św. Mikołaja w XVII w. i przekazania świątyni katolikom być może przeniesiono go do kościoła Mariackiego. W 1817 r. został usunięty z wnętrza kościelnego by ustapić miejsca tablicy pamiątkowej poległych w wojnach napoleońskich. Ok. 1820 r. został przekazany do nowopowstałego muzeum na zamku w Malborku. Ołtarz nie stał się jednak częścią wystawy i był przechowywany na strychu jednego z budynków gospodarczych. W 1871 r., na wniosek kolegium kościelnego kościoła NMP ołtarz przetransportowano spowrotem do Elbląga i ustawiono w kościele św. Mikołaja. W owym czasie nie istniała już jedna z figur rzeźbionych skrzydeł wewnętrznych. W 1871 r. ołtarz znajdujacy się w złym stanie technicznym przeszedł renowację wraz z przemalowaniem wszystkich skrzydeł. Ołtarz pierwotnie znajdował się pod emporą organową, po 1945 r. umieszczony został w niszy przy nawie południowej, uzupełniony został figurami apostołów z

ołtarza czeladników szewskich. W 1945 r. przechowywany był w Pogrodziu, skąd trafił do składnicy muzealnej w Oliwie. Po 1945 r. utracone zostały rzeźbione figury skrzydeł wewnętrznych, a ołtarz otrzymał nowe zwieńczenie wzorowane na historycznym. Obecnie ołtarz posiada jedną parę skrzydeł ze scenami: Adoracja Dzieciątka, Pokłon Trzech Króli, męczeństwo 10 tysięcy chrzecijan na górze Ararat, męczeństwo św. Katarzyny Aleksandryjskiej. Dwie dodatkowe malowane tablice, których pierwotny związek z ołtarzem nie jest pewny znajdują się na zachodniej ścianie nawy południowej.

Opis: Późnogotycki pentaptyk z rzeźbioną szafą i malowanymi skrzydłami, wykonany w manierze poststwoszowskiej. Wymiary zewnętrzne szafy ołtarzowej wynoszą 208 x 260 x 44 cm; głębokość szafy 41 cm; wymiary skrzydeł są niemal równe wymiarom połowy szafy i wynoszą ok. 103 x 260 cm. Łącznie nastawa mieści w sobie wystrój rzeźbiarski szafy i czterech kwater oraz 16 kwater malowanych. Konstrukcyjne części szafy oraz skrzydła sporządzono z drewna świerkowego, a rzeźby i ozdoby snycerskie wykonano w drewnie lipowym.

W szafie glównej znajdują się trzy pełnompastyczne postaci: Maria z dzieciątkiem w centrum, oraz św. Barbara i św. Katarzyna Aleksandryjska po bokach. Aktualnie św. Barbara jest pozbawiona swojego atrybutu – kielicha, Maria berła, a św. Katarzyna fragmentu zębatego koła. Brak jest również rzeźbionych baldachimów szafy głównej.

Na skrzydłach otwartego ołtarza umieszczone były pierwotnie figury świętych – po 6 w każdym skrzydle. Już w 1930 r. część z nich była przestawiona wzgledem swojego pierwotnego umiejscowienia. Stan z roku 1930 podaje Jablonski:

Lewe skrzydło – zachwane było 5 postaci: św. Piotr, św. Andrzej, św. Paweł, święty z toporem (możliwe iż św. Bartłomiej lub św. Maciej), św. Elżbieta.

Prawe skrzydło – zachowane 6 postaci: święta z kielichem (św. Barbara?), Jan Chrzciciel, święty z jeleniem (Eustachy, Idzi lub Hubert), Juda Tadeusz (z pałką), św. Franciszek z Asyżu, świety z księgą.

Malowane kwatry po pierwszym zamknieciu ołtarza ukazywały 12 scen:

W rzędzie górnym, od lewej: Adoracja Dzieciątka, Pokłon Trzech Króli, Madonna w wieńcu różanym (Adoracja Marii), Mała Rodzina

W rzędzie dolnym, od lewej: męczeństwo 10 tysięcy chrzecijan na górze Ararat, męczeństwo św. Katarzyny Aleksandryjskiej, uczta u Szymona ze św. Marią i Magdaleną, św. Urszula i 11 Tysiecy dziewic na statku.

Malowane kwatery po drugim zamknieciu ołtarza ukazywały 4 sceny:

Chrystus na górze oliwnej, Ukrzyżowanie oraz w rzędzie poniżej: Zmartwychwstanie, Sąd Ostateczny.

Jablonski informiuje również o dwóch dodatkowych malowanych tablicach, które jedynie sporadycznie były przymocowane do ołtarza i nieznacznie różnią się wymiarami od pozostałych. Być może pierwotnie nie przynależały one do nastawy ołtarzowej słodowników. Tablice podzielone na dwie kwatery każda, z przedstawieniami dwóch świętych w każdej kwaterze.

Skrzydło lewe: scena górna Maria Egipcjanka, pustelnik; poniżej św. Idzi, św. Agnieszka

Skrzydło prawe: scena górna św. Antoni Pustelnik, zakonnica; poniżej pustelnik, brygidka.

Kamienna mensa ołtarza została prawdopodobnie wykonana z wtórnie użytej płyty nagrobnej, z nieczytelnym napisem datowanym przez Schmidta na rok 1300. Mensa ta została przemieszczona podczas renowacji kościoła w 1886 r. Bliższe informace o mensie nieznane.

Obiekt nosi cechy warsztowe „rzeźby elbląskiej" dla której wyróżnikiem jest podkreślana w literaturze wybujała dekoracyjność draperii o kolistych małżowinowych fałdach, tkwiących w sztywnych i mało dynamicznych postaciach. Figury kobiece oprócz spiralnych włosów posiadają owalne twarze osadzone na „tarczycowych szyjach" i podwójnych podbródkach postacie męskie zwykle traktowano realistycznie, uwypuklając wystające kości policzkowe oraz dłonie wraz ze szczegółowymi partiami żył. W uformowaniu stylu rzeźby elbląskiej powszechnie przyjmuje się wpływ plastyki Norymberskiej, warsztatów Stwosza, Riemenschneidera, czy Clausa Berga, zaś w kompozycjach malowanych kwater akcentuję się drzeworyty A. Dürera i M. Schongauera.

Postaci szafy glównej wykazują manierę poststwoszowską w ukształtowaniu szat, które nie podążają za ruchem i anatomią ciała, lecz stanowią osobną kompozycję. Rynkiewicz-Domino doszukiwała się analogii w krakowskim ołtarzu Mariackim, zwłaszcza scenach Zwiastowania i Wniebowzięcia cechujących się stosowaniem wirujących małżowinowych zwojów i łamliwych szat.

W opracowaniu skrzydeł na główny plan wysuwa się malarska próba odtworzenia głębi obrazu i zastosowania perspekywy, dla wielu scen w oparciu o pierwowzory graficzne Dürera z cyklu Żywot Marii ale takżev Cranacha St. Jörga Breu, Altdorfera, wykonawcy kwater z przedstawieniami męczeństwa wywodzić się mogli z warsztatów naddunajskich (Rynkiewicz-Domino).

Ewidentnie szafa i malarskie skrzydła wyszły spod ręki dwoch oddzielnych warsztatów. Wykonana na miejscu w Elblągu, szafa wskazuje na osiadły warsztat lokalny, podczas gdy elementy malarskie Schmidt przypisuje malarzom górnoniemieckim, którzy osiedlili się w Elblągu w 1507 r. W literaturze podreślano wpływ sztuki Wita Stwosza (Schmidt, Ulbrich, Wallerand, Rynkiewicz-Domino). Wskazywano również na podobieństwo ołtarza słodowników z figurą św. Jana Chrzciciela w Pierzchałach na Warmii oraz św. Rodziny w Kumcewie (Woziński) czy figury Marii z Dzieciątkiem z Pęciszewa (Wróblewska). Wzmiankowano również wpływy meklenburskich dzieł warsztatu Clausa Berga (Wróblewska, Kierkus-Prus).

Źródło ilustracji: Martin Jablonski, *Die St. Nikolaikirche zu Elbing*, Elbing 1930, il. 5.

Inne fotografie obiektu: Ulbrich Anton, *Kunstgeschichte Ostpreußens von der Ordenszeit bis zur Gegenwart,* Königsberg 1932, fot. 47; fot. Maurycy Domino, 2025.

Źródła:

Bibliografia: Abs Hugo, V*ier Elbinger Altäre und ihre Abhängigkeit von Dürersehen Holz schnitten* "Elbinger Jahrbuch" 1927 s. 65—81; Carstenn Edward, *Die evangelische Hauptkirche zu St. Marien in Elbing. Ein Führer,* Elbing 1928, s. 14; Carstenn Edward, *Geschichte der Hansestadt Elbing*, Elbing 1937, s. 307; Döring Gottfried, *Versuch einer Geschichte und Beschreibung der evangelischen Hauptkirche zu St. Marien in Elbing.* Elbing 1846 s. 41; Fuchs Michael, *Beschreibung der Stadt Elbing und ihres Gebietes,* Bd II. Elbing 1821 s. 320; Hauke Karl, *Aus Elbing Bau- und kunstgeschichtlicher Entwicklung,* w: Deutschlands Städtebau, Elbing, Elbing 1926 s. 48; Jablonski Martin, *Die St. Nikolaikirche zu Elbing*, Elbing 1930, s. 23-28; Hauke Karl, Stobbe Hans, *Die Baugeschichte und die Baudenkmäler der Stadt Elbing, W: Bau- und Kunstdenkmäler des deutschen Ostens.* Bd. VI. Stuttgart 1964 s. 226; Kownatzki Hermann, *Brückenkopf Elbing,* Elbing 1936 s. 60, 68; Madej Henryk, *Późnogotycki ołtarz cechu piwowarów w kościele św. Mikołaja w Elblągu,* Studia Warmińskie 1974, s. 93 – 159; Münzenberger Ernst, *Zur Kenntnis und Würdigung der mittelalterlichen Altäre Deutschlands*, Bd I. Frankfurt a. M. 1885 – 1890, s. 114; Rynkiewicz-Domino Wiesława, *Budownictwo i architektra, rzeźba, malarstwo i rzemiosło artystyczne*, w: Historia Elbląga, t. II, cz.1. (1466-1626), red. Andrzej Groth, Gdańsk 1996, s. 257 – 261; Rynkiewicz-Domino Wiesława, *Rzeźba elbląska ok. 1500 r. Katalog wystawy Muzeum w Elblagu*, Elbląg 1998. s. 30 – 32; Woziński Andrzej, *Rzeźba elbląska w latach 1500-1525*, „Rocznik Elbląski" 2000, t 17, s. 71, Wróblewska Kamila, *Późnogotycka sztuka na Warmii po pokoju toruńskim 1466 roku*, Rocznik Olsztyński 1972, t X, s. 61 – 62; Schmid Bernhard,

Baukunst und bildene Kunst zur Ordenszeit, w: Deutsche Staatenbildung und deutsche Kultur im Preussenlande, Königsberg 1931, s. 74, 116—150; Toeppen Max, *Elbinger Antiquitäten. Ein Beitrag zur Geschichte des städtischen Lebens im Mittelalter,* Heft 1-3, 1871-1873, s. 135; Ulbrich Anton, *Kunstgeschichte Ostpreußens von der Ordenszeit bis zur Gegenwart,* Königsberg 1932, s. 74.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: ołtarz szewców

Nr obiektu:

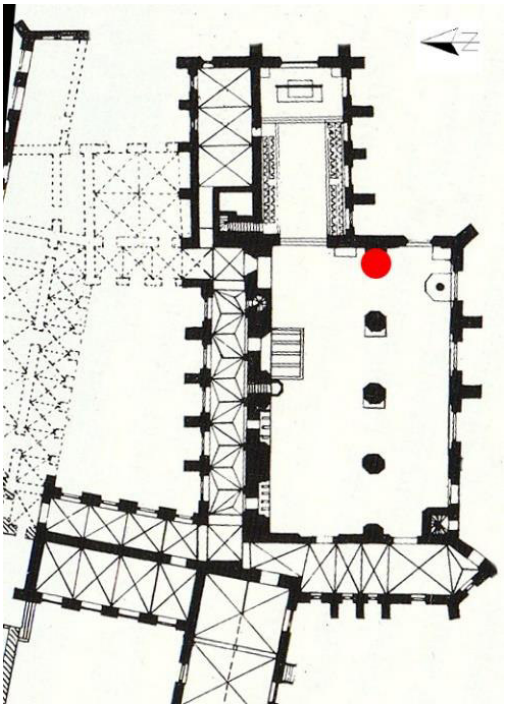

Lokalizacja: Ołtarz znajdował się przy wschodnim półfilarze nawowym.

Historia: Ołtarz ufundowany przez cech szewców w 1520 r. W 1821 r. zachowany był kompletnie. W 1848 r. znajdował się w krużganku kościoła. W 1928 r. istniały jedynie malowane skrzydła i predella zlokalizowane w przedsionku zakrystii. W 1940 r. wnętrze szafy i skrzydeł było już opróżnione. Carstenn sugeruje, iż dwie gotyckie figury – Chrystusa i św. Pawła zlokalizowane w 1928 r. w krużganku kościoła pochodziły z tego ołtarza.

Na pocz. XX w. w pustych polach rzeźbionych skrzydeł ołtarza słodowników ustawiono figury apostołów wcześniej łączone z ołtarzem szewców (św. Jakub, św. Andrzej), natomiast figura św. Pawła nadal była umieszczona w krużganku kościoła mariackiego. Warto uważać, iż figury św. Jakuba i św. Andrzeja łączone sa z nastawą słodowników przez Jakubek-Raczkowską (nieprecyzyjne określoną jako ołtarz słodowników i piwowarów), natomiast ich przynależności do ołtarza szewców badaczka uważa jedynie za możliwą, nie zaś pewną.

18.02.1942 r. trzy popiersia relikwiarozwe znajdujace się w predelli ołtarza zostały translokowane do kościoła w Milejewie, skąd w 1945 r. zabrano je do składnicy muzealnej w

Oliwie. Po 1945 r. malowane skrzydła ołtarza i figura św. Pawła zostały przeniesione do kościoła św. Mikołaja w Elblągu.
W predelli ołtarza w 1940 r. znajdowały się trzy hermy świętych, o ktrzch nie wpominali dziewiętnastowieczni historycy (Döring, Fuchs). Nie jest pewne, czy były one pierwotnie przeznaczone do tego ołtarza, gdyż z XIX w. pochodzi informcja, iż cztery hermy znajdowały się w predelli ołtarza przewoźników wiślanych.

Opis: Prawdopodobnie pierwotnie pentaptyk z rzeźbionym, uroczystym otwarciem szafy. Na skrzydłach znajdowały się całopostaciowe, malowane przedstawienia patronów: Crispina i Crispianina. W czterech polach środkowych ulokowane były pary malowanych przedstawień świętych.
Po prawej stronie: św. Barbara, niezidentyfikowana święta, św. Helena, św. Maria Magdalena.
Po lewej stronie: św. Katarzyna Aleksandryjska, św. Małgorzata, Dorota z Mątów, św. Jadwiga
W predeli znajdowały się trzy hermy świętych. Predella zamykana byla para drzwiczek zdobiona malowanymi przedstawieniami; Maria w mandorli, Przemienienie, Chrytus Mąż Boleści i św. Anna Samotrzecia. Drzwiczki te zamontowane są obecenie do predelli oltarza przewoźników wiślanych.
Inskrypcja ponad postacią św. Crispina: *disse toffel got tzu lobe haben getzoigt dy vol tochtygan schow gesellen myt hylffe der erbaren mestter der stat elbynck mccccc unde XX*

W kompozycji ołtarza podkreślano schemat kompozycyjny rzeźb: św. Pawła i św. Andrzeja (obecnie w katedrze Mikołaja) oraz Chrystusa Salwatora (zaginiony) wywodzących się z drzeworytów Cranacha z serii apostolskiej z ok. 1515 r. (Woziński). W malowanych kwaterach uwidocznić się miały również drzeworyty Cranacha i apostołów Dürera (Rynkiewicz-Domino)

Źródło ilustracji: APG, Kolekcja fotogramów elbląskich, sygn. 10/1152/166/45; APG, Kolekcja fotogramów elbląskich, sygn. 10/1152/166/61

Inne fotografie obiektu: APG, Kolekcja fotogramów elbląskich, sygn. 10/1152/166/45; APG, Kolekcja fotogramów elbląskich, sygn. 10/1152/166/63; fot. Maurycy Domino, 2025

Źródła: Spis ewakuowanych przedmiotów sporządzony 23.09.1944 r. k. [7] (podpis nieczytelny, karty nienumerowane). Evangelisches Zentralarchiv Berlin (EZAB), Bestand 128, Nr 49.

Bibliografia: Carstenn Edward, *Geschichte der Hansestadt Elbing,* Elbing 1937, s. 305; Carstenn Edward, *Die evangelische Hauptkirche zu St. Marien in Elbing. Ein Führer,* Elbing 1928, s. 15-17, 19; Döring Gottfried, *Versuch einer Geschichte und Beschreibung der evangelischen Hauptkirche zu St. Marien in Elbing*, Elbing, 1846, s. 41–42; Jakubek-Raczkowska Monika, *Plastyka średniowieczna od XIII do XVI wieku. Katalog wystawy stałej Muzeum Narodowe w Gdańsku*, Gdańsk 2007, s. 120-121; Dehio Georg, Gall Ernst, *Handbuch der Deutschen Kunstdenkmäler*. Deutschordensland Preußen, München – Berlin 1952. s. 130; Rynkiewicz-Domino Wiesława, *Budownictwo i architektra, rzeźba, malarstwo i rzemiosło artystyczne*, w: Historia Elbląga, t. II, cz.1. (1466-1626), red. Andrzej Groth, Gdańsk 1996, s. 262; Rynkiewicz-Domino Wiesława, *Rzeźba elbląska ok. 1500 r*. Katalog wystawy Muzeum w Elblagu, Elbląg 1998. s. 34-36; Woziński Andrzej, *Rzeźba elbląska w latach 1500-1525*, „Rocznik Elbląski" 2000, t 17, s. 80-81.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: ołtarz św. Wawrzyńca

Nr obiektu:

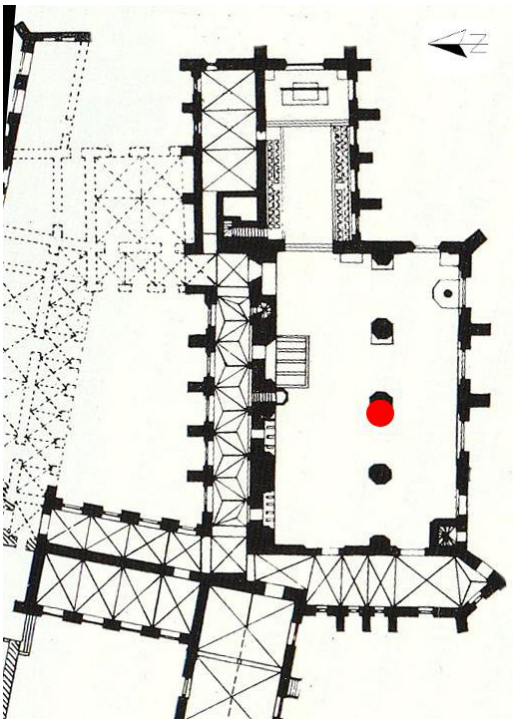

Lokalizacja: Ołtarz przeznaczony pierwotnie do kościoła św. Ducha w Elblągu, translokowany do kościoła NMP w XVII lub XVIII w., usytuowany przy drugim filarze wschodnim korpusu nawowego.

Historia: Ołtarz powstał ok. 1480 r. dla kościoła szpitalnego p.w. św. Ducha w Elblągu. Data jego translokacji do koscioła NMP nie jest znana, lecz nastapiło to najpóźniej w XVIII w. Pierwotnie został ulokowany przy drugim filarze miedzynawowym. W 1835 r. został on przeniesiony do krużganka, natomiast rzeźba predelli trafiła do zakrystii. W 1846 r. wymieniony jest jako istniejacy w kosciele mariackim. Był wówczas zachowany kompletnie. Predella była konserwowana w 1848 r. w Berlinie. Około 1850 r. szafa środkowa ołtarza została przeniesiona do elbląskiego kościoła św. Jerzego, gdzie została zniszczona przez wilgoć.

Pozostałe skrzydła zamontowano w formie dyptyku i złożono w zakrystii kościoła NMP. Już w 1925 r. skrzydła znajdowały się w złym stanie technicznym, uszkodzone przez owady.

W 1928 r. z ołtarza zachowane były jedynie dwa skrzydła, predella oraz figura św. Rocha, ulokowana w krużganku klasztornym. Być może z ołarza tego pochodziła również figura św. Austyna zachowana do 1942 r. w krużganku kościelnym. Figury św. Rocha i św. Augustyna zostały 27.10.1942 r. ewakuowane i ulokowane w kościele w Przezmarku. Ich dalszy los pozostaje nieznany.
Skrzydła ołtarza przechowywano w Łęczu, nastepnie trafiły do składnicy muzealnej w Oliwie, skąd w 1967 r. decyzją Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków zostały przekazane do muzeum elbląskiego. Obecnie znajdują się jako depozyt w kościele sw. Mikołaja w Elblągu. Zachowana para skrzydeł z płaskorzeźbioną dekoracją o 4 kwaterach zawiera przedstawienia Anny Samotrzeciej, św. Katarzyny i Barbary, Jan Ewangelisty z Janem Chrzcicielem oraz apostołów św. Piotra i Pawła.

Opis: W części centralnej znajdowały sie trzy pełnoplastyczne figury: w centrum przedstawienie biskupa (być może figura św. Augustyna zachowana do 1942 r. w krużganku, choć możliwa jest identyfikacja tej figury również jako rzeźby "papieża" z dawnego ołtarza piwowarów), po prawej św. Wawrzyńca, po lewej św. Rocha.
Prawe skrzydło: św. Anna, Maria z dzieciątkiem, poniżej sw. Piotr i św. Paweł
Lewe skrzydło: św. Katarzyna, św. Barbara. Poniżej św. Jan Chrzciciel i św. Jan Ewangelista.
Predella rzeźbiona, z przedstawieniem Koronnacji Marii, uznana przez Quasta za jedno z najwybitniejszych przedstawień w Elblągu. Podobne opinie wyrażali Schmidt. Część współczesnych badaczy dostrzega wpływ plastyki Norymberskiej (Rynkiewicz-Domino) oraz wzorów graficznych Cranacha z serii Chrystus i 12 Apostołów (Woziński), zaś nastawę łączono również z warsztatem Clausa Berga (Kierkus-Prus, Wróblewska). Kierkus-Prus dostrzegła związki z grupą Apostołów z katedry w Güstrow z 1530 r., w związku z czym przesuneła datowanie zachowanych skrzydeł ołtarza na lata 30. XVI w. Woziński datował obiekt na 1515 r. i łączył dzieło z twórcą kwatery ołtarza z kościoła św. Jerzego w Elblągu oraz ołtarzy Słodowników i Trzech Króli.

Źródło ilustracji: APG, Kolekcja fotogramów elbląskich, sygn. 10/1152/166/45; APG, Kolekcja fotogramów elbląskich, sygn. 10/1152/166, k. 67.

Inne fotografie obiektu: Carstenn Edward, *Geschichte der Hansestadt Elbing,* Elbing 1937, Tablica 6; Hauke Karl, Stobbe Hans, Die Baugeschichte und Baudenkmäler der Stadt Elbing, Stuttgart 1964, il. 208; Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, sygn. 37_5635; 36_5634.

Źródła: Evangelisches Zentralarchiv Berlin (EZAB), Spis ewakuowanych przedmiotów sporządzony 23.09.1944 r., k. [7] (podpis nieczytelny, karty nienumerowane), sygn. 128, Nr 49.

Bibliografia: Carstenn Edward, *Die evangelische Hauptkirche zu St. Marien in Elbing. Ein Führer*, Elbing 1928, s. 15; Carstenn Edward, *Geschichte der Hansestadt Elbing,* Elbing 1937, Tablica 6; Dehio Georg, Gall Ernst, *Handbuch der Deutschen Kunstdenkmäler*. *Deutschordensland Preußen*, München – Berlin 1952, s. 130; Döring Gottfried, *Versuch einer Geschichte und Beschreibung der evangelischen Hauptkirche zu St. Marien in Elbing,* Elbing, 1846, s. 5-6, 42-43; Ehelich Bruno, *Die Denkmalpflege in Elbing im Jahre 1925/26*, „Elbinger Jahrbuch" 1928, s. 155; Rynkiewicz-Domino Wiesława, *Budownictwo i architektra, rzeźba, malarstwo i rzemiosło artystyczne*, w: Historia Elbląga, t. II, cz.1. (1466-1626), red. Andrzej Groth, Gdańsk 1996, s. 257-258, Rynkiewicz-Domino Wiesława, *Rzeźba elbląska ok. 1500 r*. *Katalog wystawy Muzeum w Elblagu,* Elbląg 1998, s. 16-18; Woziński Andrzej, *Rzeźba elbląska w latach 1500-1525*, „Rocznik Elbląski" 2000, t 17, 82-82; Wróblewska Kamila, *Późnogotycka sztuka na Warmii po pokoju toruńskim 1466 roku*, Rocznik Olsztyński 1972, t. X, s. 50, 57.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: ołtarz cechu tragarzy piwa

Nr obiektu:

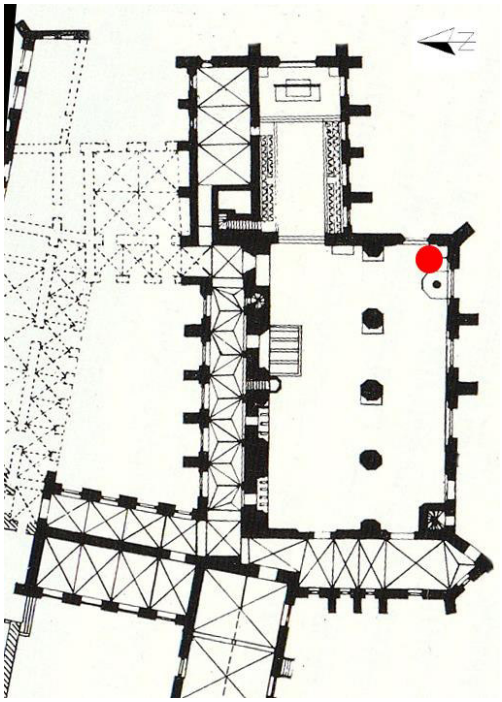

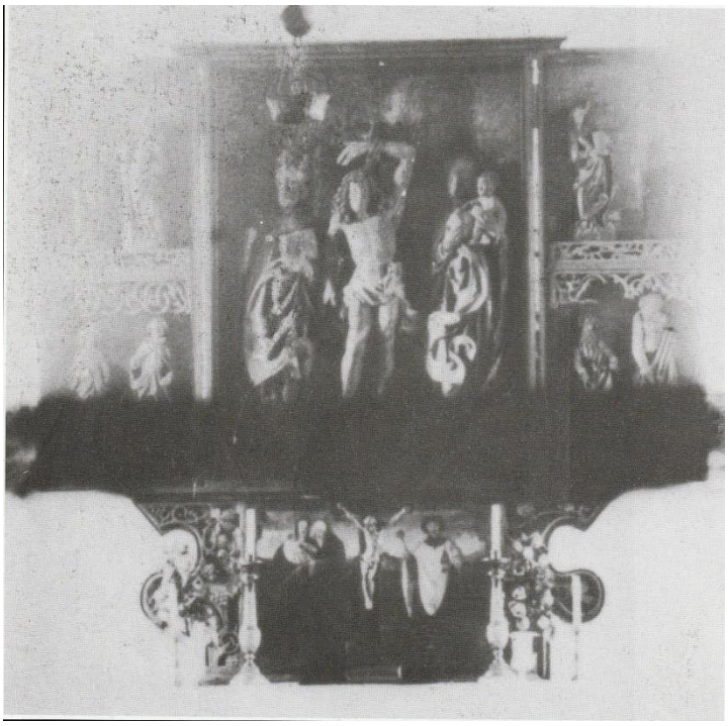

Lokalizacja: południowo-wschodni narożnik korpusu nawowego, w latach 1886 – ok. 1930 w kościele św. Jerzego w Elblągu.

Historia: Ołtarz cechu tragarzy piwa powstał po 1510 r. dla kościoła p.w św. Mikołaja w Elblągu. Wzmiankowany źródłowo w aktach wizytacji biskupiej (tzw. kromerowskiej) w 1568 r. jako ołtarz p.w. św. Katarzyny. Po raz pierwszy wzmiankowany w kościele podominikańskim NMP w 1821 r. Do renowacji w 1835 r. znajdował się we wschodniej części nawy bocznej, w pobliżu wyjścia na cmentarz przykościelny, następnie zostało przeniesione do krużganka. Podczas prac remontowych w latach 1886-1887 retabulum zostało usunięte z kościoła NMP i trafiło do do kościoła św. Jerzego w Elblągu, gdzie zastapiło zniszczoną nastawe ołtarzową św. Wawrzyńca. W latach 30tych zniszczona nastawa oltarzowa została przeniesiona do muzeum miejskiego w Elblągu. Obiekt zaginął w trakcie II wojny światowej. Ocalała jedynie predella, którą po 1945 r. umieszczono pod nastawą ołtarza przewoźników wiślanych w kościele św. Mikołaja w Elblągu.

Opis: Gotycki tryptyk skrzynkowy, drewniany z polichromiami i złoceniami. Dolna podstawa szer. 126 cm, gł 31 cm. W 1848 r. centrum szafy głównej znajdowała się figura Matki Boskiej z dzieciątkiem, po prawej wg. Döringa naga męska postać z otwartymi ranami, z rękami przywiązanymi u góry do poroża (św. Sebastian), po lewej pryedstawienie papieża. W 1910 r. postacie w skrzyni głównej były już przestawione: w centrum znajdował się św. Sebastian, po prawej Matka Boska, po lewej rzeźba papieża.
Skrzydła: na jednym skrzydle cztery postacie świętych, na drugim trzy. Skrzydła zewnętrzne malowane. Na prawym skrzydle przedstawienie kardynała, powyżej arcybiskupa. Na lewym skrzydle poniżej papież, powyżej biskup.
Predella rzeźbiona, zakrywana drzwiczkami.
Dekoracja drzwiczek:
Po lewej, wewnętrznej stronie: madonna w wieńcu różanym, po prawej zewnętrznej: św. Anna Samotrzecia
Po prawej, wewnętrznej stronie: biskup z modelem kościoła z toporem, po zewnętrznej stronie: mnich z kropidłem i pochodnią, przed nim figura porażonego.

W literaturze podkreślano podobieństwa ołtarza z retabulum Przewoźników Wiślanych (Wallerand) oraz datowano dzieło na 1 ćw. XVI w. Zwrócono uwagę na malowane kwatery które mają mieć analogię w ołtarzu Mstwina w Żukowie (Schmidt). Rynkiewicz-Domino zaznaczyła podobieństwa między figurą św. Sebastiana oraz dekoracją i uszakami z ołtarza Trzech Króli w Elblągu mistrza Schofstaina (podobnie jak Woziński). Zaznaczyła też analogię między Marią a rzeźbą z Babiaka oraz figurą Dionizego a wizerunkiem Zbigniewa Oleśnickiego z stwoszowskiego nagrobka w Gnieźnie.

Źródło ilustracji: IS PAN

Inne fotografie obiektu: Rynkiewicz – Domino Wiesława, *Rzeźba elbląska około 1500 roku. Katalog wystawy Muzeum w Elblągu,* Elbląg 1998, il. 48.

Źródła:

Bibliografia: Carstenn Edward, *Die evangelische Hauptkirche zu St. Marien in Elbing. Ein Führer*, Elbing 1928, s. 15; Carstenn Edward, *Geschichte der Hansestadt Elbing,* Elbing 1937, s. 303; Döring Gottfried, *Versuch einer Geschichte und Beschreibung der evangelischen Hauptkirche zu St. Marien in Elbing,* Elbing, 1846, s. 42-43; Rynkiewicz-Domino Wiesława, *Budownictwo i architektra, rzeźba, malarstwo i rzemiosło artystyczne*, w: Historia Elbląga, t.

II, cz.1. (1466-1626), red. Andrzej Groth, Gdańsk 1996, s. 257; Rynkiewicz-Domino Wiesława, *Rzeźba elbląska ok. 1500 r. Katalog wystawy Muzeum w Elblagu,* Elbląg 1998. s. 39-40; Wallerand Willy, *Altarkunst des Deutschordensstaates Preussen unter Dürers Einfluß. Bau und Kunstforschung im Deutschen Ostens*, H.13 Danzig 1940, s 43; Woziński Andrzej, *Późnogotycka Rzeźba drewniana na Pomorzu Wschodnim*, mps pracy doktorskiej, Poznań 1996 r. s. 241; Woziński Andrzej, *Rzeźba elbląska w latach 1500-1525*, „Rocznik Elbląski" 2000, t 17, s. 81-82.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: organy

Nr obiektu:

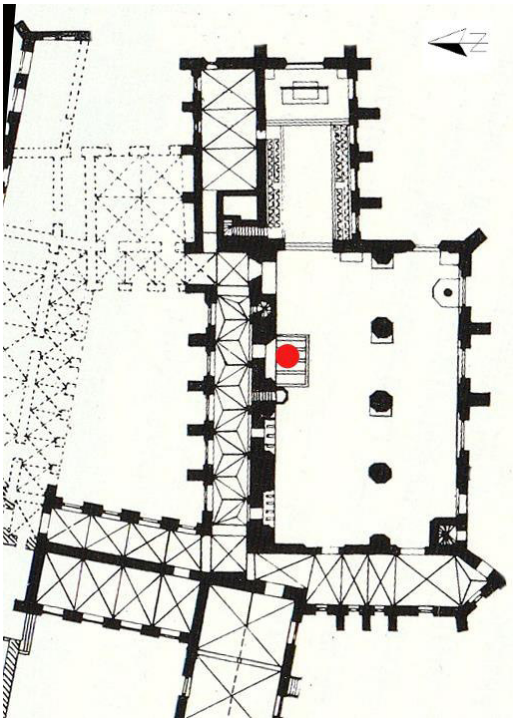

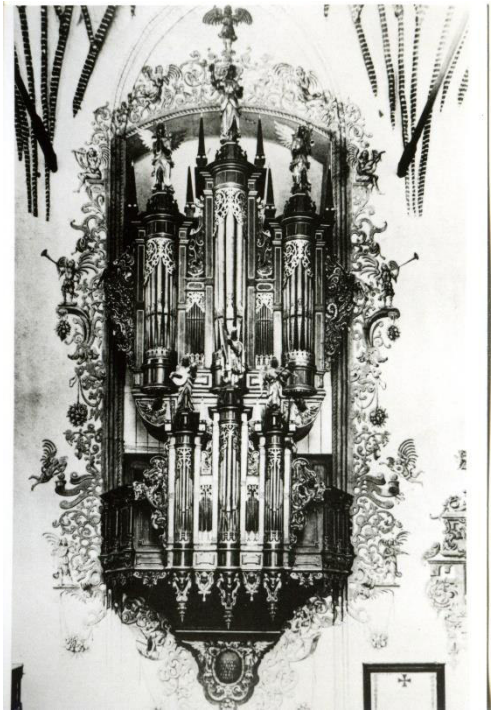

Lokalizacja: drugie przęsło nawy północnej.

Historia: Informacja o organach w kościele NMP pochodzi z 1514 r., gdy w zapisie o odprawianiu mszy wieczystej za dobroczyńców kościoła pojawił się zapis o wykorzystaniu muzyki organowej. Kolejne organy dla kościoła, wykonane w 1572 r. zostały umieszczone na emporze w drugim zachodnim przęśle nawy północnej. W 1643 r. zostały zastąpione nowym prospektem organowym wykonanym w latach 1641 – 1643 przez mistrza Johanna Wernera, który otrzymał za swoją pracę 1700 florenów. Całkowity koszt, wraz z wykonaniem prospektu wyniósł 3855 florenów. W 1682 r. przeszły naprawę, o której informował medalion zawieszony przed 1945 r. w krużganku. Informacje o kolejnych naprawach pochodzą z lat 1712 (naprawa Hildebranda), 1779 (naprawa Dalitza), i 1816 (naprawa Arendta). W latach 1836–1838 organy zostały odnowione przez lokalnego mistrza Sachsa. Uległy zniszczeniu w 1945 r.

Inskrypcja pod empora organową: *1643 Pia auditorum liberalitas me fieri fecit*

Opis: Organy umieszczone w niszy ściany północnej wypełniały całą jej przestrzeń. Reprezentowały typowy, późnoeuropejski typ złożony z sekcji głównej i wyodrębnionego pozytywu wbydowanego w balustradę chóru muzycznego. Na szczycie wieżyczek organowych sekcji głównej i pozytywu znajdowały się po trzy pełnoplastyczne figury muzykujących aniołów. Instrument zdobiony był ornamentem akantowym. Nisza dodatkowo ozdobiona była malowanym ornamentem wstęgowym z wicią roślinną, z wkomponowanymi w niego kiściami owoców, figurami muzykujących aniołów i geniuszy, nawiązujących do barokowej koncepcji *musica angelica.* Bliską analogię stylistyczną dla organ z kościoła NMP stanowiły bieistniejące obecnie organy z kościoła franego w Bartoszycach, wykonane również przez Johanna Wernera w latach 1649–1651.

Źródło ilustracji: Janca Jan, Renkewitz Werner, *Geschichte der Orgelbaukunst in Ost-und Westpreußen,* Frankfurt am Main 1984, il.25.

Inne fotografie obiektu: APG, Kolekcja fotogramów elbląskich, sygn. 10/1152/163/39; APG, Kolekcja fotogramów elbląskich, sygn. 10/1152/163/41; Janca Jan, Renkewitz Werner, Geschichte der Orgelbaukunst in Ost- und Westpreußen, Frankfurt am Main 1984, il.23.

Źródła:

Bibliografia: Abramowicz Lidia, Jesionowski Bendeykt*, Przewodnik. Od dominikańskiego kośicoła do galerii sztuki. Epitafia i płyty nagrobne,* Elbląg 1986, s. 5; Carstenn Edward, *Die evangelische Hauptkirche zu St. Marien in Elbing. Ein Führer,* Elbing 1928, s. 12; Döring Gottfried, *Versuch einer Geschichte und Beschreibung der evangelischen Hauptkirche zu St. Marien in Elbing,* Elbing, 1846, s. 10, 38-40; Hauke Karl, Stobbe Horst, *Die Baugeschichte und die Baudenkmäler der Stadt Elbing*, Stuttgart 1964, s. 226; Rynkiewicz-Domino Wiesława, *Budownictwo i architektra, rzeźba, malarstwo i rzemiosło artystyczne*, w: Historia Elbląga, t. II, cz. 2. (1626-1772), red. Andrzej Groth, Gdańsk 1997, s. 190 – 191; Janca Jan, Renkewitz Werner, *Geschichte der Orgelbaukunst in Ost- und Westpreußen,* Frankfurt am Main 1984, s. 230-239; Toeppen Max, *Elbinger Antiquitäten. Ein Beitrag zur Geschichte des städtischen Lebens im Mittelalter,* Heft 1, 1871-1873 s. 131.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: ambona

Nr obiektu:

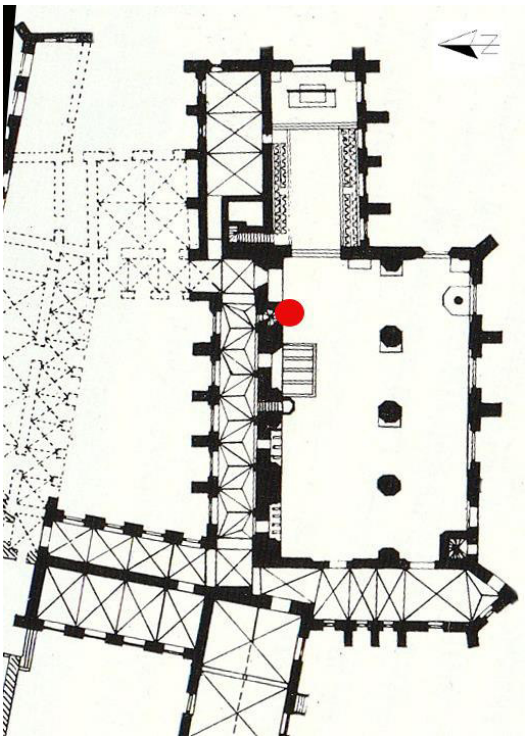

Lokalizacja: Pierwsze przęsło w nawie północnej.

Historia: Ambona została wykonana z drewna w 1588 r. i ustytuowana w miejscu poprzedniej ambony o nieznanym wyglądzie. Za jej autora uchodzi Jakob Frech, na co wskazywał dokument wzmiankowany przez Carstenna, znaleziony w krużganku, nieopodal wejścia na ambonę (zapewne zamurowany w ścianie). Sarsza literatura przypisywała jej autorstow Clemensowi Grunau. Po 1945 r. zdekompletowana ambona została przeniesiona do kościoła św. Mikołaja w Elblągu, gdzie znajduje się do dziś. Już wówczas brakowało zwieńczenia z figurą pelikana oraz zdobień kopuły, anioła jako stopy oraz jednej ze ścian kosza z przedstawieniem Chrystusa.

Opis: Ambona renesansowa, koszowa, nadwieszana z baldachimem, z wejściem wykutym w grubości ściany.

Kosz ambony z pięcioma ściankami. W centrum każdej z nich znajdowała się nisza z postacią ewangelisty w centrum, zwieńczona muszlą oraz postacią Chrystusa Salwatora w niszy centralnej. Nisze ujęte ornamentem wstęgowo-cęgowym. Powyżej na koszu biegł pas

inskrypcji w języku łacińskim z wersem z księgi Jeremiasza (23,28): *qui habet verbum meum, loquatur illium vere.*

W dolnej partii każdej ze ścian również znajdowały się pola ornamentu wstęgowo-cęgowego z centralnie umieszczoną maską maszkaronową lub główką anielską. W drugim polu widoczna data 1588. Krawędzie zdobione kariatydami. Kosz wsparty początkowo na postaci młodzieńca z tarczą z inskrypcją, któremu w trakcie restauracji w 1925 r. dodano skrzydła anielskie.

Inskrypcja na tarczy: *Ehe sei Gott in der Höhe*

Baldachim również pięciodzielny, kryty kopułą z latarnią, zwieńczony figurą pelikana. Krawędzie akcentowane były pełnoplastycznymi figurkami nagich putt, oraz partiami ornamentu wstęgowo-cęgowego pomiędzy nimi. Inskrzpca obiegajca baldachim: *Evangelium es potentia Dei ad salutem omni credenti*

Źródło ilustracji: Bildarchiv Foto Marburg 142845

Inne fotografie obiektu: APG, Kolekcja fotogramów elbląskich, sygn. 10/1152/166/89; APG, Kolekcja fotogramów elbląskich, sygn. 10/1152/166/83; Bildarchiv Foto Marburg 619306.

Źródła:

Bibliografia: Abramowicz Lidia, Jesionowski Bendeykt*, Przewodnik. Od dominikańskiego kośicoła do galerii sztuki. Epitafia i płyty nagrobne,* Elbląg 1986, s. 5; Carstenn Edward, *Die evangelische Hauptkirche zu St. Marien in Elbing. Ein Führer,* Elbing 1928, s. 12; Döring Gottfried, *Versuch einer Geschichte und Beschreibung der evangelischen Hauptkirche zu St. Marien in Elbing,* Elbing, 1846, s. 35-36; Hauke Karl, *Aus Elbing Bau- und kunstgeschichtlicher Entwicklung,* w: Deutschlands Städtebau, Elbing, Elbing 1926, s. 49; Hauke Karl, Stobbe Horst, *Die Baugeschichte und die Baudenkmäler der Stadt Elbing,* Stuttgart 1964, s. 226.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: chrzcielnica

Nr obiektu:

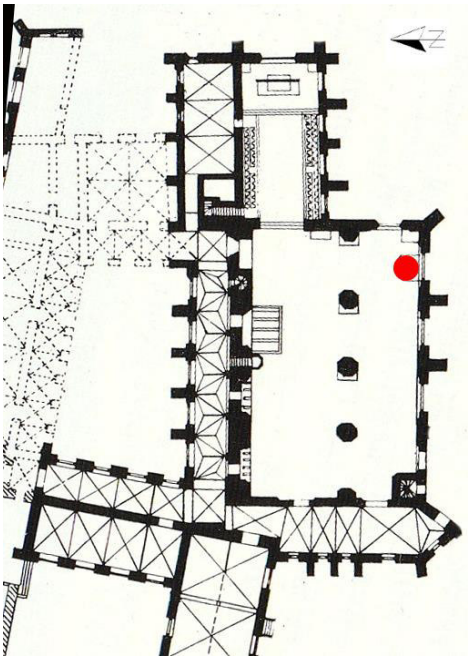

Lokalizacja: południowo-wschodnia część nawy bocznej.

Historia: Chrzcielnica powstała w 1618 r. Pierwotnie znajdowała się przy wejściu na teren cmentarza przykościelnego i otoczona była zdobioną kratą. Pokrywa chrzcielnicy została wykonana w 1573 r. i zapewne przynalezała do starszej chrzcielnicy. Wzmiankowana jako istniająca w kościele w 1848 r. Nie jest znana data jej usunięcia.

Opis: Chrzcielnica w formie połowy ośmiokąta dźwigana przez cztery kolumny korynckie. Inskrypcja: *1618. Wer da glaubet und getauft wird, der wird selig werden, wer aber nicht glaubet, der wird verdammet werden.* (Marek 16,16).

Źródło ilustracji:

Inne fotografie obiektu:

Źródła:

Bibliografia: Abramowicz Lidia, Jesionowski Bendeykt, *Przewodnik. Od dominikańskiego kośicoła do galerii sztuki. Epitafia i płyty nagrobne,* Elbląg 1986, s. 5; Döring Gottfried, *Versuch einer Geschichte und Beschreibung der evangelischen Hauptkirche zu St. Marien in Elbing,* Elbing 1846, s 37-38; Hauke Karl, Stobbe Horst, *Die Baugeschichte und die Baudenkmäler der Stadt Elbing*, Stuttgart 1964, s. 226.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: empora południowa

Nr obiektu:

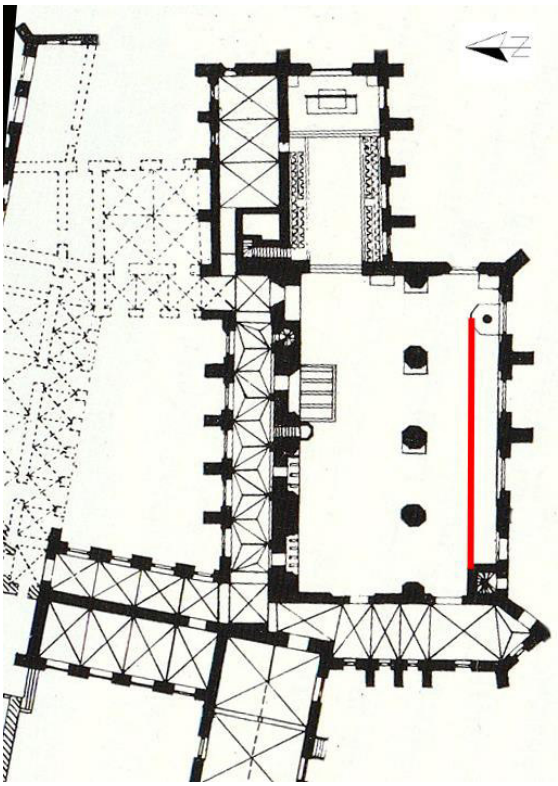

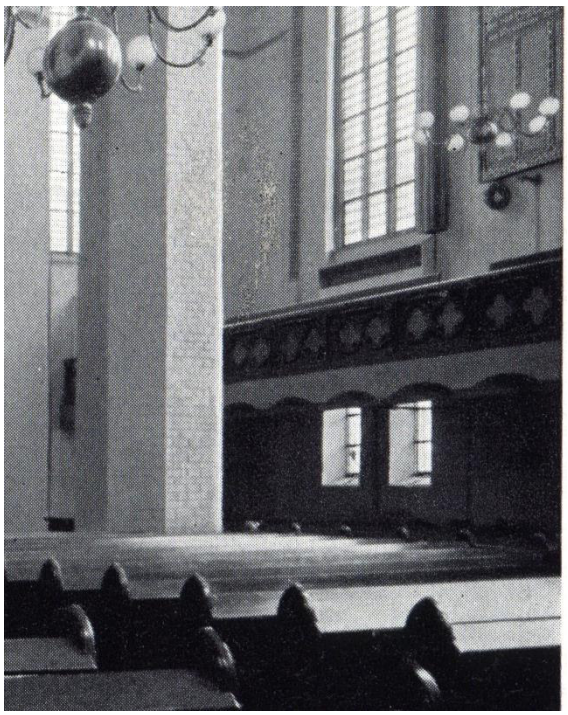

Lokalizacja: empora zajmowała całą długość ściany południowej.

Historia: Empory zostały wykonane po przejęciu kościoła przez protestantów w 1542 r. Z 1572 r. pochodzi informacja, iż naprzeciw ambony (czyli po stronie południowej) wykonano największą emporę w kościele. Empora ta została prawdopodobnie usunięta po renowacji kościoła przeprowadzonej w latach 1886/87 r., gdy zastąpiono ją nową, neogotycka emporą. Nowa empora uległa zniszczeniu w 1945 r.

Opis: Neogotycka empora zajmowała całą długość sciany południowej. Dekoracja balustrady sprowadzała się do neogotyckich czteroliści umieszczonych w płycinach po dwie na płycinę.

Źródło ilustracji: Gall Ernst, *Danzig und das Land an der Weichsel*, Berlin – München 1953, il. 125.

Inne fotografie obiektu: Hauke Karl, Stobbe Horst, *Die Baugeschichte und die Baudenkmäler der Stadt Elbing*, Stuttgart 1964, il. 206.

Źródła:

Bibliografia: Abramowicz Lidia, Jesionowski Bendeykt*, Przewodnik. Od dominikańskiego kościoła do galerii sztuki. Epitafia i płyty nagrobne,* Elbląg 1986, s. 5; Döring Gottfried, *Versuch einer Geschichte und Beschreibung der evangelischen Hauptkirche zu St. Marien in Elbing,* Elbing, 1846, s. 36.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: empora zachodnia dolna

Nr obiektu:

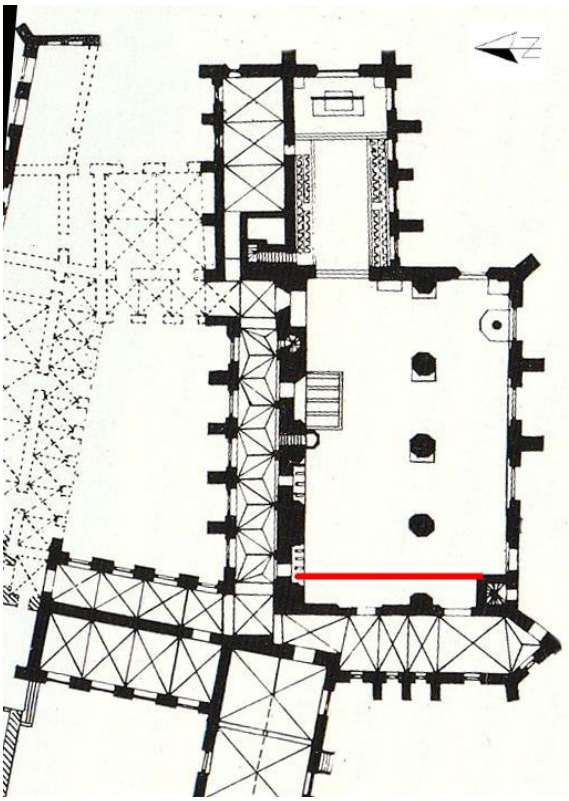

Lokalizacja: przęsło zachodnie

Historia: Wiadomo, iż w 1637 r. w kościele wykonano kantorię śpiewaczą. W 1659 r. dodano, powyżej niej emporę uczniowską i gimnazjalną. W 1708 r. wzniesiono emporę dla ogółu mieszkańców. Nie jest znana dokładna lokalizacja owych empor. Prawopodobnie znajdowały się na zachodniej ścianie i zostały usunięte w latach 80-tych XIX w. Empora zachodnia dolna została wykonana po remonce kościoła w 1887 r. Zniszczona w 1945 r.

Opis: Neogotycka empora zachodnia biegnąca przez całą długość ściany. Balustrada dekorowana analogicznie do empory południowej - neogotyckimi czteroliśćmi umieszczonymi po dwa w płycinie.

Źródło ilustracji: Hauke Karl, Stobbe Horst, Die Baugeschichte und die Baudenkmäler der Stadt Elbing, Stuttgart 1964, il. 206.

Inne fotografie obiektu:

Źródła:

Bibliografia: Abramowicz Lidia, Jesionowski Bendeykt*, Przewodnik. Od dominikańskiego kościoła do galerii sztuki. Epitafia i płyty nagrobne,* Elbląg 1986, s. 5; Döring Gottfried, *Versuch einer Geschichte und Beschreibung der evangelischen Hauptkirche zu St. Marien in Elbing,* Elbing 1846, s. 37.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: empora zachodnia górna

Nr obiektu:

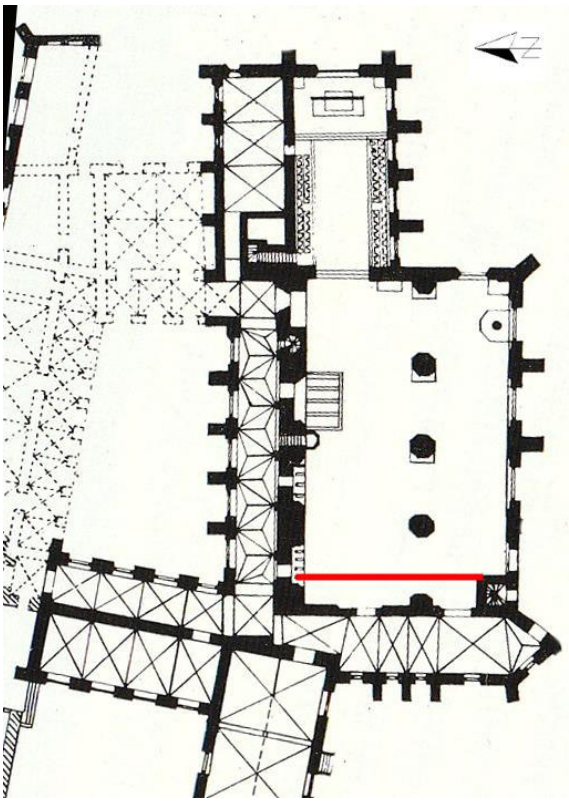

Lokalizacja: przęsło zachodnie

Historia: Wiadomo, iż w 1637 r. w kościele wykonano kantorię śpiewaczą. W 1659 r. dodano, powyżej niej emporę uczniowską i gimnazjalną. W 1708 r. wzniesiono emporę dla ogółu mieszkańców. Nie jest znana dokładna lokalizacja owych empor. Prawopodobnie znajdowały się na zachodniej ścianie i zostały usunięte w latach 80-tych XIX w.Empora zahcodnia górna powstała po renowacji kościoła w 1887 r. Zniszczona w 1945 r.

Opis: Neogotycka empora biednąca przez całą długość ściany zachodniej. Balustrada dzielona neogotyckimi maswerkami ujętymi po trzy w jednej płycinie.

Źródło ilustracji: Hauke Karl, Stobbe Horst, *Die Baugeschichte und die Baudenkmäler der Stadt Elbing*, Stuttgart 1964, il. 206.

Inne fotografie obiektu:

Źródła:

Bibliografia: Abramowicz Lidia, Jesionowski Bendeykt*, Przewodnik. Od dominikańskiego kośicoła do galerii sztuki. Epitafia i płyty nagrobne,* Elbląg 1986, s. 5; Döring Gottfried, *Versuch einer Geschichte und Beschreibung der evangelischen Hauptkirche zu St. Marien in Elbing,* Elbing 1846, s. 37.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: ławy rady miejskiej

Nr obiektu:

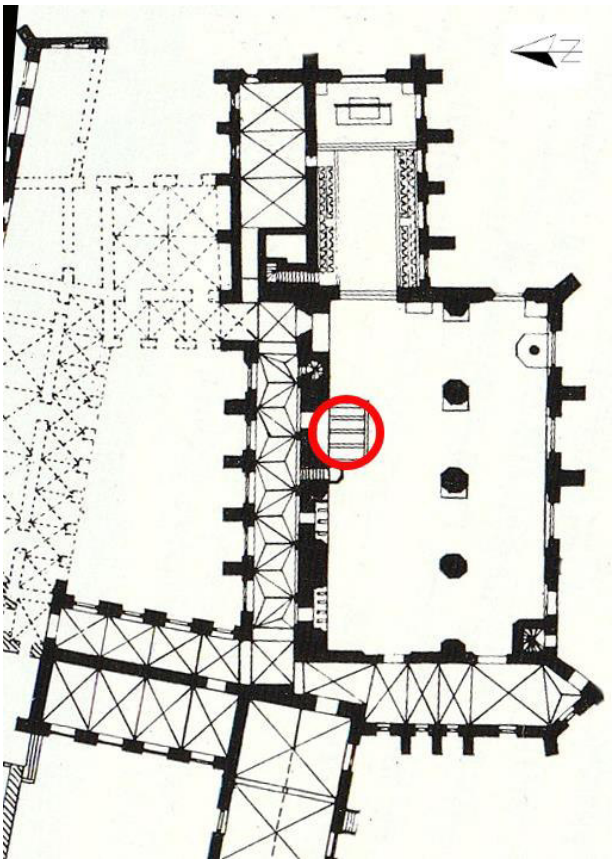

Lokalizacja: północna ściana korpusu nawowego

Historia: Stalle rady miejskiej wykonał w 1596 r. warsztat pod kierunkiem rajcy i rzeźbiarza Klemensa Grunaua. Wykonawcą stall mógł być Mistrz Jacob Frech. Stalle zostały usunięte z kościoła ok. 1887 r. Pozostałością stall były jedynie drzwi, które pierwotnie prowadziły w kierunku krużkanka. Obiekt zaginiął po 1945 r.

Opis: Stalle rady miejskiej składały się z czterech ław ustawionych w kierunku ambony. Drewniane, intarsjowane. Opisane przez Döringa jako prosto wykonane, z brakującymi figurami w niszach zewnętrznych ław.

Źródło ilustracji: APG, Kolekcja fotogramów elbląskich, sygn. 10/1152/163, k. 95

Inne fotografie obiektu:

Źródła:

Bibliografia: Abramowicz Lidia, Jesionowski Bendeykt*, Przewodnik. Od dominikańskiego kośicoła do galerii sztuki. Epitafia i płyty nagrobne,* Elbląg 1986, s. 5; Carstenn Edward, *Die evangelische Hauptkirche zu St. Marien in Elbing. Ein Führer,* Elbing 1928, s. 13; Döring Gottfried, *Versuch einer Geschichte und Beschreibung der evangelischen Hauptkirche zu St. Marien in Elbing,* Elbing, 1846, s. 36; Rynkiewicz-Domino Wiesława, *Budownictwo i architektra, rzeźba, malarstwo i rzemiosło artystyczne*, w: Historia Elbląga, t. II, cz.2. (1626-1772), red. Andrzej Groth, Gdańsk 1997, s. 191; Hauke Karl, Stobbe Horst, *Die Baugeschichte und die Baudenkmäler der Stadt Elbing*, Stuttgart 1964, s. 228.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: stalle w chórze

Nr obiektu:

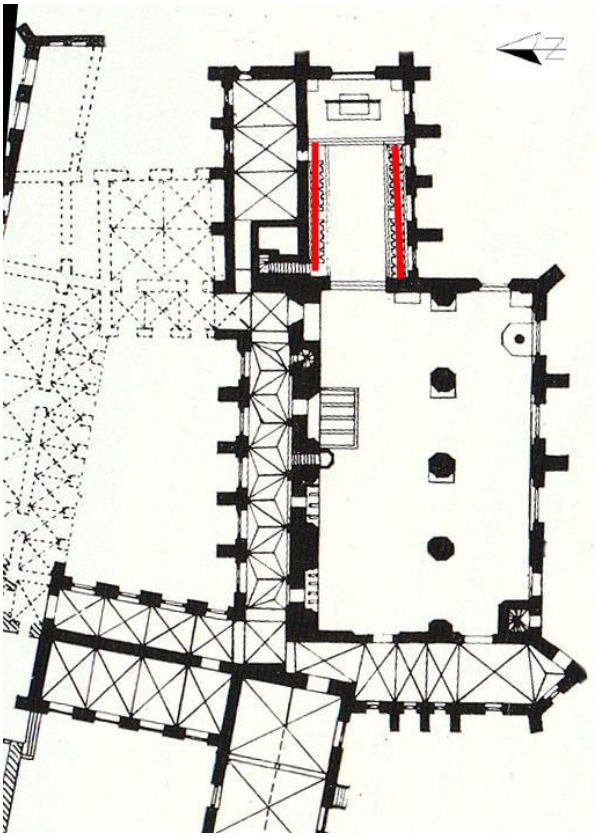

Lokalizacja: północna i południowa sciana chóru

Historia: stalle wykonane w 1517 r., usunięte w XIX w.

Opis: Gotyckie stalle, po prawej stronie znajdowały się 29, a po lewej stronie 26 siedzisk.

Źródło ilustracji:

Inne fotografie obiektu:

Źródła:

Bibliografia: Rynkiewicz-Domino Wiesława, *Budownictwo i architektra, rzeźba, malarstwo i rzemiosło artystyczne*, w: Historia Elbląga, t. II, cz.2. (1626-1772), red. Andrzej Groth, Gdańsk 1997, s. 191; Hauke Karl, Stobbe Horst, *Die Baugeschichte und die Baudenkmäler der Stadt Elbing*, Stuttgart 1964, s. 226.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: figura Chrystusa Salwatora

Nr obiektu:

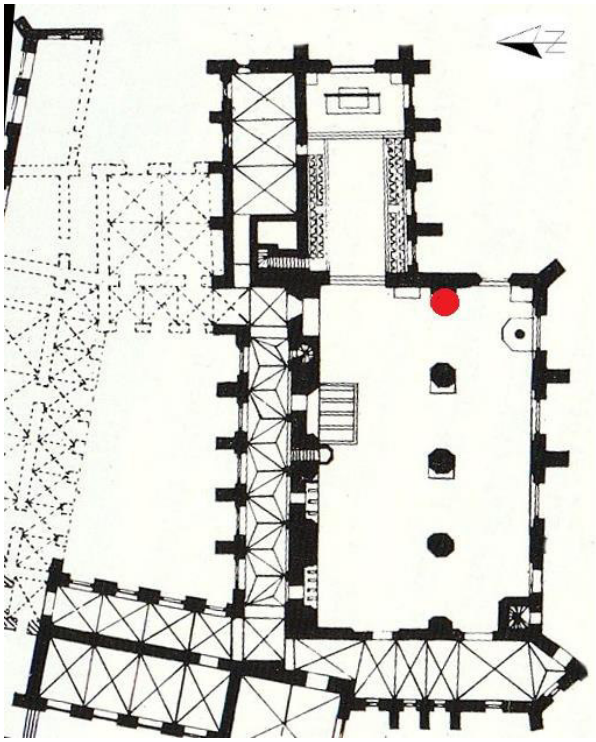

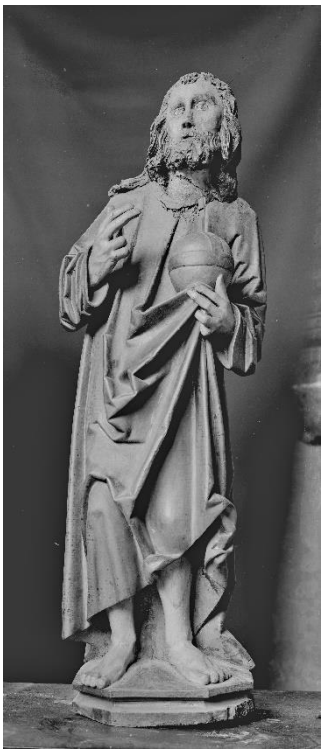

Lokalizacja: obiekt prawdopodobnie stanowił część ołtarza czeladników szewskich. W XIX lub XX w. być może figura została przeniesiona do krużganka. Wg. Fuchsa ołtarz był pentaptykiem z rzeźbionym otwarciem szafy, figura Chrystuda znajdować się miała w korpusie między rzeźbami św. Piotra i Pawła.

Historia: Rzeźba późnogotycka z pocz. XVI w. pierwotnie znajdowała się prawdopodobnie w ołtarzu szewców kościoła Mariackiego w Elblągu. W XIX w. została przeniesiona do krużganka, gdzi epozostała do 1942 r. 27.10.1942 r. wraz z rzeźbami sw. Pawła i Piotra została przeniesiona do kościoła w Przezmarku k. Elbląga. Dalszy los pozostaje nieznany.

Opis: Rzeźba w drewnie. Postać Chrystusa o smukłej, zgiętej lekko sylwetce z asymetryczną twarzą i oczami osadzonymi na różnym poziomie. Figura z realistycznie potraktowanym ciałem szczególnie w partiach dłoni z zaakcentowaniem schematu silnie wypukłych żył. Draperie szat z ostrymi cięciami i głębokimi załamaniami oraz długimi spływami.
W literaturze podkreślano zbierzność twarzy z innymi figurami z mariackiego kościoła, prawdopodobnie pochodzącymi z ołtarza szewców m.in. rzeźbami św. Andrzeja i Pawła oraz

krucyfiksem z belki tęczowej (obecnie w Myszewie). Pokrewne im są figury Jana Chrzciciela – ze zbiorów kurii Biskupiej w Olsztynie oraz ten sam święty z Pierzchał (Woziński). Podkreślano schemat kompozycyjny figur wywodzący się z drzeworytów Cranacha z serii apostolskiej z ok. 1515 r. (Woziński).

Źródło ilustracji: Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, nr 5634

Inne fotografie obiektu:

Źródła: Spis ewakuowanych przedmiotów sporządzony 23.09.1944 r. k. [7] (podpis nieczytelny, karty nienumerowane). Evangelisches Zentralarchiv Berlin (EZAB), Bestand 128, Nr 49.

Bibliografia: Carstenn Edward, *Die evangelische Hauptkirche zu St. Marien in Elbing. Ein Führer*, Elbing 1928, s. 16-17, 19; Döring Gottfried, *Versuch einer Geschichte und Beschreibung der evangelischen Hauptkirche zu St. Marien in Elbing,* Elbing, 1846, s. 41. Rynkiewicz-Domino Wiesława, *Rzeźba elbląska ok. 1500 r*. Katalog wystawy Muzeum w Elblagu, Elbląg 1998. s. 40-41; Woziński Andrzej, *Rzeźba elbląska w latach 1500-1525*, „Rocznik Elbląski" 2000, t 17, s. 80-81.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: figura św. Pawła

Nr obiektu:

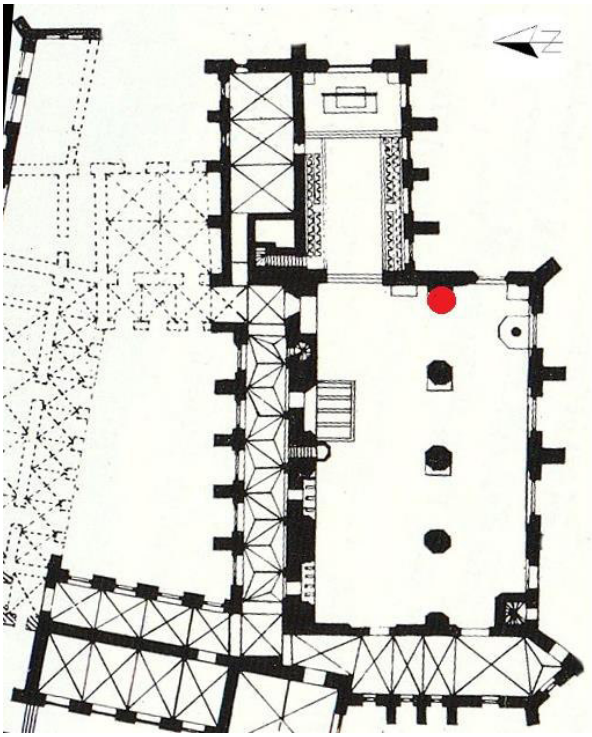

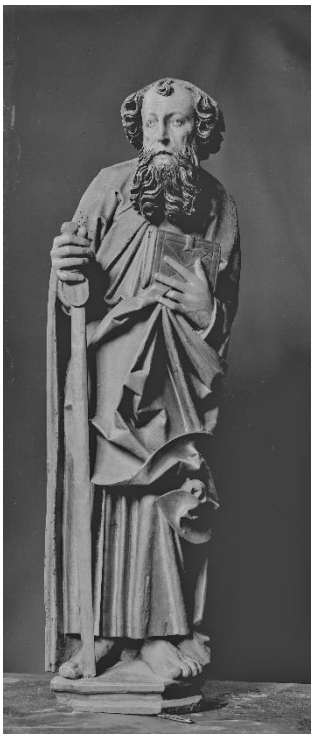

Lokalizacja: obiekt prawdopodobnie stanowił część ołtarza czeladników szewskich. W XX w. znajdowała się w kościele Mariackim ustawiona na płycie nagrobnej Meienreisa. Od 1955 r. umieszczona w nawie północnej kościoła p.w. św. Mikołaja w Elblągu.

Historia: Obiekt późnogotycki z pocz. XVI w. pierwotnie znajdował się w ołtarzu szewców kościoła Mariackiego w Elblągu. Wg. Fuchsa ołtarz był pentaptykiem z rzeźbionym otwarciem szafy, figura sw. Pawła znajdować się miała w korpusie między rzeźbami św. Piotra i Chrystusa. W XIX lub XX w. figura została usunięta z ołtarz i translokowana do krużganka, gdzie ustawiono ją na płycie nagrobnej rodziny Scolumbe, wraz z figurą Chrystusa Salwatora. 27.10.1942 r. figura została ewakuowana z Elbląga i trafiła do kościoła w Przezmarku, zaś w 1955 r. została przekazana do kościoła św. Mikołaja w Elblągu, gdzie znajduje się obecnie.

Opis: Rzeźba w drewnie lipowym, polichromowana, złocona. Wys. 122 cm. Szer, 36 cm. Gł. 26 cm. Postać św. Pawła o smukłej zgiętej lekko sylwetce o zmrużonych oczach z mieczem w dłoni i księgą z lewej strony, opracowana małżowinowanymi fałdami. Figura z realistycznie potraktowanym ciałem posadowiona na sześciobocznej podstawie.

W literaturze podkreślano warsztat Schofstaina oraz wybitność figury dorównującej jakością ołtarzowi Trzech Króli (Clasen, Schmid). Podkreślano powiązanie schematu kompozycyjnego figury z drzeworytami Cranacha St. seri apostolskiej z ok. 1515 r. (Woziński).

Źródło ilustracji: Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, sygn. 5634.

Inne fotografie obiektu: APG, Kolekcja fotogramów elbląskich, sygn. 10/1152/166/89; APG, Kolekcja fotogramów elbląskich, sygn. 10/1152/166, k. 43.

Źródła: Spis ewakuowanych przedmiotów sporządzony 23.09.1944 r. k. [7] (podpis nieczytelny, karty nienumerowane). Evangelisches Zentralarchiv Berlin (EZAB), Bestand 128, Nr 49.

Bibliografia: Carstenn Edward, *Die evangelische Hauptkirche zu St. Marien in Elbing. Ein Führer*, Elbing 1928, s. 16-17, 19; Döring Gottfried, *Versuch einer Geschichte und Beschreibung der evangelischen Hauptkirche zu St. Marien in Elbing,* Elbing, 1846, s. 41. Rynkiewicz-Domino Wiesława, *Rzeźba elbląska ok. 1500 r*. Katalog wystawy Muzeum w Elblagu, Elbląg 1998. s. 40-42; Woziński Andrzej, *Późnogotycka Rzeźba drewniana na Pomorzu Wschodnim*, mps. pracy doktorskiej, Poznań 1996, s. 239-240.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: figura św. Andrzeja Apostoła

Nr obiektu:

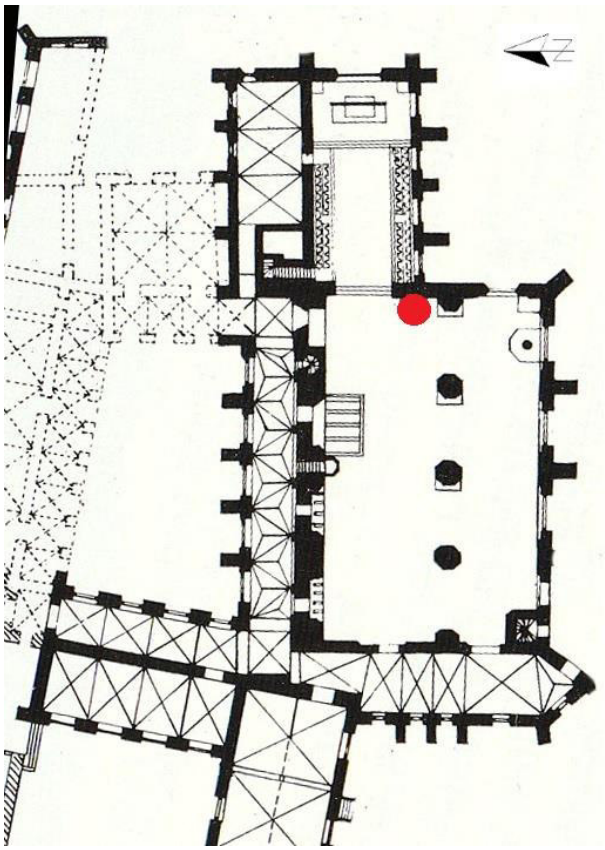

Lokalizacja: obiekt przed wojną stanowił cześć retabulum ołtarza słodowników, ob. w zbiorach Muzeum Narodowego w Gdańsku, nr inw. MNG/SD/19/DRz

Historia: Obiekt późnogotycki z pocz. XVI w. pierwotnie znajdował się w mariackim ołtarzu czeladniów szewskich skąd na pocz. XX w. przeniesiono go do skrzydeł ołtarza słodowników tegoż kościoła. W trakcie II wojny światowej figura przechowywana była w Pogrodziu, skąd trafiła w 1946 r. do składnicy muzealnej w Oliwie. W 1966 r. figurę przekazano do Muzeum Narodowego w Gdańsku.

Opis: Rzeźba w drewnie lipowym, wys. 54 cm, szer. 19 cm. gł. 10 cm. Postać św. Andrzeja w postawie kroczącej, bosa z trzymaną oburęcz otwartą księgą i wychylonym ramieniem podtrzymując atrybutowy krzyż. Twarz o wydatnej brodzie i kościach policzowych, figura z realistycznie potraktowanym ciałem i opracowanymi dłońmi uwupuklającymi linie żył. Szaty śilnie łamane o małżowinowych fałdach.

W literaturze podkreślano zbierzność warsztatową z mariackim ołtarzem Przewoźników Wiślanych jak równierz Czeladników Szewskich (Rynkiewicz-Domino). Podkreślano schemat kompozycyjny figury z drzeworytami Cranacha St. cyklu seri apostolskiej z ok. 1515 r. (Woziński). Zaznaczano wpływ stwoszowskiej rzeźby św. Andrzeja z kościoła św. Sebalda w Norymberdze (Rynkiewicz-Domino).

Źródło ilustracji: Jakubek-Raczkowska M., *Plastyka średniowieczna od XIII do XVI wieku. Katalog wystawy stałej Muzeum Narodowe w Gdańsku*, Gdańsk 2007, s. 121.

Inne fotografie obiektu:

Źródła:

Bibliografia: Carstenn Edward, *Die evangelische Hauptkirche zu St. Marien in Elbing. Ein Führer*, Elbing 1928, s. 16-17, 19; Döring Gottfried, *Versuch einer Geschichte und Beschreibung der evangelischen Hauptkirche zu St. Marien in Elbing,* Elbing, 1846, s. 41-42; Jakubek-Raczkowska M., *Plastyka średniowieczna od XIII do XVI wieku. Katalog wystawy stałej Muzeum Narodowe w Gdańsku*, Gdańsk 2007, s. 120-121; Rynkiewicz-Domino Wiesława, *Rzeźba elbląska ok. 1500 r. Katalog wystawy Muzeum w Elblagu*, Elbląg 1998, s. 40-42; Woziński Andrzej, *Późnogotycka Rzeźba drewniana na Pomorzu Wschodnim*, mps. pracy doktorskiej, Poznań 1996 r, s. 239-240.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: figura Jakuba Starszego

Nr obiektu:

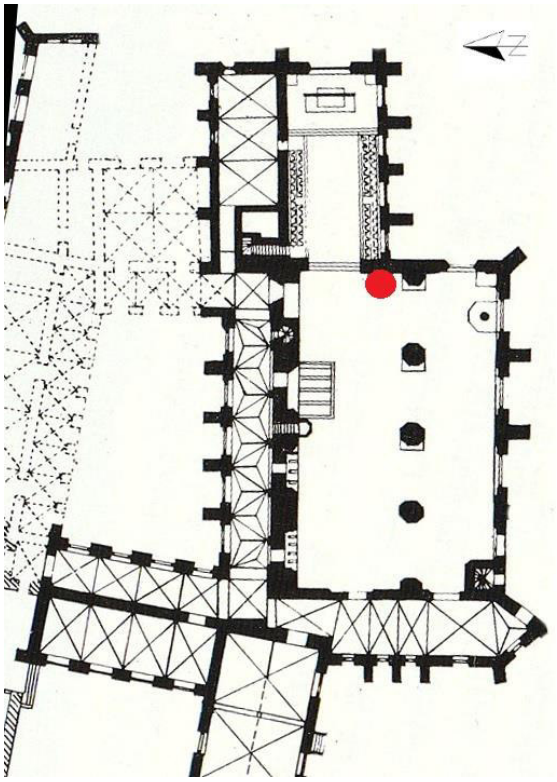

Lokalizacja: obiekt przed wojną stanowił cześć retabulum ołtarza słodowników, od 1966 r. w zbiorach Muzeum Narodowego w Gdańsku, nr inw. MNG/SD/18/DRz

Historia: Obiekt późnogotycki z pocz. XVI w. pierwotnie znajdował się w mariackim ołtarzu czeladniów szewskich skąd na pocz. XX w. przeniesiono go do skrzydeł ołtarza słodowników tegoż kościoła. W trakcie II wojny światowej figura przechowywana było w Pogrodziu, skąd trafiła w 1946 r. do składnicy muzealnej w Oliwie. W 1966 r. figurę Jakuba Starszego przekazano do Muzeum Narodowego w Gdańsku.

Opis: Rzeźba w drewnie lipowym, wys. 53 cm. szer. 18 cm. gł. 11 cm. Postać Jakuba w postawie kroczącej z laską i księgą trzymaną w prawej dłoni. Twarz o wydatnej brodzie i kościach policzowych, figura ubrana w długą przepasaną suknię z realistycznie potraktowanym ciałem ale słabiej opracowanymi dłońmi. Draperie szat z ostrymi cięciami i głębokimi załamaniami oraz długimi spływami.

W literaturze podkreślano zbierzność warsztatową z mariackim ołtarzem Przewoźników Wiślanych. Podkreślano schemat kompozycyjny figury z drzeworytami Cranacha z serii apostolskiej z ok. 1515 r. (Woziński). Porównywano rzeźbę do figury św. Krzysztofa z Babiaka oraz zaznaczano wpływ stwoszowskiej rzeźby św. Andrzeja z kościoła św. Sebalda w Norymberdze (Rynkiewicz-Domino)

Źródło ilustracji: Jakubek-Raczkowska M., *Plastyka średniowieczna od XIII do XVI wieku. Katalog wystawy stałej Muzeum Narodowe w Gdańsku*, Gdańsk 2007, s. 121.

Inne fotografie obiektu:

Źródła:

Bibliografia: Carstenn Edward, *Die evangelische Hauptkirche zu St. Marien in Elbing. Ein Führer*, Elbing 1928, s. 16-17, 19; Döring Gottfried, *Versuch einer Geschichte und Beschreibung der evangelischen Hauptkirche zu St. Marien in Elbing,* Elbing, 1846, s. 41-42; Jakubek-Raczkowska M., *Plastyka średniowieczna od XIII do XVI wieku. Katalog wystawy stałej Muzeum Narodowe w Gdańsku*, Gdańsk 2007, s. 120-121; Rynkiewicz-Domino Wiesława, *Rzeźba elbląska ok. 1500 r. Katalog wystawy Muzeum w Elblagu*, Elbląg 1998. s. 40-42; Woziński Andrzej, *Późnogotycka Rzeźba drewniana na Pomorzu Wschodnim*, mps. pracy doktorskiej, Poznań 1996, s. 239-240.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: krucyfiks z belki tęczowej

Nr obiektu:

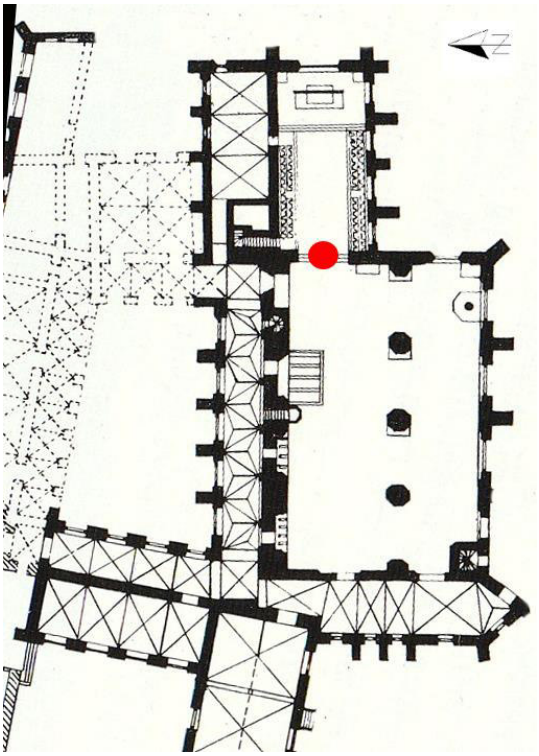

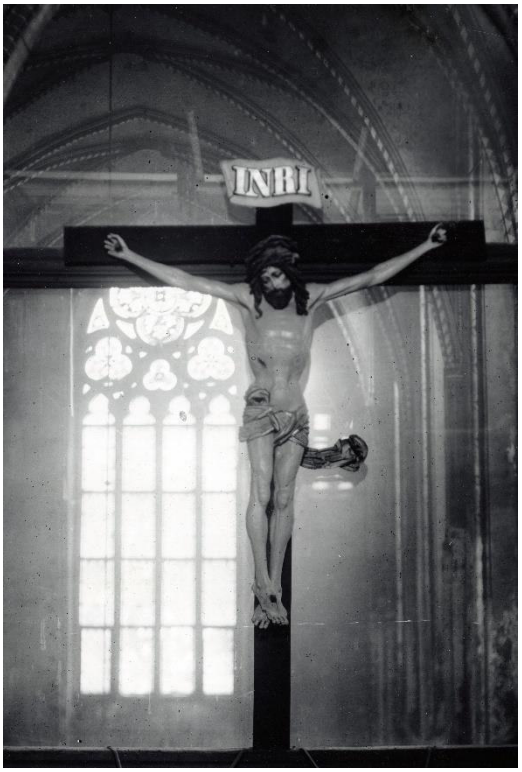

Lokalizacja: belka tęczowa

Historia: Obiekt późnogotycki z pocz. XVI w. pierwotnie znajdował się na zwieńczeniu belki tęczowej kościoła mariackiego w Elblągu. Po wojnie trafił do kościoła w Myszewie w bliżej nieokreślonych okolicznościach, gdzie znajduję się do dziś. Z analizy porównawczej można wywnioskować utratę części perizonium oraz lewego kosmyka włosów.

Opis: Krucyfiks rzeźbiony w drewnie, postać Chrystusa o smukłej statycznej sylwetce z realistycznie potraktowanym ciałem z zaakcentowaniem prześwitów kostnych oraz lini żył.
W literaturze podkreślano zbierzność twarzy z figurami z kościoła Mariackiego w Elblągu Chrystusa Salvadora (zaginiony) św. Andrzeja oraz św. Pawła – obecnie w katedrze Miołaja w Elblągu. Obiekty te niegdyś wypełniały retabulum ołtarza szewców. Pokrewne im są figury Jana Chrzciciela – ze zbiorów kurii Biskupiej w Olsztynie oraz ten sam święty z Pierzchał (Woziński).

Źródło ilustracji: APG, Kolekcja fotogramów elbląskich, sygn. 10/1152/166/89;

Inne fotografie obiektu: APG, Kolekcja fotogramów elbląskich, sygn. 10/1152/166, k. 43.

Źródła:

Bibliografia: Döring Gottfried, *Versuch einer Geschichte und Beschreibung der evangelischen Hauptkirche zu St. Marien in Elbing,* Elbing, 1846, s. 41; Woziński Andrzej, *Rzeźba elbląska w latach 1500-1525*, „Rocznik Elbląski" 2000, t 17, s. 80-81.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: obraz Christopha Porsch

Nr obiektu:

Lokalizacja: Zakrystia

Historia: Obraz pastora i teologa Christopha Porsch (1652-1713) znajdował sie w 1848 r. w zakrystii kościoła. Dalsze losy obrazu nieznane.

Opis: Wyglad obrazu nieznany

Źródło ilustracji:

Inne fotografie obiektu:

Źródła:

Bibliografia: Döring Gottfried, *Versuch einer Geschichteund Beschreibung der evangelischen Hauptkirche zu St. Marien in Elbing*, Elbing, 1846, s. 44; *Porsch, Christoph.* In: *Allgemeine Deutsche Biographie* tom 26, Leipzig 1888, s. 442.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: obraz Chrystusa Dobrego Pasterza

Nr obiektu:

Lokalizacja: krużganek kościelny

Historia: Obraz przedstawiający Chrystusa Dobrego Pasterza znajdował się w 1848 r. w krużganku kościoła. Dalsze losy obrazu nieznane.

Opis: Wygląd neiznany.

Źródło ilustracji:

Inne fotografie obiektu:

Źródła:

Bibliografia: Döring Gottfried, *Versuch einer Geschichte und Beschreibung der evangelischen Hauptkirche zu St. Marien in Elbing*, Elbing, 1846, s. 44.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: obraz Ephraima Liebermanna

Nr obiektu:

Lokalizacja: krużganek kościelny, bliższa lokalizacja nieznana

Historia: Obraz pastora i teologa Ephraima Liebermanna znajdował się w 1848 r. w zakrystii kościoła. Dalsze losy obrazu nieznane.

Opis: Wyglad obrazu nieznany

Źródło ilustracji:

Inne fotografie obiektu:

Źródła:

Bibliografia: Döring Gottfried, *Versuch einer Geschichte und Beschreibung der evangelischen Hauptkirche zu St. Marien in Elbing*, Elbing, 1846, s. 44.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: obraz Heinricha Thomasa

Nr obiektu:

Lokalizacja: zakrystia, bliższa lokalizacja nieznana

Historia: Obraz pastora Heinricha (lub Georga) Thomasa znajdował sie w 1848 r. w zakrystii kościoła. Dalsze losy nieznane.

Opis: Wyglad obiektu nieznany

Źródło ilustracji:

Inne fotografie obiektu:

Źródła:

Bibliografia: Döring Gottfried, *Versuch einer Geschichte und Beschreibung der evangelischen Hauptkirche zu St. Marien in Elbing*, Elbing, 1846, s. 44.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: obraz Nicolausa Tolckemit

Nr obiektu:

Lokalizacja: zakrystia

Historia: Obraz kaznodzieji Nicolausa Tolkemitt znajdował sie w 1848 r. w zakrystii kościoła. Dalsze losy nieznane.

Opis: Wyglad obrazu nieznany

Źródło ilustracji:

Inne fotografie obiektu:

Źródła:

Bibliografia: Döring Gottfried, *Versuch einer Geschichte und Beschreibung der evangelischen Hauptkirche zu St. Marien in Elbing*, Elbing, 1846, s. 44.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: obraz z przedstawieniem sceny Ukrzyżowania

Nr obiektu:

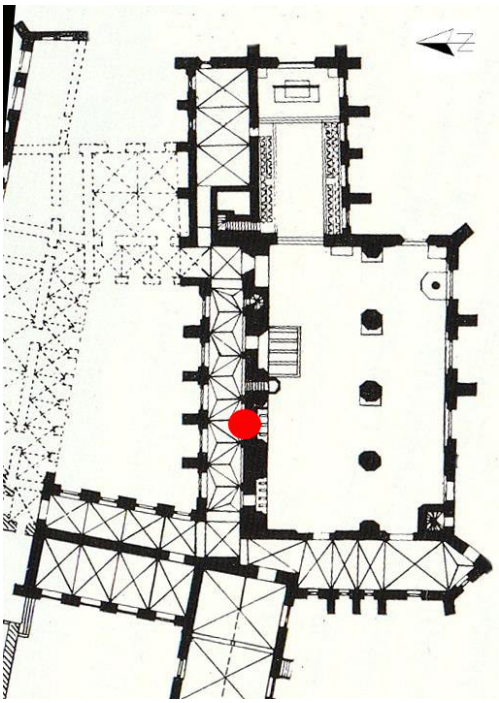

Lokalizacja: krużganek kościelny

Historia: Obraz został wykonany w 1680 r. przez elbląskiego malarza Eliasa Reicherta, czynnego w Elblągu co najmniej do 1689 r. W 1848 r. wyminiony jako jedyny obraz ukrzyżowania znajdujacy się w krużganku, gdzie znajdował się do 1945 r. Losy obrazu po 1945 r. pozostają nieznane. Najprawodpodobniej ulegl zniszczeniu.

Opis: Zachowany do 1945 r. barokowy obraz przedstawiał Chrystusa na krzyżu pomiędzy dwoma łotrami. U stóp krzyża klęczała Maria Magdalena. W dolnej cześci obrazu znajdowały sie dwwie grupy postaci – z lewej zapewne omdlewacząca Matka Boska. Grupa postaci po prawej pozostaje niezidentyfikowana.

Źródło ilustracji: APG, Kolekcja fotogramów elbląskich, sygn. 1152/163, nr 93.

Inne fotografie obiektu:

Źródła:

Bibliografia: Döring Gottfried, *Versuch einer Geschichte und Beschreibung der evangelischen Hauptkirche zu St. Marien in Elbing*, Elbing, 1846, s. 44; Tylicki Jacek, *Nowożytne malarstwo i rysunek w Elblągu do 1772 r.,* Elbląg 2001, s. 31; Kriegseisen Jacek, *Europejskie peryferia malarskie. Środowisko elbląskie od końca XVII do trzeciej ćwierci XVIII wieku* "Gdańskie Studia Muzealne" 2011, s. 63.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: obraz Zmartwychwstanie

Nr obiektu:

Lokalizacja: zakrystia, bliższa lokalizacja nieznana

Historia: Obraz Zmartwychwstanie znajdował sie w 1848 r. w zakrystii kościoła. Dalsze losy nieznane.

Opis: Wyglad obrazu nieznany

Źródło ilustracji:

Inne fotografie obiektu:

Źródła:

Bibliografia: Döring Gottfried, *Versuch einer Geschichte und Beschreibung der evangelischen Hauptkirche zu St. Marien in Elbing*, Elbing, 1846, s. 44.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: epitafium Johanna Jungschultza

Nr obiektu:

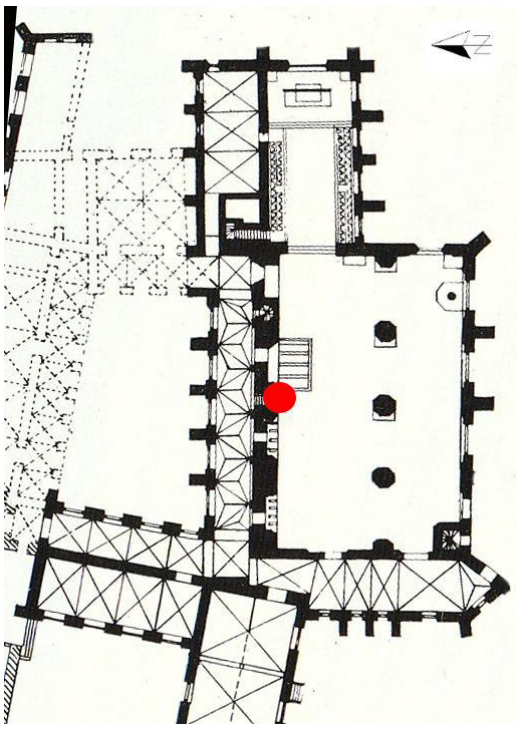

Lokalizacja: ściana północna nawy głównej

Historia: Epitafium zostało wykonane w 1631 r., dla kupca Johannesa Jungschultza. W kościele zostało umieszczone ok. 1644 r. Epitafium mogło być impotrem antwerpskim. Poważnie uszkodzone w 1945 r., obecnie znajduje się in situ.

Opis: Epitafium manierystyczno-barokowe, wykonane z gipsu, wapienia, marmuru i piaskowca, o wysokim poziomie artystycznym. Trójdzielne ze zwieńczeniem, obecnie silnie uszkodzone.

Wymiary zabytku: ok. 11–13 m (wys.) × ok. 5–7 m (szer.) — w części zasadniczej zachowanej; ok. 15–17 m (wys.) × ok. 9–12 m (szer.) — z uwzględnieniem niezachowanych elementów dekoracyjnych.

Wymiary niszy portretowej w centralnej części zabytku: ok. 1,5 × 1,6 m.

Pole główne epitafium wypełniał obraz malowany na miedzianej płycie z przedstawieniem klęczącej rodziny zmarłego, ukazanej na tle panoramy miasta. Postaci ubrane w ciemne stroje z białymi kryzami. Fotografie zabytku, pochodzące sprzed 1944 r., pozwalają rozpoznać w centralnej niszy epitafium co najmniej dwa portrety. Wg. Absa były to wizerunki zmarłego,

dwojga dorosłych, niezidentyfikowanych osób (małżonek zmarłego?) oraz dziecka, prawdopodobnie syna, również Johanna (1630-1661), późniejszego męża Justiny Hoppe, córki Israela Hoppego. Grupowy portret związany z epitafium Johanna Jungschultza wpisuje się najwyraźniej w tradycję holenderskiego portretu genealogicznego lub rodzinnego i mógł być wykonany przez mistrza dolnoniemieckiego lub niderlandzkiego (co również sugeruje G. Döring).

Obraz flankowany był kolumnami z kapitelami kompozytowymi oraz niszami, w których umieszczono personifikację cnót – męstwa (fortitudo) i umiarkowania (temperantia). Powyżej nich znajdowały się dwa kartusze z herbami rodowymi – Jungschulz (jeleń na błęktinej tarczy, po stronie heraldycznej prawej) i Henning (herb drugiej żony Johanna Jungschultza, Marii - gołąb z gałazką oliwną na błękitnej tarczy).

W górnej kondygnacji znajdowało się owalne pole tekstowe ujęte w prostokąt flankowany kariatydami i trzema pełnompastycznimi przedstawieniami cnót (jedna obecnie uszkodzona, dwie nieistniejące: Wiary – *Fides* po prawej, Miłości – *Caritas* po lewej i Nadziei – *Spes* w centrum.

Do wykonania spływów i usaków ornamentów wykorzystano ornament małżowinowy.

Inskrypcja głosiła:

HOSPES
QVI HAEC VIDES
ID COGITA
AETERNV(m) IN HVMANIS NIHIL ESSE
TE VERO AD IMMORTALITATE(m) ERECTV(m)
INTER OBSEQVIA
AETERNAE MENtI DEbITA
PROINDE,
ITA TIBI AGENDVM ESSE MEMINERIS
VT, CVM ISTA SEMPeR DEGAS
POST QVAM HIC SVP(er)ESSE
DESIUERIS[84]

[84] Gościu, który to widzisz, miej na uwadze: nic z ludzkich spraw nie jest wieczne; lecz ty, stworzony ku nieśmiertelności, powinieneś trwać w posłuszeństwie duchowi wiecznemu. Dlatego pamiętaj, tak winieneś postępować, póki jeszcze żyjesz w tym (swoim) życiu, aby po śmierci móc tu pozostawać żywym.

Dolna część epitafium zawierała owalne pole z inskrypcją, ujęte ornamentem małżowinowym z maszkaronami, flankowane reliefowymi alegoriami śmierci i przemijania.
Tekst dolnego kartusza:

NOB(ili) ET AMPLISS(im)O D(omi)NO IOHAN(n)I IVNGSCHVLTZ,
PROCONSULU(m) FILIO AC NEPOTI; A(nn)O MDXXCIII PR(idie) ID(us) FEB(ruarias) NATO
TUM LIBERALIBUS DISCIPLINIS ERUDITO, UBI ORBEM CHRISTIAN(um):
OBIUERAT, IPSÂ ADEÒ CONSTANTINOPOLI DOMUM REUERSO, EQ(uo) CA,,
THARINA NISEBETA CONIUGE PATRI REDDITO, SED FILIAE À NATALIB(us) MOX DENA,,
TAE, ETIAM UXORE AMISSÂ, MARIAE HENNINGIAE MATRIMONIUM SECUTO, AC
SUPERSTITIBUS INDE FILIJS DUOBUS, FILIABUS TOTIDEM AUCTO; INTERèa
A(nn)O (e)NIM MDCXIII CONSULI, BIENNIO DEINCEPS EXACTO, PROCONSULI ET
SCHOLARCHAE CREATO, TRIBUS LUSTRIS VI: BURGGRABIO REGIO, V: PRAESIDI CU,,
RIS LABORIBUSQ(ue) JUGITER INCUMBENTIBUS, SIMUL ARDENTI FEBRE EXHAUSTO
SIC DEFUNCTO ANNO MDCXXX XI CAL(endas) IANUAR(ias) VIRO UTI PRO,,
GENITORIBUS, ITA VITÂ LONGIORE DIGNISSIMO, MARITO PATRI,
VIDVA HAEREDESQ(ue), MOESTISSIMI POSVÊRE

Dolny kartusz flankowany był przedstawieniami dwóch erosów: z klapsydrą i z czaszką.
Całość otoczona była polichromią ścienną złożoną z ornamentu akantowo-małżowinowego z wkomponiowanymi elementami architektonicznymi.
Rozwiązanie kompozycyjno-dekoracyjne wskazuje na bliskie analogie z twórczością Johanna Pfistera (1573 – ok. 1642/1645 lub 1648). Z punktu widzenia kompozycji najbliższą epitafium Johanna Jungschultza, a być może jej prototypową wersją, jest epitafia Edwarda Blemke (1591) znajdująca się w katedrze Najświętszej Marii Panny w Gdańsku, co pozwala sądzić, że autor epitafium Jungschultza wzorował się na przykładach niderlandzkiego nagrobka monumentalnego końca XVI w., a nawet należy przypuszczać, że mógł należeć do kręgu Willema van den Blocke. Obecność w ikonografii epitafium Erosów przewodników dusz odpowiada orfickiej hymnografii dotyczącej Erosa i znajduje paralelę w przedstawieniach Erosa-psychopompa na rzymskich starożytnych stelach i sarkofagach.

Europejskie, a przede wszystkim włoskie renesansowe zaznajomienie się z tekstami orfickimi i hermetycznymi miało miejsce głównie w XV w. osiągając nowy poziom dzięki pracom Marsilio Ficino i Pica della Mirandoli.

Teksty związane z epitafium Johanna Jungschultza zostały opracowane przez czeskiego humanistę i erudytę Wenceslava (Vaclava) Clementa (ok. 1589–ok. 1636) lub sporządzone na podstawie jego dzieła, opublikowanego w Elblągu, „Słowa na śmierć Johanna Jungschultza" — cyklu trzech wierszy metrycznych: *MANIBUS DEFUNCTI S(acrum); VRBIS ELBINGÆ LESSVS; DEFVNCTVS DE VITA SVA*.

Źródło ilustracji: fot. Maurycy Domino, 2025

Inne fotografie obiektu: APG, Kolekcja fotogramów elbląskich, sygn. 1152/163, nr 83,85,87; Clasen Karl-Heinz, *Elbing*, Berlin 1931, il. 32.

Źródła:

Bibliografia: Abs Hugo, *Elbinger Bildnisse,* Elbinger Jahrbuch 14/2, 1937, s. 238; Abramowicz Lidia, Jesionowski Bendeykt*, Przewodnik. Od dominikańskiego kościoła do galerii sztuki. Epitafia i płyty nagrobne,* Elbląg 1986, s. 11-12; Carstenn Edward, *Die evangelische Hauptkirche zu St. Marien in Elbing. Ein Führer,* Elbing 1928, s.11; Döring Gottfried, *Versuch einer Geschichte und Beschreibung der evangelischen Hauptkirche zu St. Marien in Elbing,* Elbing 1846, s. 48; Fuchs Michael Gottlieb, *Beschreibung der Stadt Elbing und ihres Gebietes in topographischer, geschichtlicher und statistischer Hinsicht*, Bd. II, Elbing 1821, s. 335; Seyleri Georgii Daniel, *Elbinga litterata. Elbingensium sive nominis seu eruditionis fama domi forisque clarorum, qui diem suum obierunt, Memoriae*, Elbingae 1742, s. 116–118; Döring Gottfried, *Versuch einer Geschichteund Beschreibung der evangelischen Hauptkirche zu St. Marien in Elbing*, Elbing, 1846, s. 48; Hauke Karl, Stobbe Horst, *Die Baugeschichte und die Baudenkmäler der Stadt Elbing*, Stuttgart 1964, s. 228; Rynkiewicz-Domino *Wiesława, Budownictwo i architektra, rzeźba, malarstwo i rzemiosło artystyczne*, w: Historia Elbląga, t. II, cz.2. (1626-1772), red. Andrzej Groth, Gdańsk 1997, s. 188; Wałkow Dimitrij Iwanowicz (Дмитрий Вадимович Вальков), *Epitafija Iohanna Jungszulca w cerkwi Św. Marii bywszego dominikanskogo monastyrya Elblonga (ЭПИТАФИЯ ИОГАННА ЮНГШУЛЬЦА В ЦЕРКВИ СВ. МАРИИ БЫВШЕГО ДОМИНИКАНСКОГО МОНАСТЫРЯ ЭЛЬБЛОНГА),* Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 2019, nr 2, s. 347-378.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: epitafium Israela Hoppego

Nr obiektu:

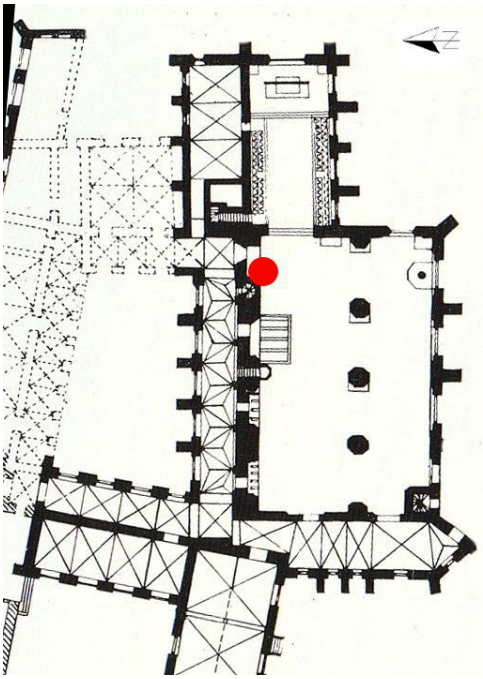

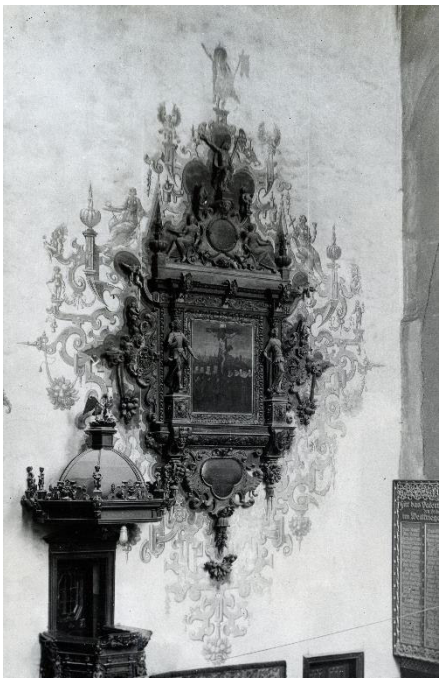

Lokalizacja: wschodnie przęsło nawy północnej

Historia: Epitafium burmistrza i burgrabiego królewskiego Israela Hoppego zostało wykonane w 1624 r. W 1835 r. przeszło prace restauracyjne, które wykonał nauczyciel rysunku J. Hoorn i malarz nazwiskiem Fricke. Epitafium zniszczone w 1945 r.

Opis: Epitafium manierystyczne, jednokondygnacyjne, z obrazem w części środkowej oraz dwiema tablicami inskrypcyjnymi – jedną w zwieńczeniu i jedną w części dolnej.
W części środkowej znajdował się obraz ukrzyżowanego Chrystusa z adorującą go rodziną burmistrza (4 postacie męskie i 5 kobiecych) na tle panoramy Elbląga. Po bokach znajdowały się dwie pełnoplastyczne personifikacje cnót (męstwa i pozbawione atrybutów przedstawienie niezidentyfikowanej cnoty). W zwieńczeniu znajdowały się reliefowe alegorie. Całość wieńczyła rzeźbiona postać Chrystusa Zmartwychwstałego. Epitafium bogato zdobione ornamentem małżowinowym z wkomponowanymi puttami oraz kiściami winogron. Całość otoczona obszernym, malowanym ornamentem wstęgowo-cęgowym z wyobrażeniami cnót: wiary i nadziei ora z malowaną postacią Chrystusa Zmartwychwstałego umieszczoną na osi analogicznego przedstawienia rzeźbiarskeigo.

Źródło ilustracji: APG, Kolekcja fotogramów elbląskich, sygn. 1152/163, 89

Inne fotografie obiektu: APG, Kolekcja fotogramów elbląskich, sygn. 1152/163, 85

Źródła: APG, Akta kościoła ewangelickiego p.w. NM Panny w Elblągu [1555] 1559-1930, Epitafium Israela Hoppe, sygn. 378/89.

Bibliografia: Abs Hugo, *Elbinger Bildnisse,* Elbinger Jahrbuch 14/2, 1937, s. 238; Abramowicz Lidia, Jesionowski Bendeykt*, Przewodnik. Od dominikańskiego kościoła do galerii sztuki. Epitafia i płyty nagrobne,* Elbląg 1986, s. 12; Döring Gottfried, *Versuch einer Geschichteund Beschreibung der evangelischen Hauptkirche zu St. Marien in Elbing*, Elbing, 1846, s. 49; Hauke Karl, Stobbe Horst, *Die Baugeschichte und die Baudenkmäler der Stadt Elbing*, Stuttgart 1964, s. 228; Carstenn Edward, *Die evangelische Hauptkirche zu St. Marien in Elbing. Ein Führer,* Elbing 1928, s. 11.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: epitafium Martina Lehwalda

Nr obiektu:

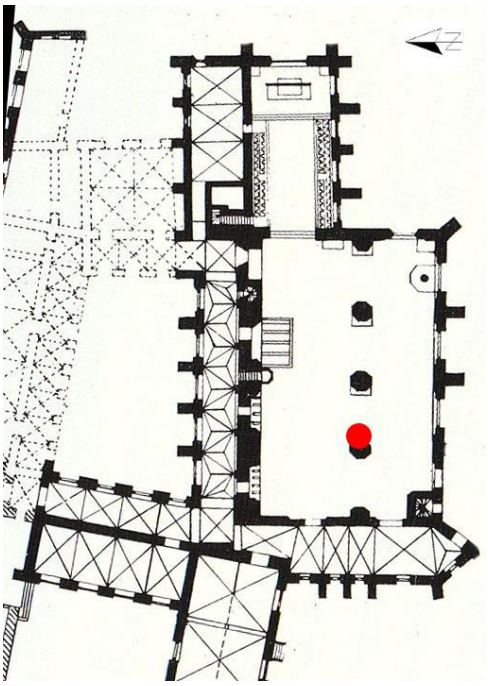

Lokalizacja: zachodni filar międzynawowy

Historia: Epitafium zostało wykonane w 1687 r. dla Martina Lewhanda (Liewanda), burmistrza miasta od 1681 r. Lehwand wywodził się z rodziny rzemieślniczej, był synem krawca. Epitafium wykonał Andrea Silber (Sylber, ur. 1640, zm. 1700), od 1670 r. czynny w Elblągu, przedstawiciel nurtu włoskiego w reźbie Gdańska i Elbląga, otrzymując za nie kwotę 2200 florenów. Ponieważ Lehwand w swoim testamencie nie zapisał darowizny na rzecz rodu Lehwand, ktorego herbem się posługiwał, rodzina postanowiła usunąć swój herb z jego epitafium co nastąpiło w 1698 r, przy jedoczesnym poważnym uszkodzeniu całej bryły. W 1945 r. epitafium uległo niemal całkowitemu zniszczeniu. Obecnie fragmenty zachowane in situ jako destrukt.

Opis: Epitafium wykonane z białego marmuru kanaryjskiego, składało się z cokołu w formie odwróconego trapezu z herbem i tablicą inskrypcyjną w dolnej części. Na cokole umieszczona została tumba, a nad nią piramida flankowana dwiema siedzącymi postaciami alegorycznymi (jedna z herbem Elbląga – personifikacja miasta). W górnej części piramidy umieszczono księgę – Nowy Testament z widocznym fragmentem z Apokalipsy: *Judicum sedit et libri aperti*

sunt. Et judicabuntur mortui ex his, uae scripta sunt in libris.[85] Powyżej znajdowało się niepowiązane z resztą bryły zwieńczenie w formie grupy dwóch aniołów i postaci męskiej (Chronos?)

W pomniku widoczne są wpływy barokowej sztuki włoskiej, zwłaszcza dzieł sepuklarnych Giovanniego Berniniego i Tylmana z Gameren (nagrobki Daniłowicza i Jakuba Sobieskiego z Żółkwi).

Źródło ilustracji: Hauke Karl, Stobbe Horst, *Die Baugeschichte und die Baudenkmäler der Stadt Elbing,* Stuttgart 1964, il. 206.

Inne fotografie obiektu: fot. Maurycy Domino, 2025.

Źródła:

Bibliografia: Abramowicz Lidia, Jesionowski Bendeykt*, Przewodnik. Od dominikańskiego kościoła do galerii sztuki. Epitafia i płyty nagrobne,* Elbląg 1986, s. 12; Carstenn Edward, *Die evangelische Hauptkirche zu St. Marien in Elbing. Ein Führer,* Elbing 1928, s 11; Kandt Kevin, *Schlüteriana II. Studies in the art, life and milieu of Andreas Schlüter (c. 1659–1714),* Berlin 2014, s. 86–87; Rynkiewicz-Domino Wiesława, *Budownictwo i architektra, rzeźba, malarstwo i rzemiosło artystyczne*, w: Historia Elbląga, t. II, cz.2. (1626-1772), red. Andrzej Groth, Gdańsk 1997, s. 194; Katarzyna Wardzyńska, *Johannes Söffrens (1660–po 1721) – rzeźbiarz niderlandzki w Elblągu. Wstęp do monografii*, Porta Aurea 2014, s. 139. Rynkiewicz-Domino Wiesława, *Budownictwo i architektra, rzeźba, malarstwo i rzemiosło artystyczne*, w: Historia Elbląga, t. II, cz.2. (1626-1772), red. Andrzej Groth, Gdańsk 1997, s. 193.

[85] Zasiadł sad i księgi zostały otwarte. I sądzeni będą śmiertelni z tego, co w księgach zostało zapisane. (tłum. Wg. Biblii Tysiąclecia).

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: epitafium Samuela Barnera

Nr obiektu:

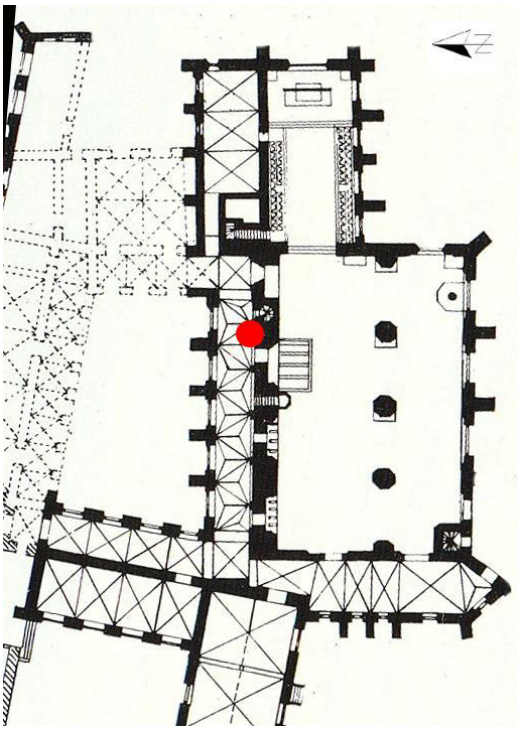

Lokalizacja: południowa ściana krużganka

Historia: Epitafium zostało wykonane w 1682 r. dla burmistrza elbląskiego Samuela Barnera. Jego stylistyka odpowiada kompozycjom preferowanym przez rzeźbiarza Johannesa Schöffnersa (1660 – po 1721). Epitafium uszkodzone w 1945 r. w partiach rzeźb i sarkofagu.

Opis: Późnobarokowe epitafium w typie horror vaculi o nieregularnej formie zbliżonej do owalu, z silnie rozbudowaną ornamentyką.
Centralną część zajmuje uszkodzony sarkofag z kulą pośrodku, dźwigany przez dwie postacie faunów. Ponad sarkofagiem widoczny herb Barnerów (człowiek trzymający dwie świece) podtrzymywany przez dwie siedzące postacie kobiece. Całosć ujete obszernym ornamentem akantowym z wkomponowanymi puttami. Poniżej znajduje się tablica inskrypcyjna.

Źródło ilustracji: Bildarchiv Foto Marburg, Nr 1255337

Inne fotografie obiektu: Maurycy Domino, fot. 2025

Źródła:

Bibliografia: Abramowicz Lidia, Jesionowski Bendeykt*, Przewodnik. Od dominikańskiego kościoła do galerii sztuki. Epitafia i płyty nagrobne,* Elbląg 1986, s. 10, 15-16; Döring Gottfried, *Versuch einer Geschichte und Beschreibung der evangelischen Hauptkirche zu St. Marien in Elbing*, Elbing, 1846, s. 47; Katarzyna Wardzyńska, *Johannes Söffrens (1660 – po 1721) – rzeźbiarz niderlandzki w Elblągu. Wstęp do monografii,* Porta Aurea 2014, s. 139; Carstenn Edward, *Die evangelische Hauptkirche zu St. Marien in Elbing. Ein Führer,* Elbing 1928, s. 18.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: epitafium Andrea Gnoffelio

Nr obiektu:

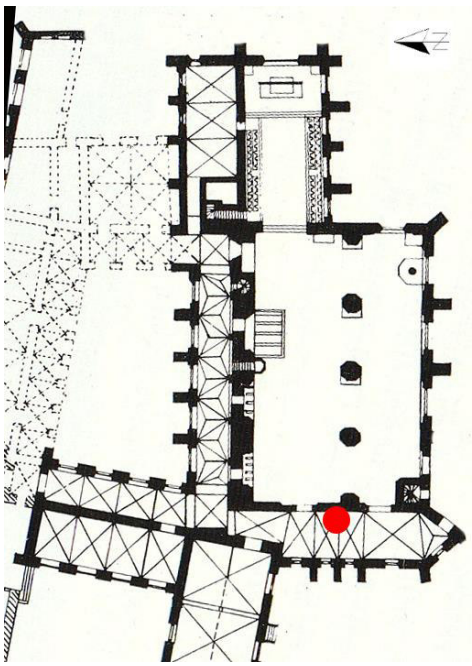

Lokalizacja: krużganek kościoła

Historia: Epitafium wykonane zostało w 1699 r. dla Andrea Gnoffelio, chemika i medyka wywodzącego się z Budziszyna. Zgonie z zachowanym sztychem wykonanym przez Hermanna Pennera (zm. 1894 r.) przedstawiającym wnętrze koscioła NMP, w XIX w. epitafium znajdowało się na ścianie zachodniego przedsionka. Obecnie nie istnieje. Okoliczności jego zniszczenia pozostają nieznane.

Opis: Epitafium dotychczas nieznane literaturze. Barokowe, składało się z portretu zmarłego ujętego wieńcem laurowym oraz tablicy inskrypcyjnej poniżej. Na gzymsie oddzielajacym czesć obrazową od inskrypcyjnej ukazano siedzące personifikacje wiary i nadzieii. W zwieńczeniu trzy putta podtrzymujące kotarę.
(opis epitafium i jego lokalizacja sa zbieżne z epitafium Fabiana Horna, jednak różne są daty powstania i inskrypcja. Relacja pomiędzy tymi dwoma obiektami pozostaje niewyjaśniona).

Źródło ilustracji: APG, Kolekcja fotogramów elbląskich, sygn. 1152/163, nr 91

Inne fotografie obiektu: APG, Kolekcja fotogramów elbląskich, sygn. 1152/163, nr 99

Źródła:

Bibliografia:

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: epitafium Fabiana Horna

Nr obiektu:

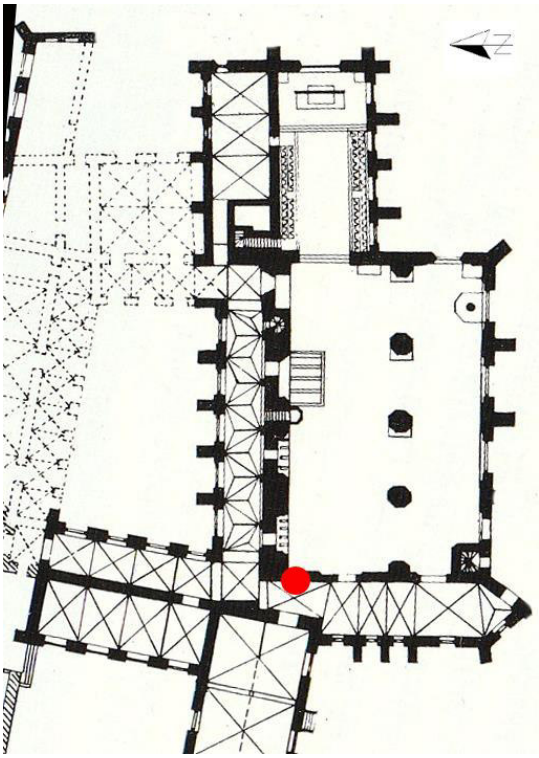

Lokalizacja: ściana wschodnia przedsionka klasztoru

Historia: Epitafium burmistrza Fabiana Horna powstało w 1692 r. W 1846 r. znajdowało sie w przedsionku kościoła, podobnie jak w 1928 r. Najprawdopodobniej uległo zniszczeniu w 1945 r.

Opis: Epitafium obrazowe, z tablica inskrypcyjną. Na dolnym gzymsie umieszczone były cnoty wiary i sprawiedliwości, pomiędzy nimi herb. Powyżej znajdował się medalion z przedstawieniem malarskim zmarłego podtrzymywanym przez figury trzech geniuszy.

Inskrypcja: *Ad coelestis curiae felicitates evocatus MDCXCII*

(opis epitafium i jego lokalizacja sa zbieżne z epitafium Andreasa Gnoffelia, jednak różne sa daty powstania i inskrypcja. Relacja pomiędzy tymi dwoma obiektami pozostaje niewyjaśniona).

Źródło ilustracji:

Inne fotografie obiektu:

Źródła:

Bibliografia: Carstenn Edward, *Geschichte der Hansestadt Elbing*, Elbing 1937, s. 384; Carstenn Edward, *Die evangelische Hauptkirche zu St. Marien in Elbing. Ein Führer,* Elbing 1928, s. 19; Döring Gottfried, *Versuch einer Geschichte und Beschreibung der evangelischen Hauptkirche zu St. Marien in Elbing*, Elbing, 1846, s. 46.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: epitafium Carla Ramseya

Nr obiektu:

Lokalizacja: w krużganku kościoła. Bliższa lokalizacja nieznana.

Historia: Epitafium wykonane w 1649 r. dla angielskiego kupca osiadłego w Elblągu. Data zniszczenia pozostaje nieznana.

Opis: Epitafium barokowe, składało się w herbu i tablicy inskrypcyjnej poniżej.

Inskrypcja: *Wir haben hier keine bleibende Statt, sondern die zukünftige suchen wir.*

Źródło ilustracji:

Inne fotografie obiektu:

Źródła:

Bibliografia: Döring Gottfried, *Versuch einer Geschichteund Beschreibung der evangelischen Hauptkirche zu St. Marien in Elbing*, Elbing, 1846, s. 50; Rynkiewicz-Domino Wiesława, *Budownictwo i architektra, rzeźba, malarstwo i rzemiosło artystyczne,* w: Historia Elbląga, t. II, cz.2. (1626-1772), red. Andrzej Groth, Gdańsk 1997, s. 188.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: epitafium Christiana Silbera

Nr obiektu:

Lokalizacja: teren cmentarza przykościelnego.

Historia: Epitafium kupca i rajcy Christiana Silbera zmarłego w 1761 r. W 1846 r. znajdowało się na terenie cmentarza przykościelnego. Dalszy los epitafium nieznany.

Opis: Epitafium kamienne, inskrypcyjne. Gzyms wsparty na dwóch kolumnach. Powyżej po jednej stronie znajdowała się figura geniusza, po drugiej szkielet. W górnym medalionie widniała inskrypcja:
Wer überwindet, auf den will ich schreiben meinen Namen, den den neuen.

Źródło ilustracji:

Inne fotografie obiektu:

Źródła:

Bibliografia: Döring Gottfried, *Versuch einer Geschichte und Beschreibung der evangelischen Hauptkirche zu St. Marien in Elbing*, Elbing, 1846, s. 49.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: epitafium Daniela Rittersdorfa

Nr obiektu:

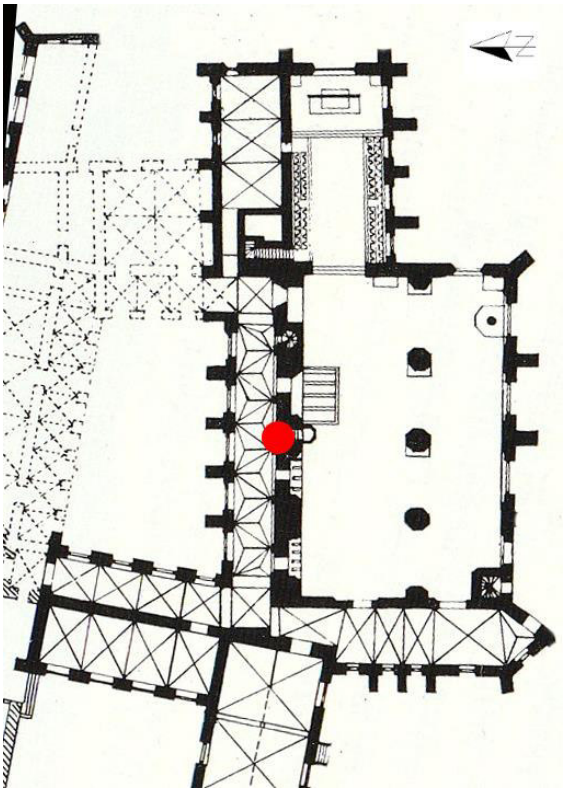

Lokalizacja: Krużganek kościelny, powyżej wejścia na ambonę.

Historia: Epitafium pastora i teologa Daniela Rittersdorf (1693 – 1770) znajdowało się w 1846 r. w krużganku kościoła. Dalsze losy obrazu nieznane.

Opis: Epitafium wykonane z marmuru szwedzkiego, z dwoma tablicami inskrypcyjnymi z inskrypcją w języku łacińskim. Ornamenty wykonane ze stiuku w stylu rokokowym.

Źródło ilustracji:

Inne fotografie obiektu:

Źródła:

Bibliografia: Döring Gottfried, *Versuch einer Geschichte und Beschreibung der evangelischen Hauptkirche zu St. Marien in Elbing*, Elbing, 1846, s. 47.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: epitafium Ephraima Rittersdorfa

Nr obiektu:

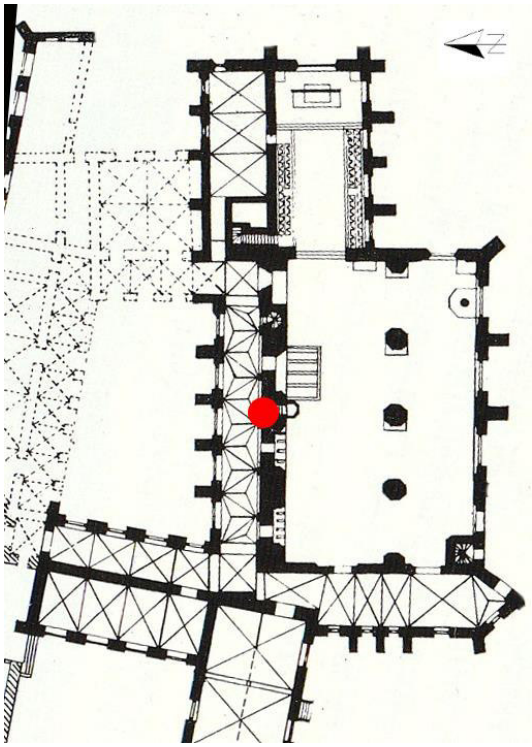

Lokalizacja: Krużganek kościelny, powyżej wejścia na ambonę.

Historia: Epitafium pastora i teologa Ephraima Rittersdorf (zm. 1787) znajdował się w 1846 r. w krużganku kościoła. Dalsze losy epitafium nieznane.

Opis: Epitafium wykonane z marmuru szwedzkiego, z dwoma tablicami inskrypcyjnymi z inskrypcją w języku łacińskim. Ornamenty wykonane ze stiuku w stylu rokokowym.

Źródło ilustracji:

Inne fotografie obiektu:

Źródła:

Bibliografia: Döring Gottfried, *Versuch einer Geschichteund Beschreibung der evangelischen Hauptkirche zu St. Marien in Elbing*, Elbing, 1846, s. 47.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: epitafium Georga Beckera

Nr obiektu:

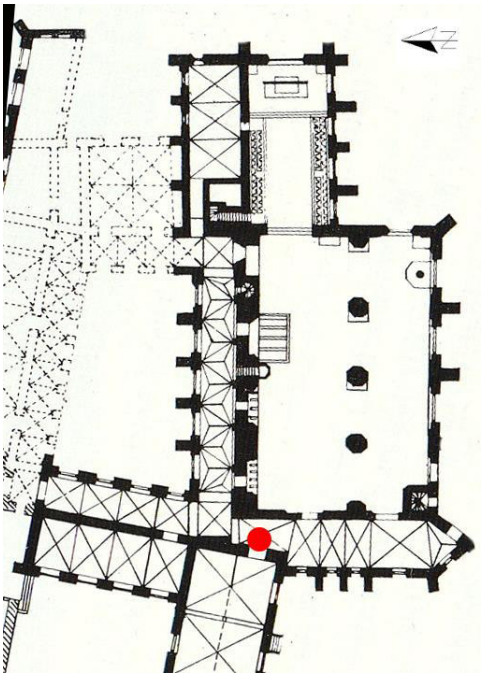

Lokalizacja: ściana zachodnia przedsionka klasztoru

Historia: Epitafium burmistrza Georga Beckera powstało w 1680 r. W 1848 r. znajdowało się w przedsionku kościoła, podobnie jak w 1928 r. Najprawdopodobniej uległo zniszczeniu w 1945 r.

Opis: Eiptafium w formie tablicy pamiątkowej z inskrypcją. Powyżej inskrypcji znajdowała sie figura męska.

Znany fragment inskrypcji: *Eligo frequentare limen in domo Dei mei magis, quam habitare in tentoriis improbatis* (Księga Psalmów 54, wers 9)

Źródło ilustracji:

Inne fotografie obiektu:

Źródła:

Bibliografia: Carstenn Edward, *Geschichte der Hansestadt Elbing*, Elbing 1937, s. 384; Carstenn Edward, *Die evangelische Hauptkirche zu St. Marien in Elbing. Ein Führer,* Elbing 1928, s. 19; Döring Gottfried, *Versuch einer Geschichte und Beschreibung der evangelischen Hauptkirche zu St. Marien in Elbing*, Elbing, 1846, s. 46.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: epitafium Georga Haertela

Nr obiektu:

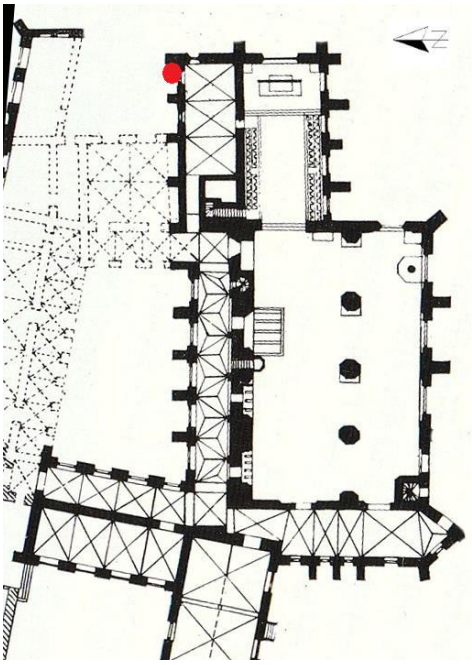

Lokalizacja: Północno-wschodni mur zakrysti.

Historia: Epitafium z 1780 r. wykonane dla elbląskiego kupca Georga Haertela. W 1846 r. znajdowało się na murze zakrystii. Obecnie zachowane, z nieczytelną tablica inskrypcyjną.

Opis: Epitafium późnobarokowe, architetoniczne z dwiema marmurowymi płytami inskrypcyjnymi wpisanymi w piaskowcową ramą ujętą po bokach wstęgowo-wolutami ornamentami oraz główkami aniołów w strefie belkowania. W dolnej części spływy z motywami wstęg i wazonów oraz płaskorzeźbionej głowki anioła. W zwieńczeniu tarcza herbowa flanowana wolutami ujęta po bokach przyczółkiem segmentowym przerywantm.

Źródło ilustracji: fot. Maurycy Domino, 2025.

Inne fotografie obiektu:

Źródła:

Bibliografia: Abramowicz Lidia, Jesionowski Bendeykt, *Przewodnik. Od dominikańskiego kościoła dogalerii sztuki.Epitafia i płyty nagrobne*, Elbląg 1986, s. 19; Döring Gottfried, *Versuch einer Geschichte und Beschreibung der evangelischen Hauptkirche zu St. Marien in Elbing*, Elbing, 1846, s. 50.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: epitafium Heinricha Thomasa

Nr obiektu:

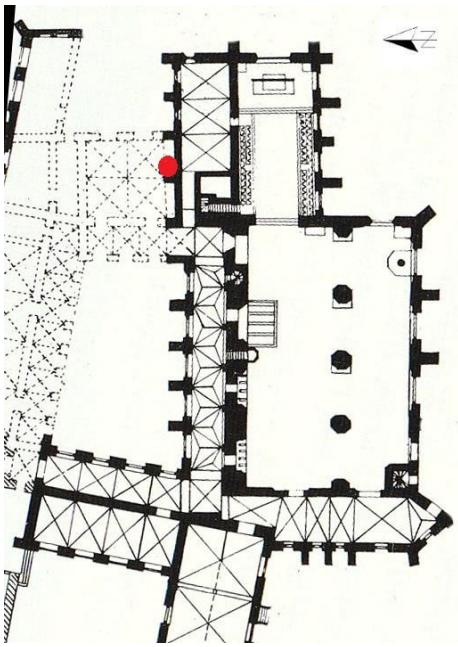

Lokalizacja: Północno-wschodni, zewnetrzny mur zakrystii.

Historia: Epitafium postwało w 1625 r. Poświecone zostało elbląskiemu kaznodziejowi kościoła podominikańskiego Heinrichowi Thomasowi. W 1945 r. została zniszczona inskrypcja zawierająca sentencję.

Opis: Epitafium barokowe, rzeźbione z piaskowca, złożone z owalnego kartusza flankowanego parą putt, zwieńczone roślinnym wazonem. Dolna część oraz inskrypcja niezachowana, całość z licznymi ubytkami materiału rzeźbionego.

Treść inskrypcji:

Du mein leser magst den leichenstein wol küssen

Dieweil ein gülden mund hie liegt zu deinen füßen

(Ty, który będziesz to czytał, możesz ten kamień ucałować, ponieważ złote usta leżą u twoich stóp)

Źródło ilustracji: Maurycy Domino, fot. 2025

Inne fotografie obiektu:

Źródła:

Bibliografia: Abramowicz Lidia, Jesionowski Bendeykt*, Przewodnik. Od dominikańskiego kośicoła do galerii sztuki. Epitafia i płyty nagrobne,* Elbląg 1986, s. 19; Döring Gottfried, *Versuch einer Geschichte und Beschreibung der evangelischen Hauptkirche zu St. Marien in Elbing,* Elbing, 1846, s. 51.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: epitafium Izaaka Spiringa

Nr obiektu:

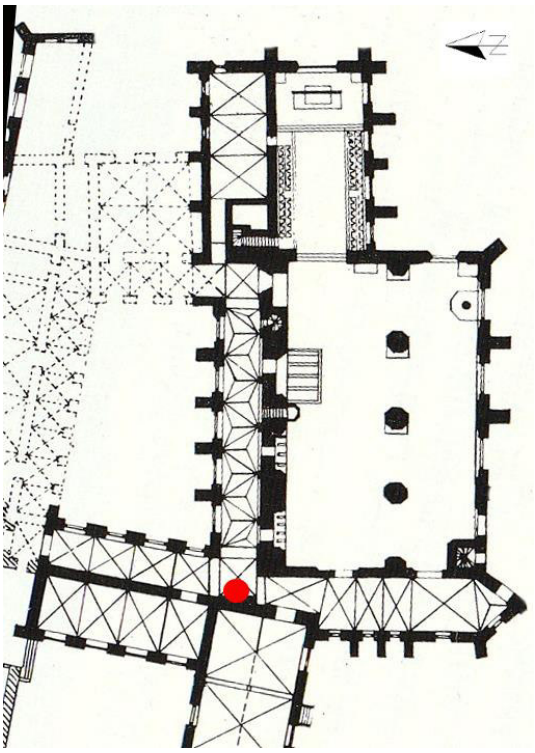

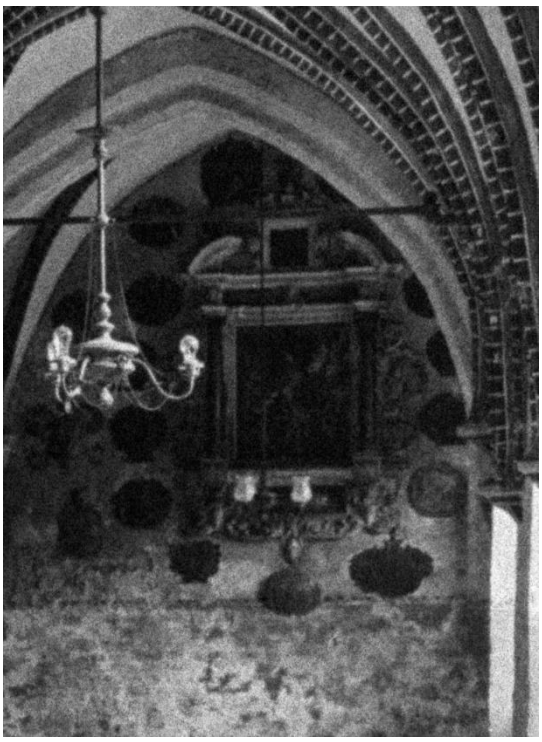

Lokalizacja: zachodnia ściana krużganka

Historia: Epitafium Iaaka Springera powstało w 1647 r. W 1945 r. zniszczeniu uległa część centralna z obrazem, obecnie zachowane jest jedynie obramowanie.

Opis: Prostokątne, barokowe epitafium wykonane z piaskowca złożone z cześci środkowej, dolnej tablicy inskrypcyjnej oraz niewielkiej, kwadratowej tabliczki w zwieńczeniu ujętej przełamanym naczółkiem. Główny, obecnie nieistniejacy obraz o treści alegorycznej, flankowały dwie kolumny (obecnie jedna zachowana). Całość obramowana była barokowym ornamentem akantowym.

Epitafium było opatrzone inskrypcją w języku niemieckim

W partii gzymsu inskrypcja w języku niemieckim z fragmentem ewangelii wg. św. Jana (Jan 11, 25): *Ich bin Auferstehung, spricht Christus, und das Leben. Wer an mich glaubet, der wird leben.*

(Ja jestem zmartwychwstanie, powiedział Chrystus. Kto wierzy we mnie, życ będzie wiecznie)

Źródło ilustracji: Bildarchiv Foto Marburg, Nr 1255337

Inne fotografie obiektu: fot. Maurycy Domino, 2025.

Źródła:

Bibliografia: Abramowicz Lidia, Jesionowski Bendeykt*, Przewodnik. Od dominikańskiego kościoła do galerii sztuki. Epitafia i płyty nagrobne,* Elbląg 1986, s. 14; Carstenn Edward, *Geschichte der Hansestadt Elbing*, Elbing 1937, s. 384; Carstenn Edward, *Die evangelische Hauptkirche zu St. Marien in Elbing. Ein Führer,* Elbing 1928, s. 18; Döring Gottfried, *Versuch einer Geschichte und Beschreibung der evangelischen Hauptkirche zu St. Marien in Elbing*, Elbing, 1846, s. 46.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: epitafium Johanna Kristena

Nr obiektu:

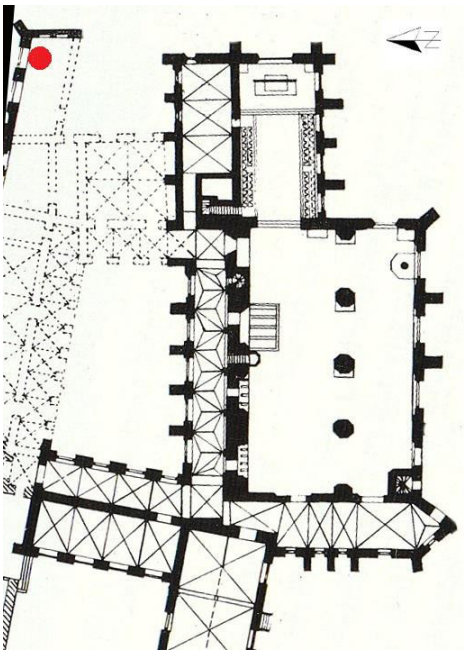

Lokalizacja: Dziedziniec północny kościoła, we wnęce wschodniej partii muru.

Historia: Epitafium Johanna Kristena powstało w 1718 r. Częściowo uszodzone w 1945 r.

Opis: Wykonane z czerwonego marmuru, rzeźbione, barokowe z gmerkiem rodzinnym u dołu i centralną płytą inskrypcyjną wpisaną w profilowaną piaskowcową ramę ujętą uszakami. Całość zwienczona gzymsem nad którym zarys niezachowanej parti koronującej.

Źródło ilustracji: fot. Maurycy Domino, 2025.

Inne fotografie obiektu:

Źródła:

Bibliografia: Abramowicz Lidia, Jesionowski Bendeykt, *Przewodnik. Od dominikańskiego kościoła do galerii sztuki. Epitafia i płyty nagrobne,* Elbląg 1986, s. 19.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: epitafium Johannesa Schulza

Nr obiektu:

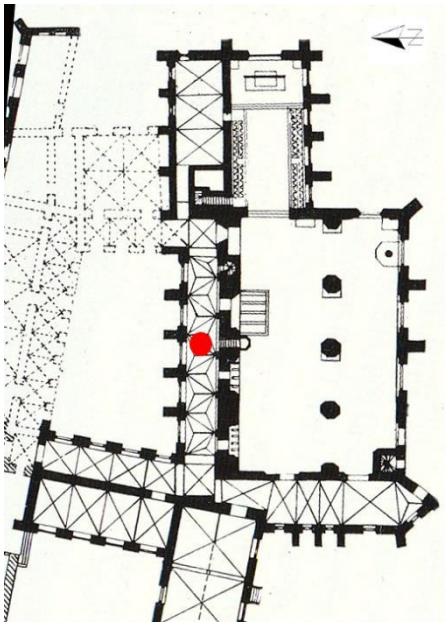

Lokalizacja: w krużganku, powyżej wejścia na ambonę.

Historia: Epitafium zostało wykonane w 1688 r. dla kupca Johannesa Schulza. W 1846 r. znajdowało sie w krużganku kościoła, podobnie jak w 1928 r. Obecnie nie istnieje. Najprawdopodobniej zniszczone w 1945 r.

Opis: Epitafium portretowe, z tablicą inskrypcyjną u dołu i portretem w górnej części podtrzymywanym przez dwa putta Całość ujęta bogatą snycerką w formie ornamentu liściastego.

Źródło ilustracji: Landesamt für brandenburgische Denkmalpflege, sygn. 4638_3

Inne fotografie obiektu:

Źródła:

Bibliografia: Carstenn Edward, *Die evangelische Hauptkirche zu St. Marien in Elbing. Ein Führer,* Elbing 1928, s. 18; Döring Gottfried, *Versuch einer Geschichte und Beschreibung der evangelischen Hauptkirche zu St. Marien in Elbing*, Elbing, 1846, s. 47.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: epitafium Martena Schmidta

Nr obiektu:

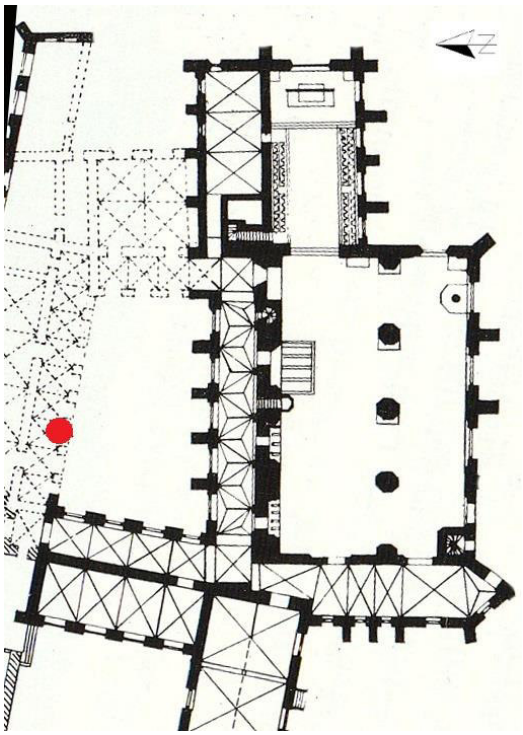

Lokalizacja: Dziedziniec północny kościoła, we wnęce muru przy bramie.

Historia: Epitafium wykonane w 1705 r. dla elbląskiego kupca Martena Schmidta. Epitafium silnie uszkodzone w 1945 r.

Opis: Wykonane z piaskowca, rzeźbione, wczesnobarokowe z płytą inskrypcyjną z wpisaną ramą zwienczoną gzymsem. Powyżej znajdowała się płyta z brązu z płaskożeźbą Adoracji Krzyża przez osiem klęczących postaci (rodzina denata). Płyta nosi ślady znacznego zużycia i zniszczenia.

Fragment inskrypcji górnej tablicy:

Hoffnung lässet nicht zu Schaden werden. Denn die Liebe ist ausgegossen in unser Herz.

Fragment inskrypcji dolnej tablicy:

Debet

Alle Welt ist Gott schuldig, darum, daß kein Fleisch durch des Gesetzes Werk vor ihm gerecht sein mag

Credit

Christus ist uns gamacht von Gott zur Weisheit, Gerechtigkeit, Heiligkeit und Erlösung.

Źródło ilustracji: APG, Kolekcja fotogramów elbląskich, sygn. 1152/163, nr 77.

Inne fotografie obiektu: Hauke Karl, Aus Elbing Bau- und kunstgeschichtlicher Entwicklung, w: Deutschlands Städtebau, Elbing, Elbing 1926, s. 59; fot. Maurycy Domino, 2025.

Źródła:

Bibliografia: Abramowicz Lidia, Jesionowski Bendeykt, *Przewodnik. Od dominikańskiego kościoła dogalerii sztuki. Epitafia i płyty nagrobne,* Elbląg 1986, s. 18; Döring Gottfried, *Versuch einer Geschichte und Beschreibung der evangelischen Hauptkirche zu St. Marien in Elbing,* Elbing 1846, s. 49; Hauke Karl, Aus Elbing Bau- und kunstgeschichtlicher Entwicklung, w: Deutschlands Städtebau, Elbing, Elbing 1926, s. 59; Rynkiewicz-Domino Wiesława, *Budownictwo i architektra, rzeźba, malarstwo i rzemiosło artystyczne,* w: Historia Elbląga, t. II, cz.2. (1626-1772), red. Andrzej Groth, Gdańsk 1997, s. 188.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: epitafium Martina Michaela

Nr obiektu:

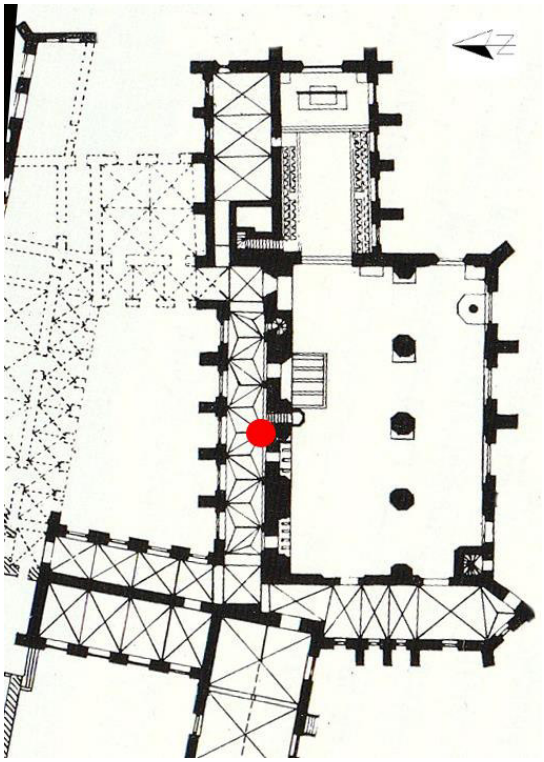

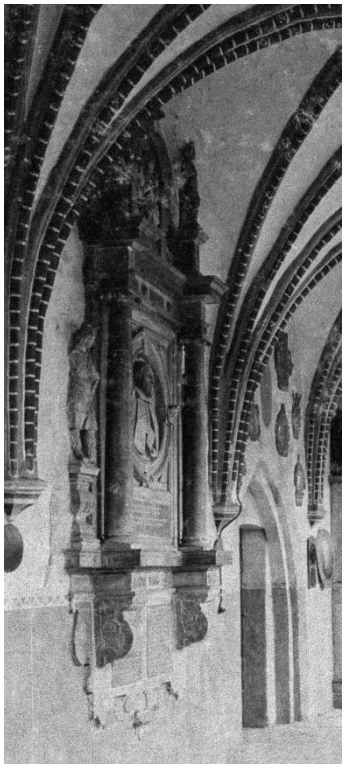

Lokalizacja: południowa ściana krużganka

Historia: Epitafium postwało w 1623 r. Poświecone zostało elbląskiemu kupcowi Martinowi Michaelowi. W 1945 r. zostało uszkodzone. Zniszczeniu uległa dolna inskrypcja, przedstawienie w zwieńczeniu oraz postacie alegoryczne.

Opis: Epitafium wczesnobarokowe, rzeźbione, złożone z pola głównego, zwieńczenia oraz tablicy inskrypcyjnej u dołu. W polu głównym ukazane jest popiersie zmarłego w tondzie, flankowane kolumnami korynckimi. Poniżej widoczna krótka inskrypcja. Obok znajdowały się pierwotnie dwie kobiece postacie alegoryczne ukazane w reliefie. Zwieńczenie skladała się z półkolistej niszy, pierwotnie z przedstawieniem rzeźbiarskim (Chrystus zmartwychwstały?) flankowanym dwoma płaskorzeźbami, obecnie również niezachoanymi.

Dolna część zachowana w postaci tablicy, z nieczytelną obecnie inskrypcją.

Inskrpypcja umieszczona pod tondem:

Die Gottseligkeit ist zu allein dingen nutz und hat die ver //

heißung dieses und des zukunfftigen Lebens. I. Timoth IV v. 8.

Źródło ilustracji: Bildarchiv Foto Marburg, Nr 1255337

Inne fotografie obiektu: Maurycy Domino, fot. 2025

Źródła:

Bibliografia: Abramowicz Lidia, Jesionowski Bendeykt*, Przewodnik. Od dominikańskiego kośicoła do galerii sztuki. Epitafia i płyty nagrobne,* Elbląg 1986, s. 10, 15-16; Carstenn Edward, *Die evangelische Hauptkirche zu St. Marien in Elbing. Ein Führer,* Elbing 1928, s. 18; Döring Gottfried, *Versuch einer Geschichteund Beschreibung der evangelischen Hauptkirche zu St. Marien in Elbing*, Elbing 1846, s. 48.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: epitafium Michaela Achenwall

Nr obiektu:

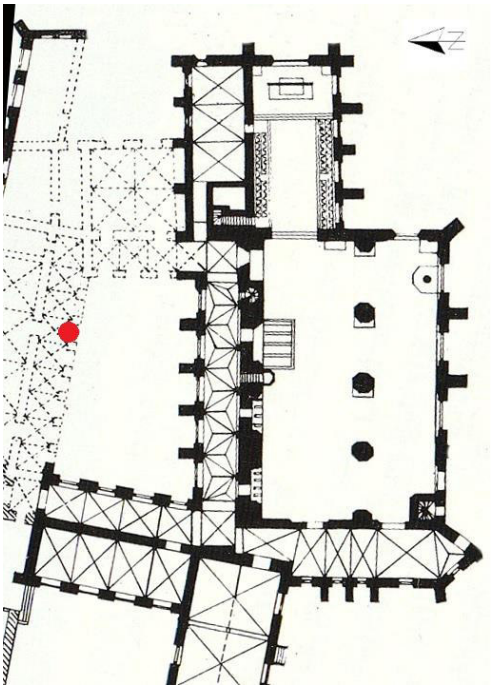

Lokalizacja: Dziedziniec północny kościoła, wschodnia partia muru.

Historia: Płyta epitafijna Michaela Achenwall wykonana w 1704 r.

Opis: Płyta epitafijna wykonana z czerwonego marmuru. Płyta prostokątna z reliefem w formie ulistnionego tonda z gmerkiem rodziny oraz częścią insrypcyjną w górnej partii. Całość ujęto ramą z piaskowca. Inskrypcja obecnie cześciowo zatarta.

Źródło ilustracji: fot. Maurycy Domino, 2025.

Inne fotografie obiektu:

Źródła:

Bibliografia: Abramowicz Lidia, Jesionowski Bendeykt, *Przewodnik. Od dominikańskiego kościoła dogalerii sztuki. Epitafia i płyty nagrobne*, Elbląg 1986, s. 19.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: płyta epitafijna Michaela Posilgera

Nr obiektu:

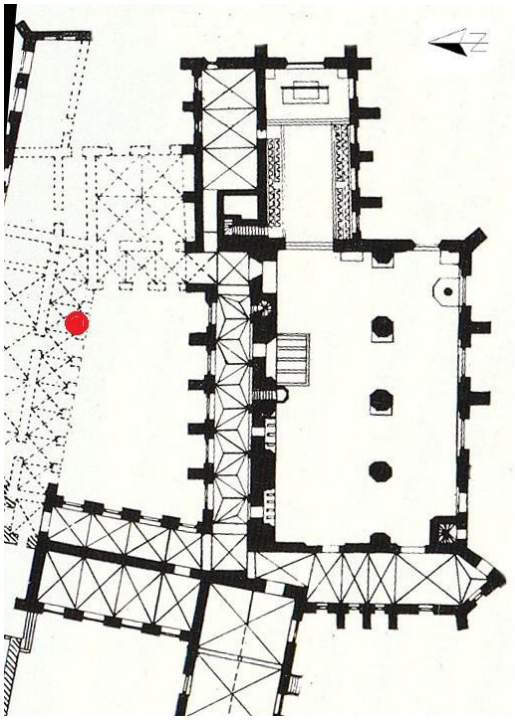

Lokalizacja: Dziedziniec północny kościoła, we wnęce muru przy bramie.

Historia: Płyta epitafijna Michaela Posilgera wykonana w 1719 r. Częściowo uszkodzona w 1945 r.

Opis: Płyta epitafijna wykonana z piaskowca w formie prostokątnej płyty z płaskorzeźbioną sceną złożenia do grobu ujętą owalem. Barokowa z odłamanym dolnym rogiem i odnowionymi inskrypcjami.

Źródło ilustracji: fot. Maurycy Domino, 2025.

Inne fotografie obiektu:

Źródła:

Bibliografia: Abramowicz Lidia, Jesionowski Bendeykt, *Przewodnik. Od dominikańskiego kościoła dogalerii sztuki. Epitafia i płyty nagrobne*, Elbląg 1986, s. 19.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: epitafium Michaela Rupkau

Nr obiektu:

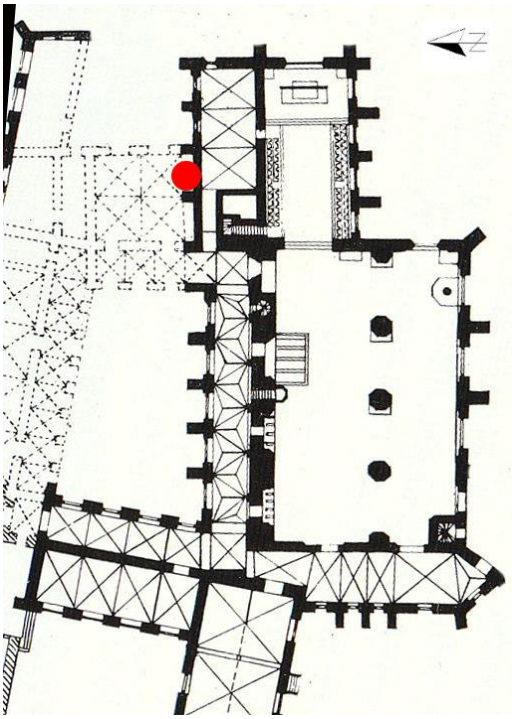

Lokalizacja: Mur zewnętrzny zakrystii

Historia: Epitafium zostało wykonane w 1636 r. W roku 1846 r. zostało opisane jako uszkodzone przez warunki atmosferyczne. Obecnie nie istnieje.

Opis: Epitafium figurowe, otoczone żelazną kratą, z przedstawieniem sceny złożenia do grobu w polu głównym.

Źródło ilustracji:

Inne fotografie obiektu:

Źródła:

Bibliografia: Döring Gottfried, *Versuch einer Geschichte und Beschreibung der evangelischen Hauptkirche zu St. Marien in Elbing,* Elbing, 1846, s. 50.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: epitafium Nicolasa Wilmuta

Nr obiektu:

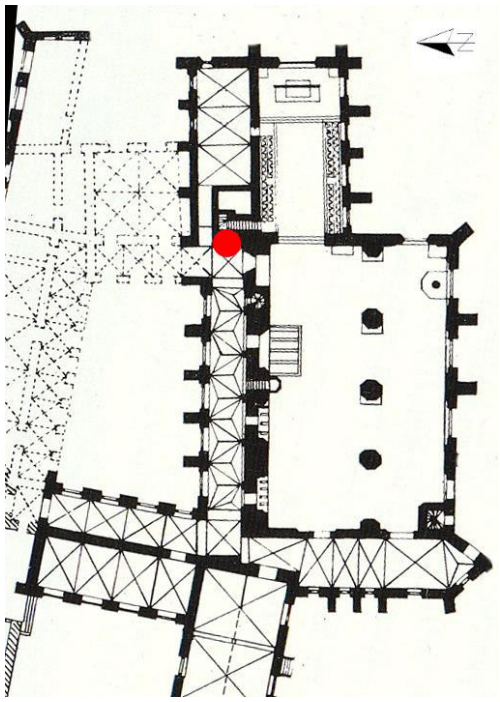

Lokalizacja: wschodnia ściana krużganka

Historia: Epitafium zostało wykonane w 1762 r. dla Nicolasa Wilmuta, rosyjskiego generała artylerii. Wzmienione jako ostniejce w 1846 r., widoczne rownież na fotografii sprzed 1945 r. Obecnie nie istnieje. Najprawdopodobniej zniszczone w 1945 r.

Opis: Epitafium składało się z plakiety z herbem i inskrypcją. Bliższy wygląd nieznany.

Źródło ilustracji: Bildarchiv Ostpreußen nr 31347

Inne fotografie obiektu:

Źródła:

Bibliografia: Döring Gottfried, *Versuch einer Geschichte und Beschreibung der evangelischen Hauptkirche zu St. Marien in Elbing*, Elbing 1846, s. 47.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: epitafium rodziny Härtel

Nr obiektu:

Lokalizacja: dziedziniec cmentarza kościelnego

Historia: Epitafium zostało wykonane w 1780 r. dla rodziny Härtel przez Georga Härtel. W 1846 r. znajdowało się na cmentarzu przykościelnym, prawodopodobnie uległo zniszczeniu w 1945 r.

Opis: Epitafium składało się z plakiety z herbem i inskrypcją. Fragment inskrypcji:
Ich weiß, daß mein Erlöser lebet.

Źródło ilustracji:

Inne fotografie obiektu:

Źródła:

Bibliografia: Döring Gottfried, *Versuch einer Geschichte und Beschreibung der evangelischen Hauptkirche zu St. Marien in Elbing*, Elbing, 1846, s. 50.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: epitafium rodziny Whitelock von Beche

Nr obiektu:

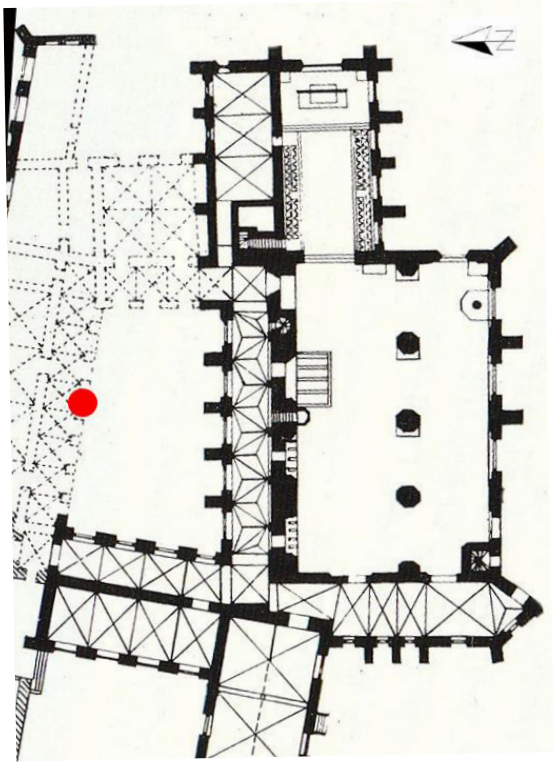

Lokalizacja: Pierwotnie umieszczone w murze zamykającym cmentarz przykościelny.

Historia: Epitafium postwało w 1656 r. Upamietniało mężczyznę z rodziny Whitelock von Beche i jego małżonkę Catharinę von Dambitz (Dambez) oraz Antoniusa Smith von Overdley i jego małżonkę Catharinę Whitelock von Beche. W 1846 r. znajdowało się in situ, na dziedzińcu kościelnym. Zostało zniszczone podczas działań wojennych w 1945 r.

Opis: Epitafium zaliczane do typu medalionowego, wykonane z piaskowaca z marmurową tablicą. Zakomponowane z zadaszonej niszy, ujęte w obramienie z jońskich pilastrów z wydatnym belkowaniem powyżej z kartuszem herbowym. Sklepiona koszowo nisza mieściła prostą tumbę, nad nią znajdowała się owalna tarcza inksrypcyjna obwiedziona wieńcem laurowym, girlandami oraz czterema kartuszami herbowymi. Całość wieńczyła wanitatywna kompozycja z czaszki, trąb, wsteg i łabędzia. Epitafium to zaliczane jest do nielicznej grupy obiektów medalionowych, które pojawiły się w regionie ok. połowy XVII w.

Źródło ilustracji: APG, Kolekcja fotogramów elbląskich, sygn. 1152/163, nr 73

Inne fotografie obiektu: APG, Kolekcja fotogramów elbląskich, sygn. 1152/163, nr 75; Hauke Karl, Aus Elbing Bau- und kunstgeschichtlicher Entwicklung, w: Deutschlands Städtebau Elbing, Elbing 1926, s. 59.

Źródła:

Bibliografia: Döring Gottfried, *Versuch einer Geschichte und Beschreibung der evangelischenHauptkirche zu St. Marien in Elbing*, Elbing, 1846, s. 50; Hauke Karl, Aus Elbing Bau- und kunstgeschichtlicher Entwicklung, w: Deutschlands Städtebau Elbing, Elbing 1926, s. 59; Rynkiewicz-Domino Wiesława, *Budownictwo i architektra, rzeźba, malarstwo i rzemiosło artystyczne*, w: Historia Elbląga, t. II, cz.2. (1626-1772), red. Andrzej Groth, Gdańsk 1997, s. 188-189.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: epitafium Sebastiana i Julianny Neogeorgius

Nr obiektu:

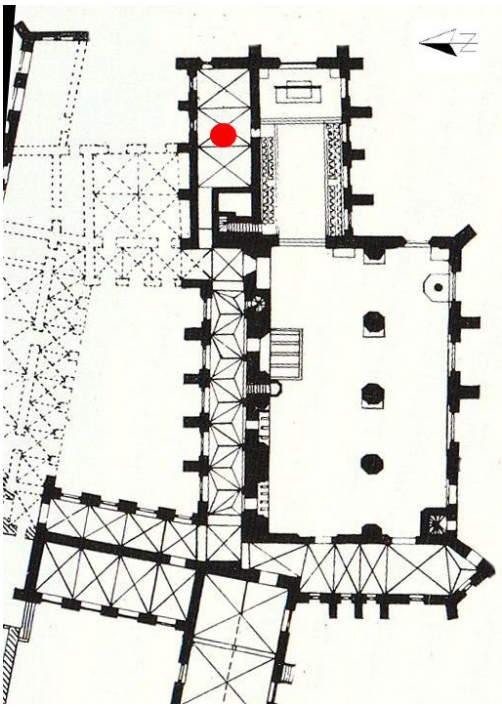

Lokalizacja: pierwotnie w zakrystii, ob. w zbiorach Muzeum Archeologiczno-Historycznego w Elblągu

Historia: Epitafium upamiętniające Juliannę Neubacher, żonę pastora Sebastiana Neubachera używającego przydomka Neogeorgius zostało wykonane w 1568 r. W 1846 r. umieszczone było w krużganku. Do 1945 r. było najstarszym epitafium znajdującym się w kościele i znajdowało się na ścianie zakrystii. Po 1945 r. trafiło do zbiorów Muzeum Archeologiczno-Historycznego w Elblągu, gdzie znajduje się do dziś. W 1977 r. epitafium zostało poddane pracom konserwatorskim.

Opis: Epitafium malowane na desce o wymiarach 101 x 78 cm. Centralną cześć epitafium stanowła malowana scena Ukrzyżowania z widokiem miasta i krajobrazu górskiego w tle. Po obu stronach sceny widoczne były przedstawienia klęczących fundatorów. Najdalszy plan stanowią skaliste wzgórza.

Pod kompozycją malarską widoczna jest inskrypca informujaąca o śmierci Julianny Neorgeorgius 5 marca 1558 r.

IM IAR MCLVIII DEN ANDEREN

TAG MARTII AVF DEN ABEND
NACH XII IST DIE TVGEND
SAME FRAWE IVLIANA DES
HERREN SEBASTIANI NEOGE
ORGI EHELIHE HAVSFRAW
IN GOTT DEM HERREN MIT
FRIEND UND FREVD SELIGLICH
ENTSCHLAFFEN

Autorem tekstu inskrypcji był bez wątpienia sam Sebastian Neogeorgius. Oprócz konwencjonalnych, typowych dla epitafiów wersów dotyczących zmarłej, zwracają uwagę słowa potwierdzające, że nie tylko była jego małżonką, ale „ ślubną i prawną”(małżeństwa kaznodziejów budziły kontrowersje w dominującym środowisku katolickim). Szczególnie interesująca jest fraza: „ w Panu Bogu, w pokoju i radości błogosławiona zasnęła” – jakże stosowna dla epitafium. Samo sformułowanie „zasnąć w Panu”, było niezmiernie popularne w tego rodzaju tekstach. Rzadziej dodawano w „pokoju i radości/zadowoleniu”. Wydaje się, że w tym fragmencie Neogeorgius nawiązał do słów bardzo popularnego hymnu napisanego przez Marcina Lutra w 1524 roku („Mit Fried und Freud ich fahr dahin in Gotts Wille”). Hymn, początkowo napisany z myślą o święcie Ofiarowania Jezusa w świątyni, chętnie później wykonywany podczas uroczystości pogrzebowych, ostatecznie w 1542 roku został włączony przez Lutra do zbioru pieśni funeralnych.
Pod względem ikonograficznym przedstawienie kontynuuje średniowieczną jeszcze konwencję upamiętniającego zmarłych obrazu epitafijnego. Często w takich kompozycjach portretowano także żyjących członków rodziny zmarłego. Pod względem malarskim, jest to dzieło poprawnie wykształconego malarza, który prawdopodobnie odbył wędrówkę czeladniczą, gdyż można dostrzec w elbląskim obrazie echa kompozycji i środków malarskich twórców niderlandzkich i północnoniemieckich XV i pierwszej połowy XVI wieku.

Źródło ilustracji: zbiory Muzeum Archeologiczno-Historycznego w Elblągu
Inne fotografie obiektu:

Źródła: Jacek Wziątek, Dokumentacja fotograficzna przebiegu prac konserwatorskich epitafium Sebastiana Neorgeorgiusa z 1568 r. Elbląg 1977, mps. Archiwum NID w Gdańsku, sygn. 11438.

Bibliografia: Carstenn Edward, *Die evangelische Hauptkirche zu St. Marien in Elbing. Ein Führer,* Elbing 1928, s. 15; Döring Gottfried, *Versuch einer Geschichte und Beschreibung der evangelischen Hauptkirche zu St. Marien in Elbing*, Elbing, 1846, s. 46; Rynkiewicz-Domino Wiesława, Epitafium Julianny, *https://edukacja.muzeum.elblag.pl/epitafium-juliany/*

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: epitafium Slocumbe

Nr obiektu:

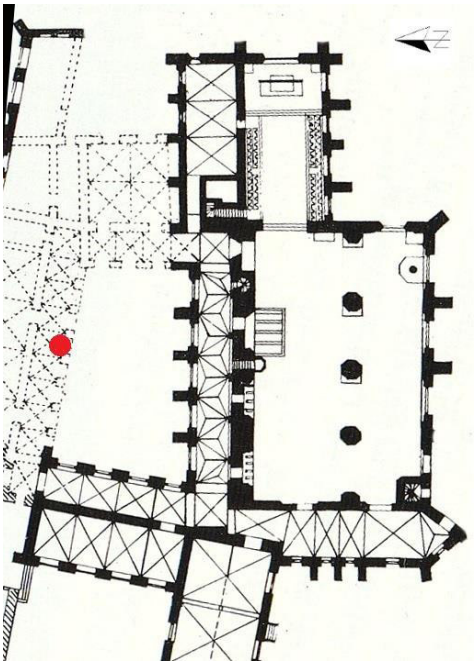

Lokalizacja: Dziedziniec północny kościoła, we wnęce muru przy bramie.

Historia: Epitafium wykonane w 1638 r. z fundacji londyńskiego kupca Jana Slocumbe dla swojej żony. Epitafium częściowo uszkodzone w 1945 r. Brakuje pary kolumn oraz figur na zwieńczeniu bedących personifikacjami cnót: wiaru, nadziei i miłości.

Opis: Epitafium wykonane z piaskowca, rzeźbione, wczesnobarokowe z płytą inskrypcyjną z wpisaną ramą zwienczoną przerywanym gzymsem, flankowaną niszami kolumnowymi oraz uszakami chrząstkowymi. W górnej partii belkowanie z treścią sentencyjną wspierające zwieńczenie z kartuszem herbowym otoczonym naczólkiem segmentowym przerywanym. Płyta nosi ślady znacznego zużycia i zniszczenia.

Dolny fragment inskrypcji:

und Gott wird abwischen alle Thränen von ihren Augen

Źródło ilustracji: APG, Kolekcja fotogramów elbląskich, sygn. 1152/163, nr 79.

Inne fotografie obiektu: fot. Maurycy Domino, 2025.

Źródła:

Bibliografia: Abramowicz Lidia, Jesionowski Bendeykt, *Przewodnik. Od dominikańskiego kościoła do galerii sztuki. Epitafia i płyty nagrobne,* Elbląg 1986, s. 18-19; Döring Gottfried, *Versuch einer Geschichte und Beschreibung der evangelischen Hauptkirche zu St. Marien in Elbing*, Elbing 1846, s. 49.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: płyta epitafijna Daniela Ludwika Webera

Nr obiektu:

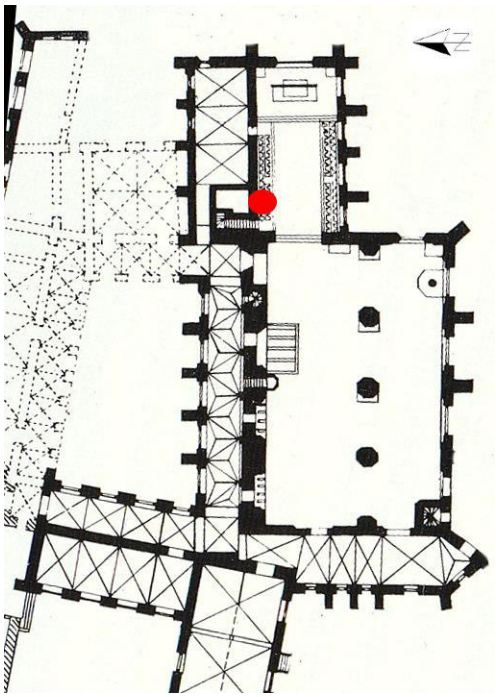

Lokalizacja: w chórze, przy wejsciu do zakrystii

Historia: Epitafium zostało wykonane w 1821 r. dla doktora teologii Daniela Ludwika Webera. Składało sie z zakomponowanych kartuszy z inskrypcją i insygnii orderu Czerwonego Orła. Order Czerwonego Orła, ustanowiony w 1792 r. był drugim co do starszeństwa odznaczeniem Prus. Przed 1945 r. w chórze znajdowała się jeden z kartuszy, insygnia Orderu już nie istniały. Data usunięcia nieznana, prawdopodobnie uległ zniszczeniu w 1945 r.

Opis: Kartusz blaszany, z emaliowaną inskrypcją, z ornamentem w postaci liści dębu na krawędziach. Order Czerwonego Orła zawierał przedstawienie czerwonego orła na tle glorii, z dewizą *Sincere et constante.* Mógł być uzupełniony liścimi dębu, mieczmi, krzyżem, kokardą (w zależnosci od klasy).

Źródło ilustracji: APG, Kolekcja fotogramów elbląskich, sygn. 1152/163, nr 95

Inne fotografie obiektu:

Źródła:

Bibliografia: Döring Gottfried, *Versuch einer Geschichte und Beschreibung der evangelischen Hauptkirche zu St. Marien in Elbing,* Elbing 1846, s. 41.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: płyta inskrypcyjna fundacji Izaaka Spiringa

Nr obiektu:

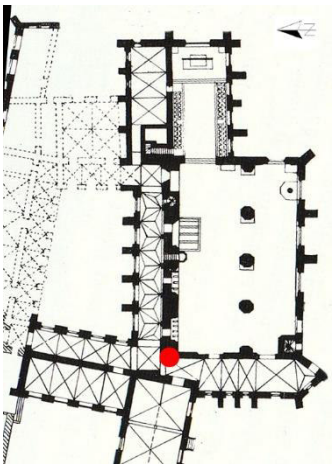

Lokalizacja: zachodnia ściana krużganka

Historia: Płyta została ufundowana w 1647 r. przez patrycjusza elbląskiego Izaaka Spiringa na cześć króla Władysława IV oraz dla upamietnienia fundatora i jego rodziny. Płyta nieuszkodzona.

Opis: Płyta barokowa, owalna. Ornamentowa rama została wykonana z piaskowca, płyta inskrypcyjna z czarnego marmuru. Ornament chrząstkowy z maszkaronem na osi górnej.
Inskrypcja:

IMORTALITATI SACRUM
Serenissmi ac Potentissimi Principis
Dni Dni
Vladislai Quarti
Magni Poloniarum et Sueciae ect. Regis
Camerarius
Nobilis Isaacus Spiring
Delphi in Belgio
Francisco Spiring BR ABANTJNO

ONGOMMERA MENNJNGS, DUISTIA, HOLLANDA,
Parentibus integerrimis
Et
Non posterema apud Suos Familiae
ANNO MDC.
Die IIX.MENSIS MARTII
PROGNATUS

Ipse ginq Fratrum Germanorum nalu minimus
SIBI
CONIUGI
LIBERIS
FRATRIBUS
POSTERITATII
Communis mortalitatis respectu,
Singulari istius loci delectu,
CONDITORIUM HOC
Post varias rerum vicissitudines domicilo in hac
Media Civitatum Maiorum Prusice fixo
Vivus erexii
ANNO AERAE CHRISTIANAE
MDCXLVII

Źródło ilustracji: fot. Maurycy Domino, 2025.

Inne fotografie obiektu:

Źródła:

Bibliografia: Abramowicz Lidia, Jesionowski Bendeykt*, Przewodnik. Od dominikańskiego kośicoła do galerii sztuki. Epitafia i płyty nagrobne,* Elbląg 1986, s. 13; Carstenn Edward, *Die Geschichte der Hansestadt Elbing*, Elbing 1937, s. 384.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: tablica pamiątkowa Ludwiga Wilhelma Lorenza

Nr obiektu:

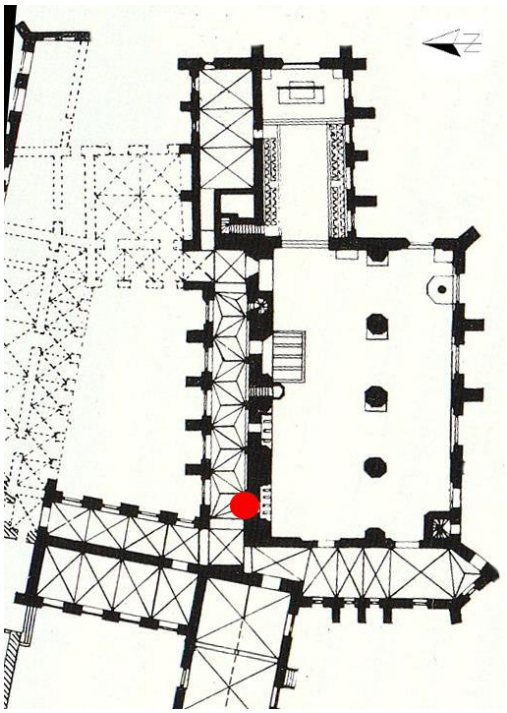

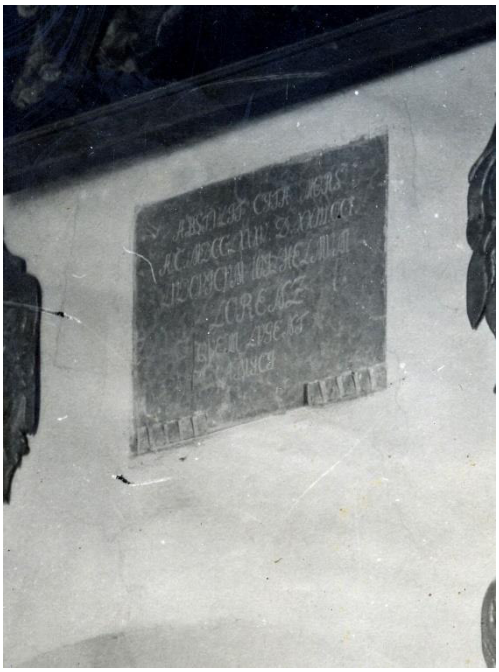

Lokalizacja: krużganek, ściana południowa, powyżej wejścia do nawy.

Historia: Tablica pamiątkowa Ludwiga Wilhelma Lorenza została wykonana w 1787 r., w 1846 r. znajdowała sie w krużganku, podobnie w okresie międzywojennym. Dalszy los nieznany. Być może tożsama z marmurową tabliczką istniejacą obecnie, ulokowaną in situ, z nieczytelną inskrypcją.

Opis: Marmurowa, prostokątna tablica pamiątkowa wykonana w czerwonym marmurze szwedzkim, bez ozdób, jedynie z inskrypcją poświeconą Lorenzowi oraz mottem: *Abstulit cita mors, quem lugent amici.*

Źródło ilustracji: APG, Kolekcja fotogramów elbląskich, sygn. 10/1152/163/39; APG, Kolekcja fotogramów elbląskich, sygn. 10/1152/163/41

Inne fotografie obiektu:

Źródła:

Bibliografia: Döring Gottfried, *Versuch einer Geschichte und Beschreibung der evangelischen Hauptkirche zu St. Marien in Elbing*, Elbing, 1846, s. 46.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: płyta nagrobna Andreasa Lange

Nr obiektu:

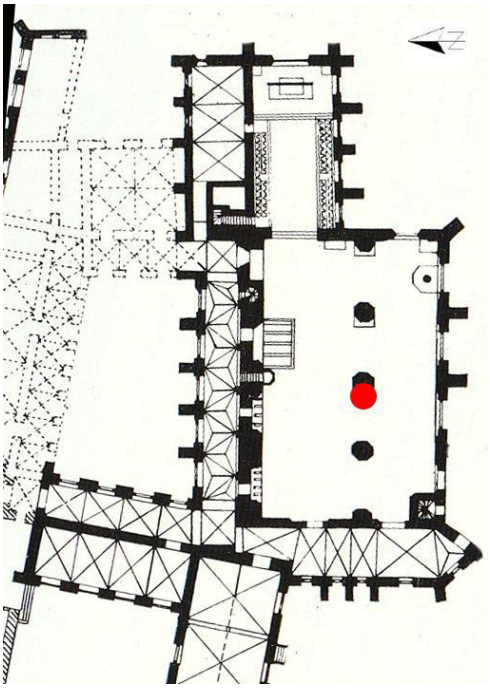

Lokalizacja: w nawie głównej, przed pierwszym filarem

Historia: Płyta została wykonana w 1550 r. dla Andreasa Lange. W 1846 r. znajdowała się w nawie głównej, przy drugim filarze. Nie jest znana data jej ewentualnej translokacji lub zniszczenia. Płyta mogła zostać zniszczona podczas remontu kościoła w latach 1886 – 1887 lub po 1945 r.

Opis: Płyta kamienna, prostokątna, bliższy opis nieznany.
Inskrypcja: ANDREAS LANG..... VOR SICH UND SEINE ERBEN. ANNO 1550 DEN 10. APRILIS

Źródło ilustracji:

Inne fotografie obiektu:

Źródła:

Bibliografia: Döring Edward, *Versuch einer Geschichte und Beschreibung der evangelischen Hauptkirche zu St. Marien in Elbing*, Elbing 1846, s. 52.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: podwójna płyta nagrobna Meienreis/Skawin i Scolumbe/Schultzin

Nr obiektu:

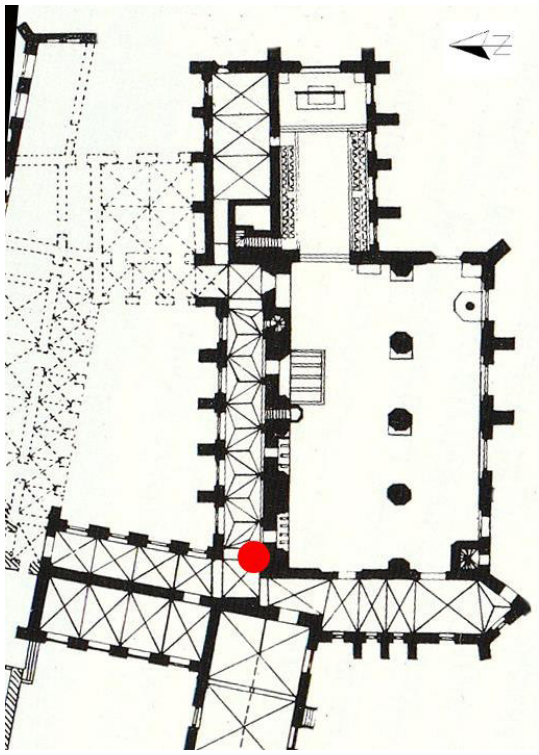

Lokalizacja: południowa ściana krużganka

Historia: Płyta została wykonana w 1621 r. dla partycjusza Bartłomieja Meienreisa, jego małżonki Elżbiety Skawin oraz dla kupca anielskiego Jana Slocumbe i jego żony Barbary Schultzin. Płyta przetrwała II wojnę światową. Obecnie uszkodzona i zatarta w partii inksrypcji, znajduje się w krużganku in situ.

Opis: Płyta kamienna, prostokątna, podzielona arkadami na dwie części. Każde z pół zawierało inskrypcję oraz herb rodzinny. Prawa strona heraldyczna poświęcona jest rodzinie Meienreis:

ANNO

BARTHOL MEINREIS

ELIZABETHIE SKAVIN

SEINE EHLIGHAUSFRAW

UND IHRE ERBEN

Poniżej znajdował się herb (skrzydlate serce) umieszczony w owalnym polu.

Lewa strona heraldyczna poświecona została rodzinie Slocumbe

1621
JOHANNES SLOCUMBE
VON LONDON AUS ENGLAND BARBARA SCHULTZIN
SEINE EHLIGHAUSFRAW
UND IHRE ERBEN
Poniżej znajdował się herb (czwórdzielny w szachownicę z gryfem). W klejnocie znajdowała się głowa jelenia.
W narożnikach płyty widoczne są symbole ewangelistów.

Źródło ilustracji: APG, Kolekcja fotogramów elbląskich, sygn. 1152/163, nr 93.

Inne fotografie obiektu: fot. Maurycy Domino, 2025

Źródła:

Bibliografia: Abramowicz Lidia, Jesionowski Bendeykt*, Przewodnik. Od dominikańskiego kośicoła do galerii sztuki. Epitafia i płyty nagrobne,* Elbląg 1986, s. 13; Carstenn Edward, *Die evangelische Hauptkirche zu St. Marien in Elbing. Ein Führer,* Elbing 1928, s. 18.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: płyta nagrobna braci Wessling

Nr obiektu:

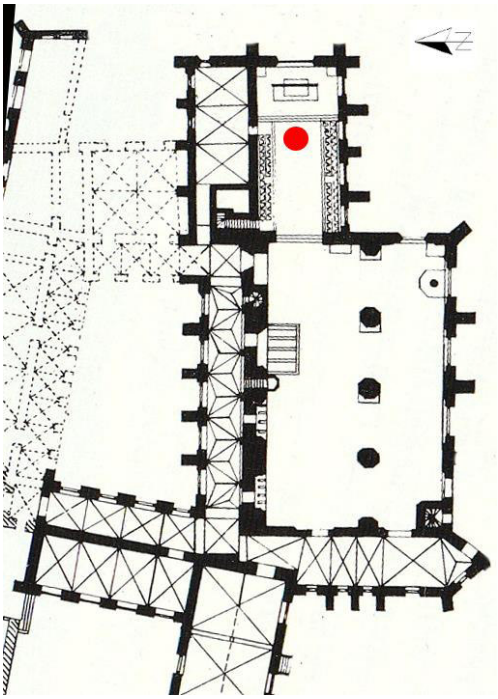

Lokalizacja: w prezbiterium, przed ołtarzem głównym

Historia: Płyta nagrobna braci Wessling, Gerharda i Wernera. Gerard był proboszczem i zmarł w 1395 r., Werner był rajcą (1380, 1388, 1395, 1398, 1399, 1404) i burmistrzem (1403, 1405), zmarł w 1405 r. Płyta wykonana po 5 czerwca 1405 r., w 1846 r. znajdowała się in situ przykryta drewnianą podłogą, w 2 poł. XIX w. przesunięta do pn-wsch narożnika chóru. Prawdpodobnie uległa zniszczeniu w 1945 r.

Opis: Płyta heraldyczna, wykonana z wapienia, rytowana, o wymiarach 198 x 308 cm.

W centrum znajdował się herb – belka i trzy róże. W obramowaniu inskrypcja.

Treść inskrypcji wg. Dewitza:

ANNO D(omi)NI MCCCCV V MENS(is) IVNII OBIT D(omi)NVS
WESSELING PROCO(n)S(ul) CIVITAS ELBING A(nn)O D(omi)NI
MCCCLXXXXV VI MAII OBIIT D(omi)N(u)S GERHARD
WESSELING SACRED(os)

Treść inskrypcji wg. Schmidta:

ANNO D(omi)NI CCC XCV DIE / OCTAVA DEC(ima) ME(nsi)S APRIL(is) OBIT D(omi)N(u)S GERHARDUS WESSLING SACRED(os) / ANNO D(o)M(ini) M°CCCC°V° DIE V°/ [...] BRA'U OBIIT D(omi)N(u)S WERNER WES[SELING PRO] CONSUL

Źródło ilustracji:

Inne fotografie obiektu:

Źródła: APG, Rękopisy elbląskie, Johann Heinrich Dewitz, Epitaphia und Inscriptiones aller Kirchen der Städte Elbing und deren Territorii […], [1393 - 1746], sygn. 492/1.1/317, fol.29;

APG, Rękopisy elbląskie, Neumann Johan Georg, Epitaphia aus der St. Marien oder Münch-Kirche in Elbing, AP Gdańsk, sygn. 492/971, fol. 256v.

Bibliografia: Abramowicz Lidia, Jesionowski Bendeykt*, Przewodnik. Od dominikańskiego kościoła do galerii sztuki. Epitafia i płyty nagrobne,* Elbląg 1986, s. 8; Baliński Michał, Lipiński Tymoteusz, *Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym opisana*, t.1, Warszawa 1885, s. 409, 411; Carstenn Edward, *Die evangelische Hauptkirche zu St. Marien in Elbing. Ein Führer,* Elbing 1928, s. 6-7; Carstenn Edward, *Geschichte der Hansestadt Elbing,* Elbing 1937, s. 166; Jurkowlaniec Tadeusz, *Nagrobki średniowieczne w Prusach*, Warszawa 2015, s. 157; Döring Edward, *Versuch einer Geschichte und Beschreibung der evangelischen Hauptkirche zu St. Marien in Elbing*, Elbing 1846, s. 52; Jurkowlaniec Tadeusz, *Mittelalterliche Steinskulptur in den heutigen polnischen Ostgebieten, w:* Kunst und Kulturgeschichte im Baltikum red. Lars Larsson, Kiel 2004, s. 40; Fuchs Michael Gottlieb, *Beschreibung der Stadt Elbing und ihres Gebietes in topographischer, geschichtlicher und statistischer Hinsicht*, Bd. 2, Elbing 1821, s. 315; Kowalski Krzysztof, *Średniowieczne inskrypcje elblskie,* w: Z przeszłości Elbląga, red. Andrzej Groth, Koszalin 1999, s. 48-49; Kowalski Krzysztof, *Die Inschriften der Woiwodschaft Elbląg, Gdańsk, Koszalin und Słupsk von den ältesten Zeiten bis 1800* w: Epigraphik 1988. Fachtagung für mittelalterliche und neuzeitliche Epigraphik. Graz, 10-14. Mai 1988, hg. Walter Koch, Wien 1990, s. 259-270; Kowalski Krzysztof, *Dawne inskrypcje pomorskie. Studia epigraficzne*, Gdańsk 2001, s.48-49; Schmidt Bernhard, *Die Inschriften des Deutschordenslandes Preussen bis zum Jahre 1466*, Schriften der Königsberger Gelehrten Gesellschaft, Geisteswissenschaftliche Klasse 11, 1934-1935, Halle 1935, s. 132, nr 16; Dehio Georg, *Handbuch der deutschen Kunstdenkmälern, Bd. 2. Norsostdeutschland*, Berlin 1940, s. 127; Toeppen Max, *Elbinger Antiquitäten. Ein Beitrag zur Geschichte des städtischen Lebens im Mittelalter*, Heft 1-3, 1871-1873, s. 269-272,288; Sermau Artur, *Beitrag zur Geschichte der Bautätigkeit in der Altstadt Elbing im 13. und 14. Jahrhundert,* Mitteilungen des Coppernicus-Vereins für Wissenschaft und Kunst zu Thorn 1923, s. 27.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: płyta nagrobna Grzegorz Brauna

Nr obiektu:

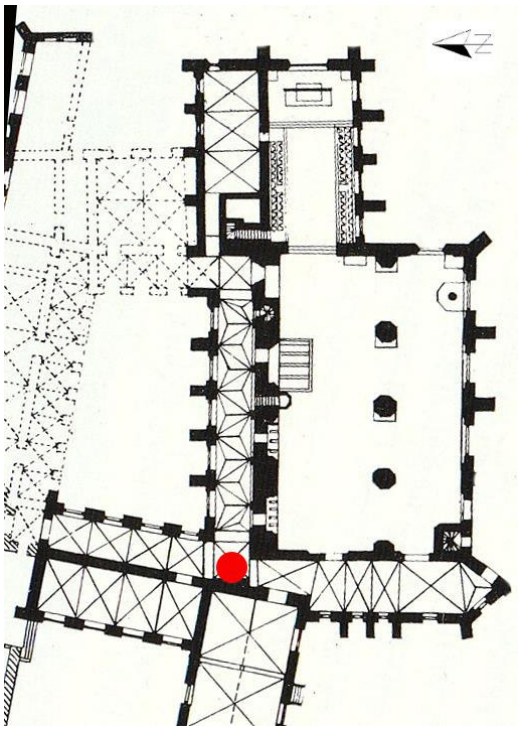

Lokalizacja: zachodnia ściana krużganka

Historia: Płyta nagrobna wykonana w 1620 r. dla Grzegorza Brauna, elbląskiego patrycjusza. Pierwotnie umieszczona w posadzce kościoła, wtórnie przeniesiona na zachodnią ścianę krużganka.

Opis: Prostokątna płyta z inskrypcją oraz herbem. W kartuszu znajdował się łeb zwierzecy przebity strzałą, w klejnocie trzy strzały.
Dolna inskrypcja częściowo zatarta. Górna inskrypcja częściowo czytelna.
Źródło ilustracji: fot. Maurycy Domino, 2025.

Inne fotografie obiektu:

Źródła:

Bibliografia: Abramowicz Lidia, Jesionowski Bendeykt, *Przewodnik. Od dominikańskiego kośicoła do galerii sztuki. Epitafia i płyty nagrobne,* Elbląg 1986, s. 14.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: płyta nagrobna Hansa Grosa

Nr obiektu:

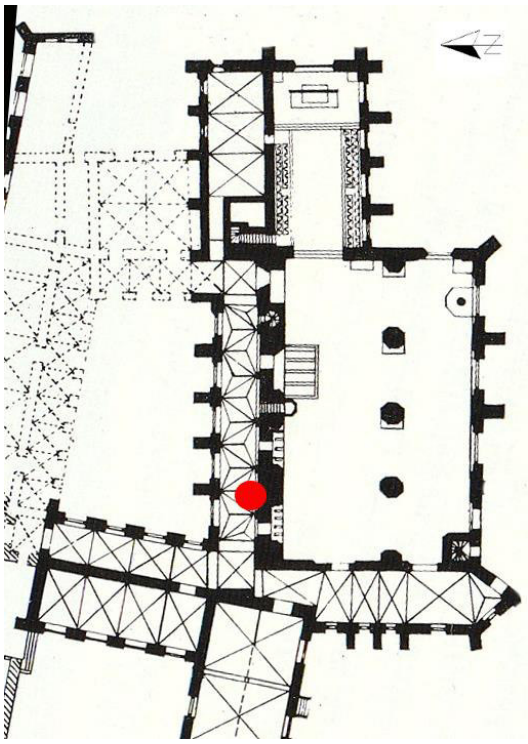

Lokalizacja: pierwotnie przed ołtarzem głównym, obecnie w krużganku

Historia: Płyta powstała w 1600 r. W 1846 r. wzmiankowana jest jako przeniesiona do krużganka, gdzie znajduje się obecnie.

Opis: Prostokątna, manierystyczna płyta wykonana z piaskowca, z bogatą dekoracją reliefową. Centralne miejsce zajmuje wykonana w wypukłym reliefie stojąca postać zmarłego, ukazanego w zbroi, z jedną dłonią podparta u boku, druga wspartą na meiczu. W prawym (heraldycznie) górnym rogu znajduje się herb Gross (trzy lilie i lew trzymajacy strzałę). Tło wypełnione ornamentem cęgowym. Dolną czesć płyty zajmuje obecnie słabo czytelna inskrypcja. Skraj płyty obiega bordiura z kolejną inskrypcją.

Inskrypcja w bordiurze:

ANNO 1600 DEN 3 FEBRUAR IST DER EDLE VUD EHRENFESTE HANS GROSS KÖNIGL. MAJEST. ZU POLEN VND SCHWEDEN CAMMERHERR IN GOTT SELIG ENTSCHLAFFEN VND ALLHIER BEGRABEN ERWATET DER FRÖHLICHEN AUFFERSTEHUNG DER TODTEN AM JÜNGSTEN TAGE.

Inskrypcja w dolnej części płyty:
LANDT PREUSSEN WERDT HAT MICH GEBOTHEN CHRON POLEN LÖBLICH EDEL ERKOHRN KÖNIGREICH SCHWEDEN GAB MIER EIN GUTH OESREREICH MACHT MIER SONDERN MUTH DA MIER DER TOD NAHM MUTH UND HAN WARD MIER DIES ORTS EIN EHRLICH GRAB.

Źródło ilustracji: Pocztówka, Bildarchiv Ostpreussen, nr 31 347.
Inne fotografie obiektu: Maurycy Domino, 2025

Źródła:

Bibliografia: Abramowicz Lidia, Jesionowski Bendeykt*, Przewodnik. Od dominikańskiego kośicoła do galerii sztuki. Epitafia i płyty nagrobne,* Elbląg 1986, s. 15; Carstenn Edward, *Die evangelische Hauptkirche zu St. Marien in Elbing. Ein Führer,* Elbing 1928, s. 18; Döring Gottfried, *Versuch einer Geschichte und Beschreibung der evangelischen Hauptkirche zu St. Marien in Elbing*, Elbing, 1846, s. 52.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: płyta nagrobna Hermanna i Katarzyny Swarcze

Nr obiektu:

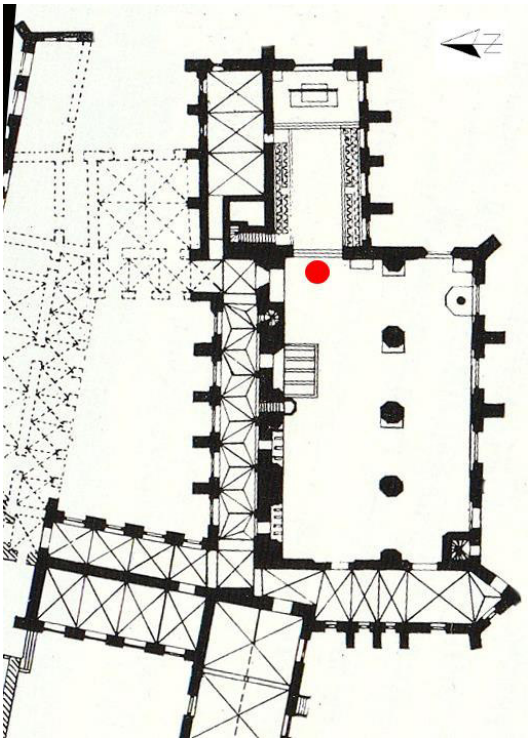

Lokalizacja: W nawie, przed stopniem posadzki chóru

Historia: Płyta powstała po 21 sierpnia 1390 r. dla Hermanna Swarcze, zmarłego 21.08.1390 r. i jago małżonki Katarzyny. W 1846 r. znajdowała się przed chórem. W 2 poł. XIX w. została przesunięta pod ścianę północną (?), prawodpodobnie zniszczona ok. 1945 r.

Opis: Płyta kamienna, wykonana z wapienia, o wymiarach 167 x 232 cm z inskrypcją. W polu płyty znajdowały się gmerki, w narożach rozety, w obramowaniu – inskrypcja. Bliższy opis niennany.

Inskrypcja wg. Schmidta:

Anno Domini M°CCC° / XC° dominica die post festum assumpcionis / marie [virginis] o (biit) d(o)m(inu)s h(er)mann / swarcze cum katherina uxore sua et [...] filio eor(un)de(m)

Źródło ilustracji:

Inne fotografie obiektu:

Źródła:

Bibliografia: Abramowicz Lidia, Jesionowski Bendeykt, *Przewodnik. Od dominikańskiego kościoła do galerii sztuki. Epitafia i płyty ngrobne*, Elbląg 1986, s. 8; Döring Gottfried, *Versuch einer Geschichte und Beschreibung der evangelischen Hauptkirche zu St. Marien in Elbing*, Elbing, 1846, s. 52; Jurkowlaniec Tadeusz, *Nagrobki średniowieczne w Prusach*, Warszawa 2015, s. 158; Kowalski Krzysztof, *Średniowieczne inskrypcje elblskie*, w: Z przeszłości Elbląga, red. Andrzej Groth, Koszalin 1999, s. 47-48; Kowalski Krzysztof, *Dawne inskrypcje pomorskie. Studia epigraficzne,* Gdańsk 2001, s. 47-48; Schmidt Bernhard, *Die Inschriften des Deutschordenslandes Preussen bis zum Jahre 1466,* Schriften der Königsberger Gelehrten Gesellschaft, Geisteswissenschaftliche Klasse 11, 1934-1935, Halle 1935, s. 130, nr 173.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: płyta nagrobna Małgorzaty Kahlberg

Nr obiektu:

Lokalizacja: Pierwotna lokalizacja nieznana.

Historia: Płyta powstała w 1390 lub po 1390 r. dla Małgorzaty Kahlberg. Obecnie nie istnieje, data zniszczenia nieznana.

Opis: Płyta kamienna, z inskrypcją. Bliższy opis niennany.
Inskrypcja wg. Dewitza:
Anno dom(ini) mcccxc obiit margaretha uxor henrici kahlberg

Źródło ilustracji:

Inne fotografie obiektu:

Źródła: APG, Rękopisy elbląskie, Johann Heinrich Dewitz, Epitaphia und Inscriptiones aller Kirchen der Städte Elbing und deren Territorii [...], [1393-1746], fol. 30v, sygn. 492/1.1/317

Bibliografia: Kowalski Krzysztof, *Średniowieczne inskrypcje elblskie*, w: Z przeszłości Elbląga, red. Andrzej Groth, Koszalin 1999, s. 47; Kowalski Krzysztof, *Dawne inskrypcje pomorskie. Studia epigraficzne,* Gdańsk 2001, s. 47; Schmidt Bernhard, *Die Inschriften des Deutschordenslandes Preussen bis zum Jahre 1466,* Schriften der Königsberger Gelehrten Gesellschaft, Geisteswissenschaftliche Klasse 11, 1934-1935, Halle 1935, s. 130.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: płyta nagrobna Mertena Kickeritz

Nr obiektu:

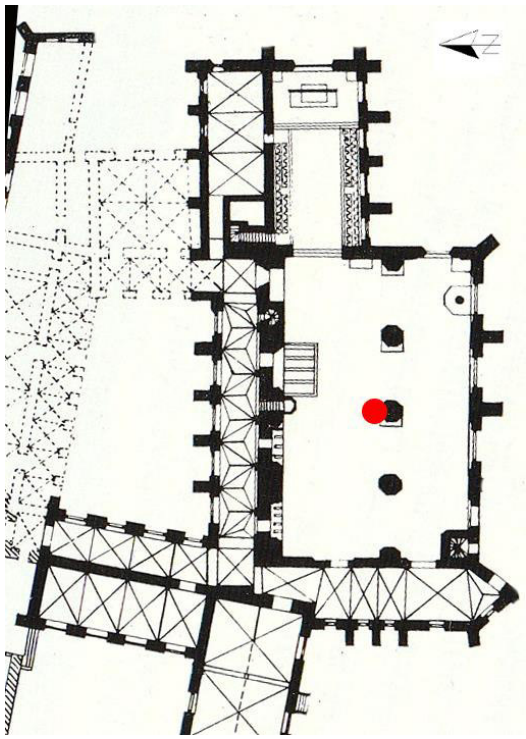

Lokalizacja: w nawie głównej, przy drugim filarze.

Historia: Płyta została wykonana w 1550 r. Pierwotnie znajdowała się przy drugim filarze w nawie gównej. Udokumentowana in situ w 1846 r. Obecnie fragment płyty znajduje się we wschodniej części prezbiterium.

Opis: Płyta kamienna z inskrypcją.
Inskrypcja: ANNO 1597 IST IN GOTT SELIG ENTSCHLAFFEN DER EHRBARE MERTEN KICKERITZ DEM GOTT EINE EROEHLICHE AUFERSTEHUNG VERLEIHE

Źródło ilustracji: fot. Maurycy Domino 2025

Inne fotografie obiektu:

Źródła:

Bibliografia: Döring Gottfried, *Versuch einer Geschichte und Beschreibung der evangelischen Hauptkirche zu St. Marien in Elbing*, Elbing, 1846, s. 52.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: płyta nagrobna Moritza Engelke

Nr obiektu:

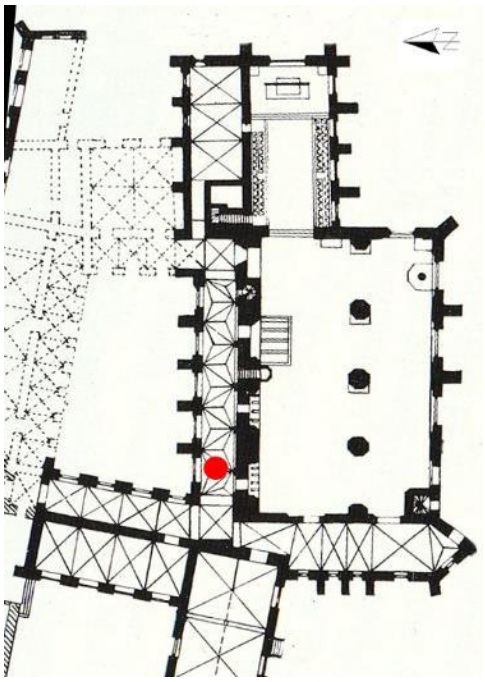

Lokalizacja: zachodnia część krużganka

Historia: Płyta nagrobna została wykonana w 1684 r. dla Moritza Engelke. Obecnie silnie uszkodzona, data uszkodzenia nieznana.

Opis: Płyta kamienna, wykonana z czerwonego marmuru, z dolną i górną inskrypcją oraz medalionem ujętym dekoracją arabeskową w cześci środkowej. Przedstawienie w medalionie nieczytelne. Płyta obecnie uszkodzona na krawędziach, z dwoma pęknięciami biegnącymi przez jej całą szerokość.
Inskrypcja: czytelny jedynie fragment dolnej ... *Moritz Engelke fur sich und seine Erben Anno 1684*

Źródło ilustracji: fot. Maurycy Domino 2025

Inne fotografie obiektu:

Źródła:

Bibliografia:

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: płyta nagrobna nieznanej osoby 1434 lub po 1434

Nr obiektu:

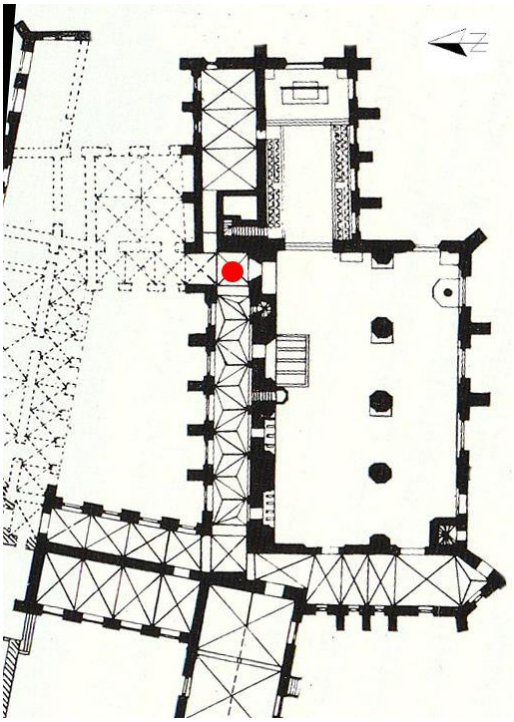

Lokalizacja: w kruchcie wejściowej do kościoła.

Historia: Płyta nagrobna nieznanej osoby powstała w 1434 r. lub po tej dacie. W 1846 r. płyta znajdowała się in situ, w kruchcie. Prawodopodobnie zniszczona w 1945 r.

Opis: Płyta kamienna, prawdopodobnie wykonana z wapienia, z gmerkiem na tarczy. W obramowaniu znajdowała się inskrypcja:
Inskrypcja wg. Schmidta:
An(n)o d(omi)n(i) Mcccc°xxxiv / [...] / a(n)i(m)a req(ui)escat i(n) pace.
Na płycie widoczna była ponadto majuskułowa litera M.

Źródło ilustracji:

Inne fotografie obiektu:

Źródła:

Bibliografia: Abramowicz Lidia, Jesionowski Bendeykt, *Przewodnik. Od dominikańskiego kościoła do galerii sztuki. Epitafia i płyty nagrobne*, Elbląg 1986, s. 8; Döring Gottfried, *Versuch einer Geschichte und Beschreibung der evangelischen Hauptkirche zu St. Marien in*

Elbing, Elbing, 1846, s. 52; Jurkowlaniec Tadeusz, *Nagrobki średniowieczne w Prusach*, Warszawa 2015, s. 158; Kowalski Krzysztof, *Dawne inskrypcje pomorskie. Studia epigraficzne,* Gdańsk 2001, s. 49; Schmidt Bernhard, *Die Inschriften des Deutschordenslandes Preussen bis zum Jahre 1466,* Schriften der Königsberger Gelehrten Gesellschaft, Geisteswissenschaftliche Klasse 11, 1934-1935, Halle 1935, s. 141, nr 208.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: płyta nagrobna nieznanej osoby

Nr obiektu:

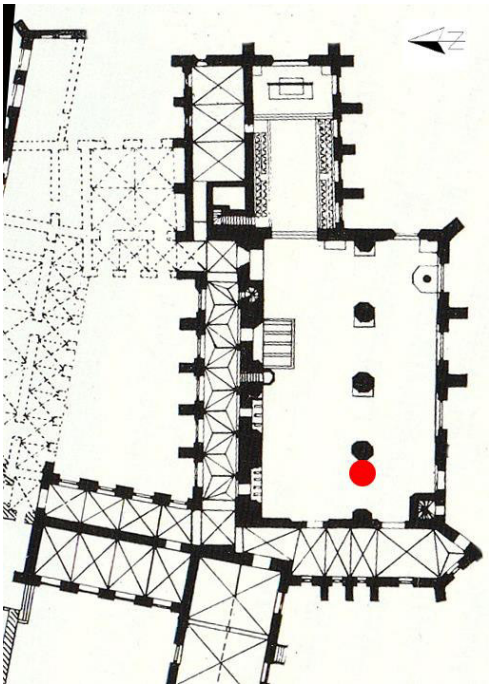

Lokalizacja: Przed trzecim filarem nawy

Historia: Płyta powstała w XV w. Zniszczona ok. 1945 r.

Opis: Płyta kamienna, prawdopodobnie wapienna, rytowana, z gmerkiem w formie krzyża ujętego arkadą w centrum płyty. Wokół arkady znajdowała sie inskrypcja (nieczytelna). Bliższy opis niennany.

Źródło ilustracji:

Inne fotografie obiektu:

Źródła:

Bibliografia: Abramowicz Lidia, Jesionowski Benedykt, *Przewodnik. Od dominikańskiego kościoła do galerii sztuki. Epitafia i płyty nagrobne,* Elbląg 1986, s. 8; Döring Gottfried, *Versuch einer Geschichte und Beschreibung der evangelischen Hauptkirche zu St. Marien in Elbing*, Elbing, 1846, s. 52-53; Jurkowlaniec Tadeusz, *Nagrobki średniowieczne w Prusach*, Warszawa 2015, s. 158-159.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: płyta nagrobna nieznanej osoby

Nr obiektu:

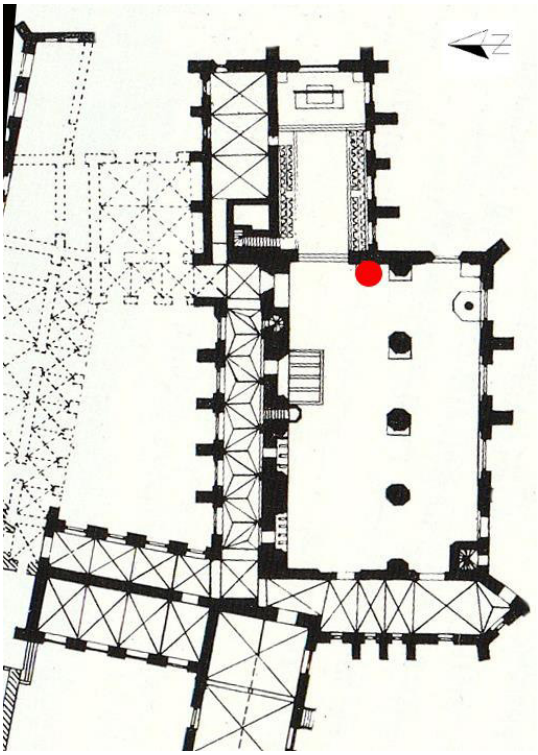

Lokalizacja: Pierwotna lokalizacja nieznana, ok. 1820 r. służyła jako mensa ołtarzowa ołtarza słodowników znajdujacego się przy wschodniej ścianie nawy północnej.

Historia: Płyta powstała w 1300 lub po 1300 r. Prawdopodobnie została zniszczona w wyniku restauracji kościoła w 1835 r.

Opis: Płyta kamienna, prawdopodobnie wykonana z wapienia, z inskrypcją, silnie zatartą już w XIX w. Bliższy opis niennany.

Źródło ilustracji:

Inne fotografie obiektu:

Źródła:

Bibliografia: Baliński Michał, Lipiński Tymoteusz, *Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym opisana*, t.1, Warszawa 1885, s. 815; Jurkowlaniec Tadeusz, *Nagrobki średniowieczne w Prusach*, Warszawa 2015, s. 156; Fuchs Michael

Gottlieb, *Beschreibung der Stadt Elbing und ihres Gebietes in topographischer, geschichtlicher und statistischer Hinsicht*, Bd. 2, Elbing 1821, s. 321; Toeppen M., *Elbinger Antiquitäten. Ein Beitrag zur Geschichte des städtischen Lebens im Mittelalter*, Heft 1-3, 1871-1873, s. 130; Sermau Artur, *Beitrag zur Geschichte der Bautätigkeit in der Altstadt Elbing im 13. und 14. Jahrhundert,* Mitteilungen des Coppernicus-Vereins für Wissenschaft und Kunst zu Thorn 1923, s. 22.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: płyta nagrobna Susanne Haecksch

Nr obiektu:

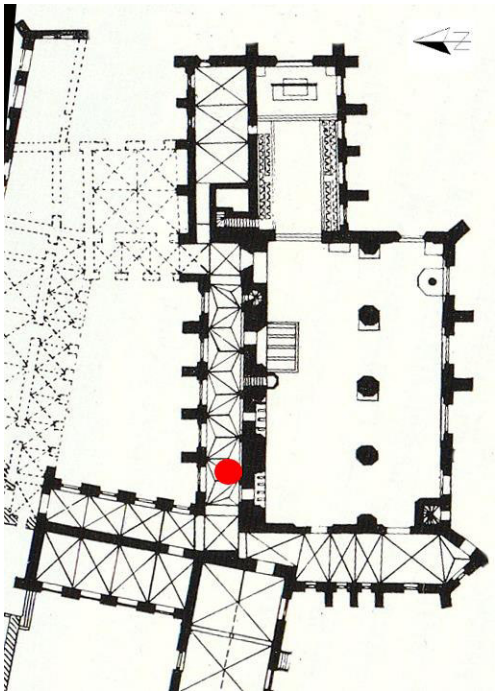

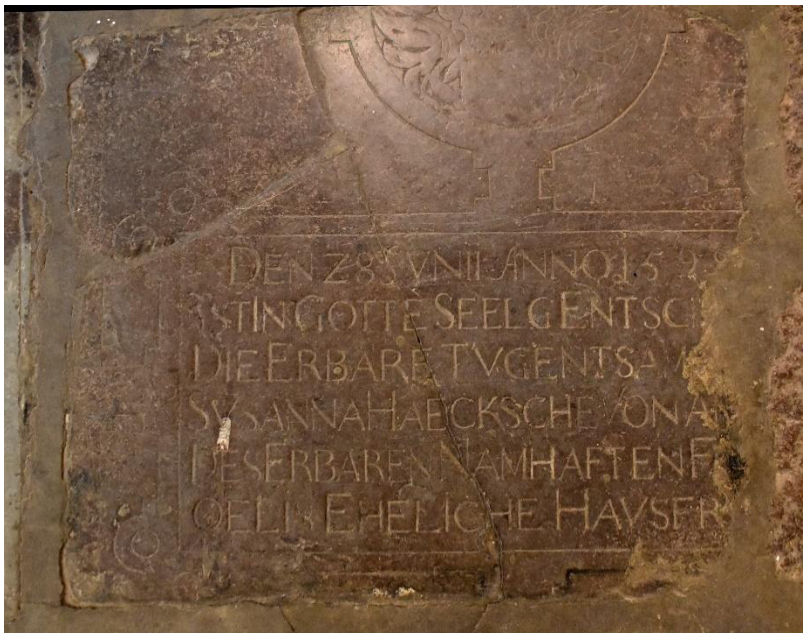

Lokalizacja: w zachodniej części krużganka

Historia: Płyta nagrobna Susanne Haecksch została wykonana w 1599 r. i ustytuowana w zachodniej części krużganka. W 1846 r. znajdowała się in situ. Obecnie zachowany w tym miejscu silnie uszkodzony fragment płyty. Data zniszczenia niepewna. Płyta mogła ulec zniszczeniu podczas prac renowacyjnych kościoła w latach 1886 -1887 lub ok. 1945 r.

Opis: Płyta kamienna, wykonana z czerwonego marmuru, z nieczytelnym herbem w okręgu w górnej cześci tablicy i inskrypcją w dolnej. Inskrypcja obecnie częściowo nieczytelną: DEN 28. JUNY 1599 IST IN GOTT SELIG ENTSCHLAFFEN DIE EHR UND TUGENDSAME FRAW SUSANNA HAECKSCHE VON ANTORFF....

Źródło ilustracji: fot. Maurycy Domino, 2025

Inne fotografie obiektu:

Źródła:

Bibliografia: Döring Gottfried, *Versuch einer Geschichte und Beschreibung der evangelischen Hauptkirche zu St. Marien in Elbing*, Elbing, 1846, s. 52.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: płyta nagrobna Thomasa Achenwall

Nr obiektu:

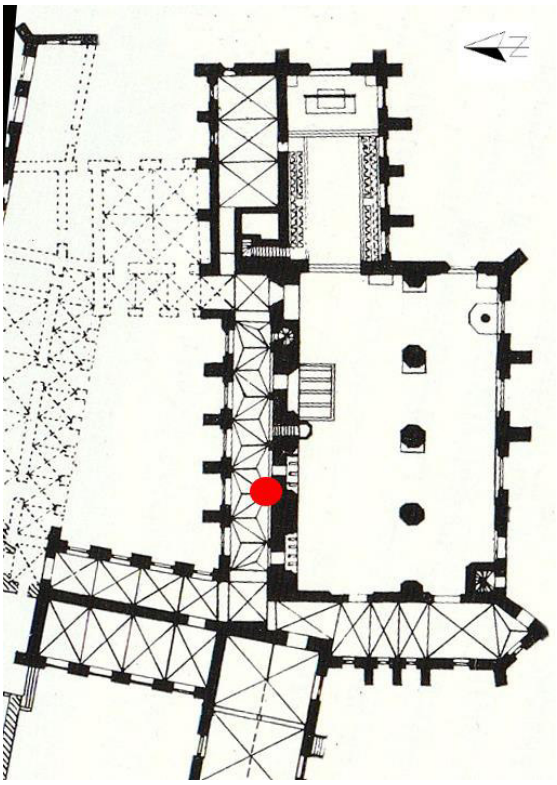

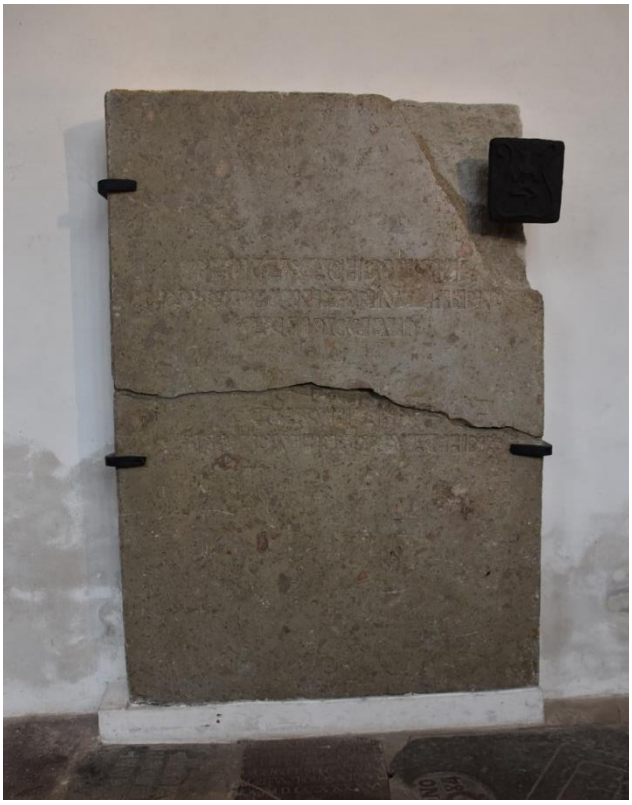

Lokalizacja: południowa ściana krużganka

Historia: Płyta została wykonana w 1756 r. dla Thomasa Achenwall, kupca z Anglii. Pierwotnie zapewne wmurowana w posadzkę kościoła. W 1945 r. została uszkodzona (przełamana na pół), zniszczeniu uległ również prawy górny róg płyty. Inskrypcja obecnie silnie zatarta.

Opis: Płyta prostokatna, wykonana z wapienia, z horyzontalnym pęknięciem. W centralanej części płyty znajduje się słabo czytelna inskrypcja:

THOMAS ACHENWALL

(FUR) SICH UND SEIN(E) ERBEN

A MDCCLVI

ICH SCHLAFE

ABER MEIN HERZ WACHT

Źródło ilustracji: fot. Maurycy Domino, 2025.

Inne fotografie obiektu:

Źródła:

Bibliografia: Abramowicz Lidia, Jesionowski Bendeykt*, Przewodnik. Od dominikańskiego kościoła do galerii sztuki. Epitafia i płyty nagrobne,* Elbląg 1986, s. 16.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: płyta nagrobna Johannesa Sprengel von Röben

Nr obiektu:

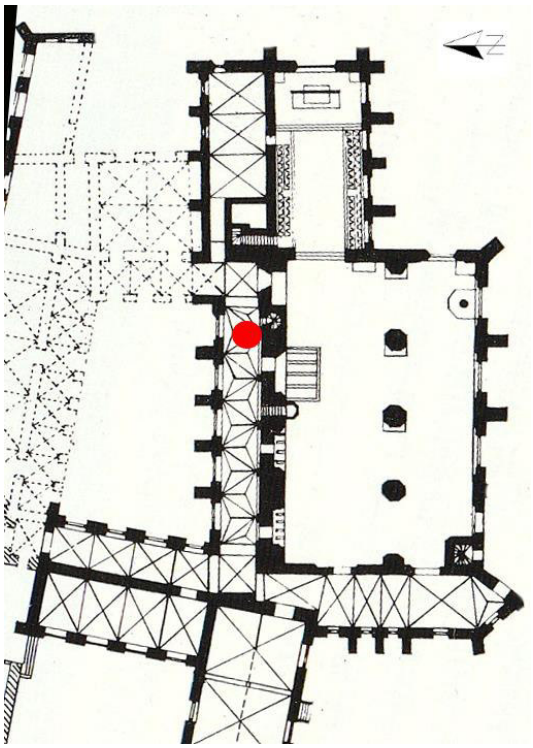

Lokalizacja: we wschodniej części krużganka

Historia: Płyta nagrobna Sprengel von Röben została wmurowna w posadzkę we wschodniej części krużgnka w 1599 r. W 1846 r. płyta znajdowała się in situ. Obecnie zachowany jest jedynie fragment płyty.

Opis: Płyta kamienna, wykonana z czerwonego marmuru, z krawędziami zdobionymi rytym ornamentem cęgowym.
Inskrypcja częściowo nieczytelna: .... AUFERSTEHUNG DER TODTEN... VATER (IOANNES) SPRENGEL V. RÖBEN ANNO 1599.

Źródło ilustracji: fot. Maurycy Domino, 2025

Inne fotografie obiektu:

Źródła:

Bibliografia: Döring Gottfried, *Versuch einer Geschichte und Beschreibung der evangelischen Hauptkirche zu St. Marien in Elbing*, Elbing, 1846, s. 52.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: płyta nagrobna z herbem Spiringów

Nr obiektu:

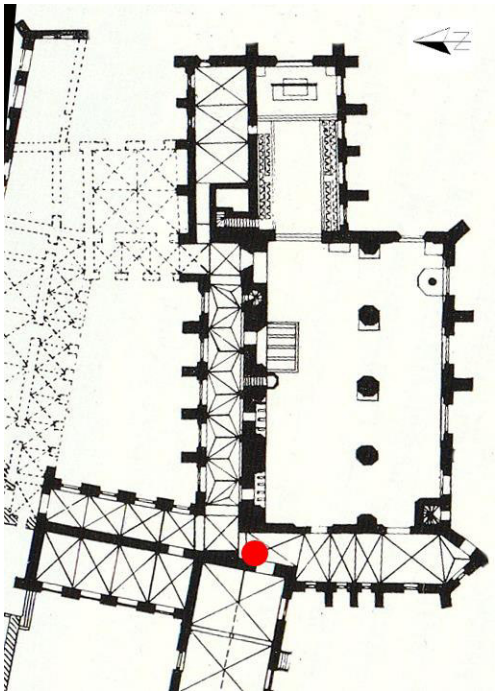

Lokalizacja: korytarz przed wejsciem do krużganka

Historia: Płyta została wykonana ok. poł. XVII w. dla rodizny Spiringów. Jej pierwotna lokalizacja w obrębie kościoła pozostaje nieznana. Zapewne początkowo została wmurowana w posadzkę kościoła.

Opis: Płyta barokowa, wykonana z wapienia, gładka, z cetralnie umiesczonym herbem Spiringów ujętym w okręg otoczonym liśćmi akantu. Herb wykonany został w formie reliefu wypukłego. Herb złozony z dwójpolowej tarczy – w polu dolnym widoczne trzy głowy łabędzie, w polu górnym korona. W klejnocie umieszcozno łabędzia.

Źródło ilustracji: fot. Maurycy Domino, 2025.

Inne fotografie obiektu:

Źródła:

Bibliografia: Abramowicz Lidia, Jesionowski Bendeykt*, Przewodnik. Od dominikańskiego kośicoła do galerii sztuki. Epitafia i płyty nagrobne,* Elbląg 1986, s. 14.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: płyta nagrobna z herbem Spiringów

Nr obiektu:

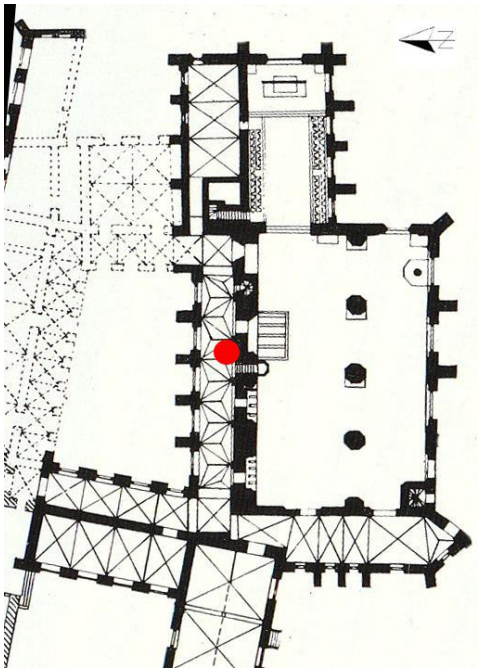

Lokalizacja: południowa ściana krużganka

Historia: Płyta została wykonana ok. poł. XVII w. dla rodizny Spiringów. Jej pierwotna lokalizacja w obrębie kościoła pozostaje nieznana. Zapewne początkowo została wmurowana w posadzkę kościoła.

Opis: Płyta barokowa, wykonana z wapienia, gładka, z cetralnie umieszczonym herbem Spiringów ujętym w okręg otoczonym liśćmi akantu. Herb wykonany został w formie reliefu wypukłego i złożony jest z dwójpolowej tarczy – w polu dolnym widoczne trzy głowy łabędzie, w polu górnym korona. W klejnocie umieszcozno łabędzia. Płyta posiada uszkodzenia prawego górnego i dolnego lewego rogu.

Źródło ilustracji: fot. Maurycy Domino, 2025.

Inne fotografie obiektu:

Źródła:

Bibliografia: Abramowicz Lidia, Jesionowski Bendeykt, *Przewodnik. Od dominikańskiego kościoła do galerii sztuki. Epitafia i płyty nagrobne,* Elbląg 1986, s. 14.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: płyta nagrobna rodziny Horn

Nr obiektu:

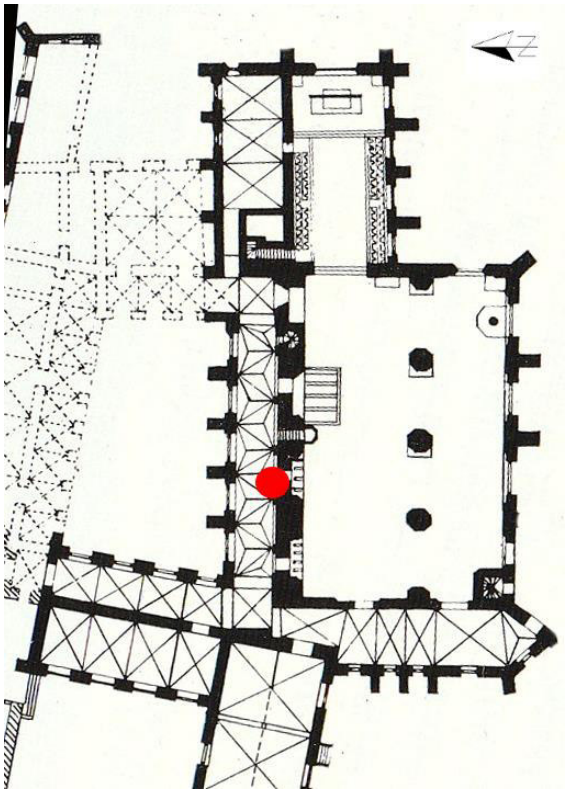

Lokalizacja: krużganek, wnęka w ścianie południowej

Historia: Płyta wykonana w 1 poł. XVII w. Pierwotnie została wmurowana w posadzkę, wtórnie umieszczona w krużganku kościelnym.

Opis: Prostokątna, kamienna płyta z nieczytelną inskrypcją i herbem rodziny Horn (dwa rogi obfitości) w centrum.

Źródło ilustracji: fot. Maurycy Domino, 2025

Inne fotografie obiektu:

Źródła:

Bibliografia: Abramowicz Lidia, Jesionowski Bendeykt, *Przewodnik. Od dominikańskiego kościoła do galerii sztuki. Epitafia i płyty nagrobne,* Elbląg 1986, s. 15.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: antependium

Nr obiektu:

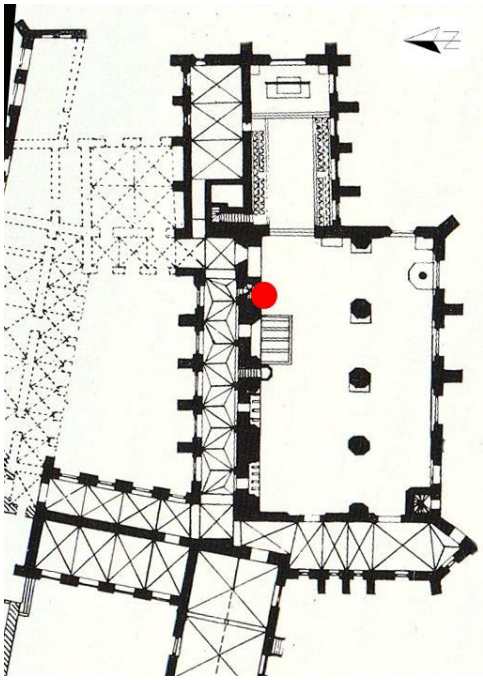

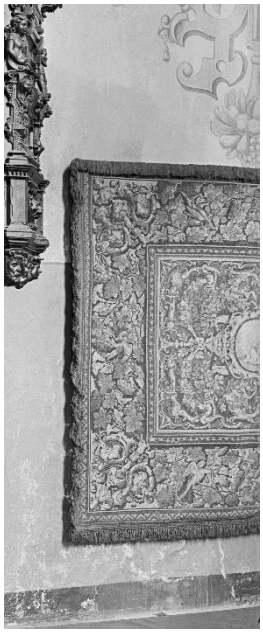

Lokalizacja: ściana północna nawy głównej.

Historia: Historia obiektu nieznana. Antependium pochodzi zapewne z XVII w. Nie jest znana jego przynależność do konkretnej nastawy ołtarzowej.

Opis: Barokowe antependium, zapewne z XVII w., w XX w. umieszczone na ścianie północnej nawy głównej. Kompozycja składała się z ornamentu ujetego dwoma wąskimi pasami bordiury tworzącego ramę kompozycji. Ornament o kompozycji florystycznej, z wićmi winorośli i akantu oraz z wkomponowanymi w niego winnymi gronami i przedstawieniami ptaków. Centrum tkaniny wypełniał podobny ornament floralny tworzący obramienie dla niewielkiej kompozycji figuralnej w centrum, ujętej w owal. Tematyka kompozycji obecnie nieczytelna.

Źródło ilustracji: APG, Kolekcja fotogramów elbląskich, sygn. 1152/163, nr 89

Inne fotografie obiektu: Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, nr 4368

Źródła:

Bibliografia:

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: chorągiew nagrobna Denhoffa

Nr obiektu:

Lokalizacja: w prezbiterium, po stronie zakrystii

Historia: Chorągiew nagrobna była poświecona hrabiemu Gerardowi Denhoffowi, wojewodzie pomorskiemu, zmarłemu w 1648 r. Pochowany został on w krypcie pod zakrystią. Los chorągwii pozostaje nieznany.

Opis: Na metalowej chorągwi wojewoda był przedstawiony w zbroi, klęczący, ukazany w modlitwie, zwrócony ku wschodowi.

Źródło ilustracji:

Inne fotografie obiektu:

Źródła:

Bibliografia: Abramowicz Lidia, Jesionowski Bendeykt, *Przewodnik. Od dominikańskiego kościoła do galerii sztuki. Epitafia i płyty nagrobne,* Elbląg 1986, s. 9.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: chorągiew nagrobna Jana Watzendorffa

Nr obiektu:

Lokalizacja: w prezbiterium, po stronie zakrystii

Historia: Chorągiew nagrobna Jana Krzysztofa Watzendorfa, oficera wojsk polskich stacjonujących w Elblągu, zmarłego w 1720 r. pochowanego w krypcie pod zakrystią. Nie jest znana dokładna data wykonania chorągwi ani jej późniejsze losy.

Opis: Chorągiew blaszana, bliższy wygląd nieznany.

Źródło ilustracji:

Inne fotografie obiektu:

Źródła:

Bibliografia: Abramowicz Lidia, Jesionowski Bendeykt, *Przewodnik. Od dominikańskiego kościoła do galerii sztuki. Epitafia i płyty nagrobne,* Elbląg 1986, s. 9.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: tarcza mechanizmu zegarowego

Nr obiektu:

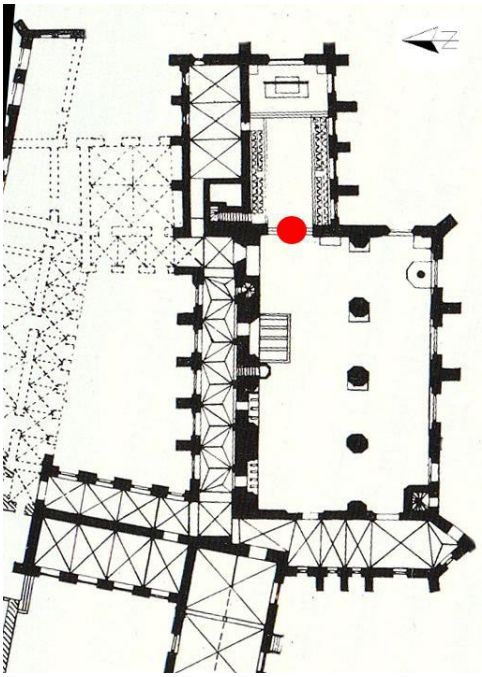

Lokalizacja: Mechanizm zegarowy znajdował się przy południowej ścianie chóru, tarcza zegara była zawieszona na ścianie tęczowej.

Historia: Zegar został wykonany w 1717 r., o czym świadczyła data na tarczy zegarowej. Jego istnienie we wnętrzu kościelnym potwierdza informacja z 1785 r. Mechanizm pozostał w kościele do renowacji wnętrza w 1887 r. Wówczas usunięto mechanizm zegarowy, natomiast tarcza została przeniesiona do muzeum i prawdopodobnie uległa zniszczeniu w 1945 r.

Opis: Zegar składał się z mechanizmu oraz tarczy zegarowej. Wybijał kwadranse i godziny. Bliższy opis nieznany.

Źródło ilustracji:

Inne fotografie obiektu:

Źródła:

Bibliografia: Link Wilhelm, *Beiträge zur Geschichte der Elbinger Uhren*, “Elbinger Jahrbuch” 1927, s. 91.

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: neogotyckie drzwi prowadzące do krużganka

Nr obiektu:

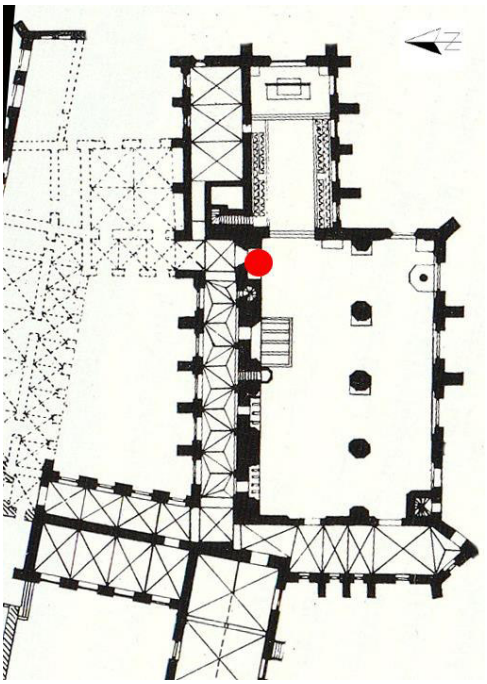

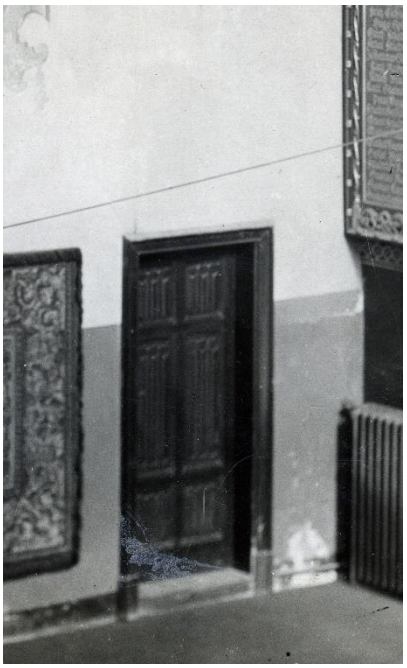

Lokalizacja: ściana północna nawy głównej

Historia: Neogotyckie drzwi, prawdopodobnie powstałe po renowacji kościoła w latach 1886-1887. Najprawdopodobniej uległy zniszczeniu w 1945 r.

Opis: Neogotyckie, drewniane drzwi o powierzchni podzielonej na sześć kwater ujętych w dwóch pasach, z częścią środkową dwukrotnie dłuższą od pozostałych. Każda z kwater zdobiona rzędem trzech ostrołuhowych blend z dekoracją maswerkową.

Źródło ilustracji: APG, Kolekcja fotogramów elbląskich, sygn. 1152/163, nr 89

Inne fotografie obiektu: Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, nr 4368

Źródła:

Bibliografia:

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: tablica poległych w wojnach napoleońskich

Nr obiektu:

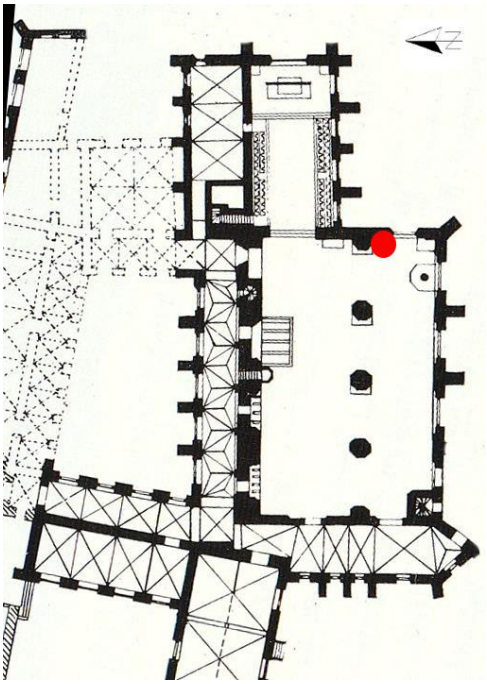

Lokalizacja: ściana północna nawy głównej

Historia: Tablica pamiątkowa zostala wykonana dla upamiętnienia parafian poległych w wojnach napoleońskich. Nie jest znana data jej powstania. Początkowo znajdowała się na ścianie północnej nawy głównej, po remoncie kościoła w 1925 r. została przeniesiona na wschodnią ścianę nawy bocznej.

Opis: Drewniana, pobielona tablica z wypisanymi nazwiskami i datami zgonu żołnierzy poległych w wojnach napoleońskich 1809-1813.

Źródło ilustracji: Bildarchiv Ostpreußen 100360;

Inne fotografie obiektu: Brangenburgisches Landesamt für Denkmalpflege nr 407

Źródła:

Bibliografia:

Miejscowość: Elbląg, niem. Elbing

Obiekt: Kościół podominikański p.w. NMP

Element wyposażenia: tablice poległych w I wojnie światowej

Nr obiektu:

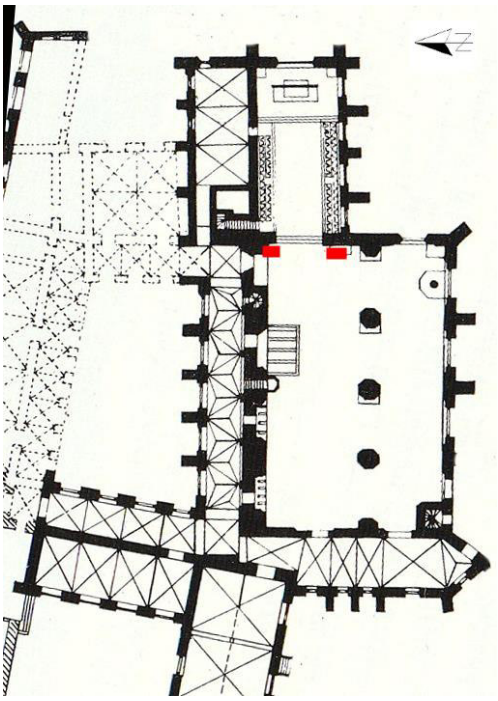

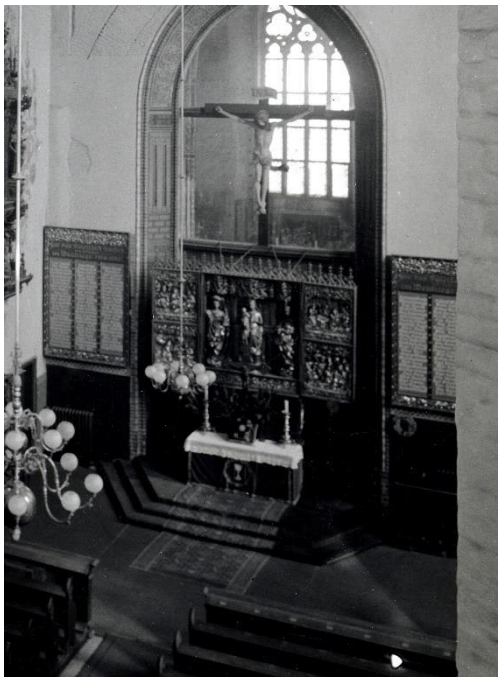

Lokalizacja: ściana wschodnia nawy główej

Historia: Dwie tablice poświecone pamięci żołnierzy poległych w I wojnie światowej zostały umieszczone przed 1925 r. na ścianie wschodniej nawy główej. Zapewne po renowacji kościoła w latach 1926-1927 zostały przeniesione na ścianę południowa kościoła. Zostały zniszczone w 1945 r.

Opis: Dwie drewniane tablice z nazwiskami i datami zgonów żołnierzy oraz ornamentem liściastym w górnej części tablic oraz pasem ażurowej bordiury w dolnej i górnej części tablic.

Źródło ilustracji: APG, Kolekcja fotogramów elbląskich, sygn. 10/1152/166/41

Inne fotografie obiektu:

Źródła:

Bibliografia: Agejczyk T., *O pomnikach wojennych Powiatu Elbląskiego do 1945r.*, Elbląg 2013, s. 42.

Bibliografia:

Archiwa:

Archiwum Państwowe w Gdańsku:

378 – Akta kościoła ewangelickiego N.M. Panny w Elblągu [1555] 1559 – 1930

492 - Rękopisy elbląskie

492/313 – Johann Heinrich Dewitz, Armarium elbingese, 1800

492/317 – Johann Heinrich Dewitz, Epitaphia und Inscriptiones aller Kirchen der Städte Elbing und deren Teritorii

492/971 – Neumann J. G., Epitaphia aus der St. Marien oder Münch-Kirche in Elbing

Narodowy Instytut Dziedzictwa, Oddział Gdańsk

2069 P/00060 - Elbląg. Kościół podominikański NMP, ul. Kuśnierska nr 25. Inwentaryzacja. W. Sierzputowski.

2070 P/00061 - Elbląg. Kościół podominikański NMP, ul. Kuśnierska nr 25. Inwentaryzacja. PP PKZ O/Gdańsk

5091 P/03082 - Elbląg. Klasztor podominikański, ul. Studzienna nr 6 ?. Inwentaryzacja konserwatorska. Perzanowski A. PP PKZ O/Gdańsk PP 1981 WKZ w Elblągu

11355 R/00408 - Gdańsk - Oliwa. Składnica Muzealna. Ołtarz św. Wawrzyńca. Elbląg: kościół Najświętszej Marii Panny. Dokumentacja z przebiegu prac konserwatorskich, PP PKZ O/Gdańsk KDN 1959

Evangelisches Zentralarchiv Berlin

EZA 506/49 – St. Marien Kirchengemeinde 1955-1963

EZA 70/59/44 – Kunstgut

EZA 70/128/49 – Kirchliche Kunstschätze

Publikacje:

Abramowicz L., Jesionowski B., *Przewodnik. Od dominikańskiego kościoła do galerii sztuki. Epitafia i płyty nagrobne*, Elbląg 1986.

Abs H., *Vier Elbinger Altäreundihre Abhängigkeit von Dürersehen Holzschnitten* "Elbinger Jahrbuch" 1927.

Balewski Z., *Architektura klasztoru dominikańskiego w Elblągu,* niepublikowana praca magisterska na UMK w Toruniu, Toruń 1967.

Baliński M., Lipiński T., *Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym opisana*, t.1, Warszawa 1885.

Carstenn E., *Über den Schrein des Hochaltars der Elbinger Marienkirche*, „Altpreußische Monatsschrift“ 1909.

Carstenn E, *Die evangelische Hauptkirche zu St. Marien in Elbing*. *Ein Führer,* Elbing 1928.

Carstenn E, *Geschichte der Hansestadt Elbing,* Elbing 1937.

Chodyński A. R, *Złotnicy gdańscy nieznani E. Czihakowi*, „Rocznik Gdański”, z 1. XLIV, 1984.

Clasen K-H., *Elbing*, Berlin 1931.

Czaja S., *O korzyściach i kłopotach, które stwarzają poniemieckie zbiory przemieszczone w Bibliotece UMK w Toruniu*, „Przegląd Biblioteczny” R. 65. 1997.

Czaplicka J, *Zbiór kartograficzny i ikonograficzny w Archiwum Miasta Elbląga,* „Rocznik Elbląski”, t 2, 1963.

Czyżak D., *Zanim księgozbiór elbląski do Torunia dotarł* „Rocznik Elbląski” T. 18, 2002.

Denisiuk J., Samól P., *Galeria sztuki w dawnym kościele dominikanów*, „Renowacje i zabytki” nr 3 (51), 2014.

Dehio G., *Handbuch der deutschen Kunstdenkmälern,* Bd. 2, *Nordostdeutschland*, Berlin 1940.

Dehio G, Gall E, *Handbuch der Deutschen Kunstdenkmäler*. *Nordostdeutschland.* München - Berlin 1952.

Domasłowski .J, Labuda A., Karłowska-Kamzowa A., *Malarstwo gotyckie na Pomorzu*, Warszawa 1990.

Döring G., *Versuch einer Geschichte und Beschreibung der evangelischen Hauptkirche zu St. Marien in Elbing,* Elbing, 1846.

Ehelich B., *Die Denkmalpflege in Elbing im Jahre 1925/26*, „Elbinger Jahrbuch” 1928.

Fuchs M. G., *Beschreibung der Stadt Elbing und ihres Gebietes in topographischer, geschichtlicher und statisticher Hinsicht*. Bd. I - II, Elbing 1821.

Grabowska-Lysenko A., *Późnogotyckie retabula elbląskie a życie religijne w mieście u schyłku średniowiecza: uwagi o wartości źródłowej zachowanych dzieł sztuki*, [w:] Claritas et consonantia. Funkcje, formy i znaczenia w sztuce średniowiecza, Toruń 2016.

Gajewska M., Kruppe J., *Badania archeologiczne na terenie kościoła NMP w Elblągu w roku 1959* „Rocznik Elbląski”, T.1, 1961.

Hauke K., *Aus Elbings bau- und kunsthistorischer Entwicklung* [w:] Lockermann T., *Elbing. Deutschalnds Städtebau*, Berlin 1926.

Hauke K., Stobbe H., *Die Baugeschichte und Baudenkmäler der Stadt Elbing*, Stuttgart 1964.

Hipler F., *Die ältesten Schatzverzeichnisse der ermländischen Kirchen,* Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands 1886, Bd. VIII.

Jakubek-Raczkowska M., *Plastyka średniowieczna od XIII do XVI wieku*. Katalog wystawy stałej. Muzeum Narodowe w Gdańsku, Gdańsk 2007.

Józefczyk M., *Średniowiecze Elbląga*, Elbląg 1996.

Józefczyk M, *Elbląskie kościoły protestanckie*,[w:] Historia Elbląga t. 3., cz 1. red. A. Groth, Gdańsk 2000.

Jurkowlaniec T., *Nagrobki średniowieczne w Prusach*, Warszawa 2015.

Jurkowlaniec T., *Mittelalterliche Steinskulptur in den heutigen polnischen Ostgebieten*, red. Lars Larsson, Kiel 2004.

Link W., *Beiträge zur Geschichte der Elbinger Uhren*, "Elbinger Jahrbuch" 1927.

Kersten E., *Die evangelische Kirche des Stadt- und Landkreises Elbing von der Reformation bis zur Gegenwart*, Elbing 1917.

Kierkus – Prus M., *Ołtarz Trzech Króli Schofsteina w Elblągu*. *Analiza form i stylu,* „Rocznik Olsztyński", T. XVII. Olsztyn 1997.

Kierkus-Prus M., *Twórczość warsztatów rzeźbiarskich w Gdańsku, Toruniu i Elblągu w latach 1485-1525,* Kraków 1997 (mps. pracy doktorskiej).

Kierkus-Prus M., *Refleksy sztuki Wita Stwosza na Pomorzu Wschodnim* [w:] *Wokół Wita Stwosza, katalog wystawy*, red. Horzela D., Organiasty A., Kraków 2005.

Kierkus – Prus M., *Przekształcenia wzorów graficznych w późnośredniowiecznych retabulach rzeźbionych na terenie Pomorza Wschodniego*, *„Teka Komisji Historii Sztuki",* T. X, 2005.

Kierkus-Prus M., *Portret, czy typ portretowy? Uwagi o sposobach uobecniania w rzeźbie nastawy ołtarza głównego w kościele N. P. Marii w Gdańsku* [w:] *Żeby wiedzieć. Studia ofiarowane prof. H. Młłkiewiczównie*, 2008.

Kowalski M., *Średniowieczne inskrypcje elbląskie* [w:] *Z przeszłości Elbląga*, red. A. Groth, Koszalin 1999.

Kowalski M. K, *Die Inschriften der Woiwodschaften Elbląg*, *Gdańsk, Koszalin und Słupsk von den ältesten Zeiten bis 1800, in: Epigraphik 1988. Fachtagung für mittelalterliche und neuzeitliche Epigraphik* (Graz, 10.–14. Mai 1988). Referate und Round-Table-Gespräche, hrsg. von W. Koch (Veröffentlichungen der Kommission für die Herausgabe der Inschriften des

deutschen Mittelalters Bd. 2, Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse. Denkschriften. Bd. 213), Wien 1990.

Kowalski K, *Średniowieczne inskrypcje elbląskie* [w:] *Z przeszłości Elbląga*, red. A. Groth, Koszalin 1999.

Kowalski K, *Die Inschriften der Woiwodschaft Elbląg, Gdańsk, Koszalin und Słupsk von den ältesten Zeiten bis 1800* [w:] *Epigraphik 1988*. Fachtagung für mittelalterliche Und neuzeitliche Epigraphik. Graz, 10-14. Mai 1988.

Kowalski K, *Dawne inskrypcje pomorskie*. *Studia epigraficzne*, Gdańsk 2001.

Kriegseisen J., *Złotnicy z rodziny Tockemit czynni w Elblągu w XVII i XVIII w.*, „Porta Aurea" 2017.

Kubicki R., *Kultura materialna w testamentach elbląskich w XV i początku XVI w*. „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej", z. 2, 2010.

Kubicki R., *Dominikanie w Elblągu - materialne podstawy egzystencji konwentu i jego związki z miastem,* „Rocznik Elbląski", 2004.

Kupczyński T., *Archiwum elbląskie*, „Archeion" nr 17, 1948.

Lassota J., *Zarys dziejów Biblioteki Elbląskiej* (1601–1945), „Rocznik Elbląski" t I, 1961.

Madej H., *Późnogotycki ołtarz cechu piwowarów w kościele św. Mikołaja w Elblągu*, „Studia Warmińskie" 1974.

Merz J. A., *Geschichte der Gymnasiumsbibliothek*, [w:] J.G. Mund, *Zu der öffentlichen Prüfung der Schüler des Gymnasiums zu Elbing, welche bei dem Schlusse des Schuljahres Donnerstag,* den 26. September 1844.

Milewska D. T., *Armarium Elbingense albo Elbląska Księga Herbowa Jana Henryka Dewitza*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu gdańskiego. Historia" nr 3, 1974.

Milewska D., *Powstanie i działalność muzeum w Elblągu w latach 1954–1964*, „Rocznik Elbląski" t 3, 1966.

Mroczko T., *Architektura gotycka na ziemi chełmińskiej*, Warszawa 1980.

Niemcewicz-Ledwoń B., *Złotnictwo i konwisarstwo elbląskie od XVIII do XIX w*., Elbląg 1988.

Quast von F., ***Die St. Marien in Elbing***, „Neue Preussische Provinzial Blätter", Bd. 11,1850.

Rutkowiak L., *Galeria El, odpryski wspomnień – refleksje*. [w:] *Ocalić od zapomnienia. Półwiecze Elbląga* (1945-1995) *w pamiętnikach, notatkach i materiałach wspomnieniowych ludzi Elbląga*. red. R. Tomczyk, Urząd Miasta w Elblągu, 1997.

Rynkiewicz-Domino W., *Rzeźba elbląska ok. 1500 r. Katalog wystawy Muzeum w Elblągu,* Elbląg 1998.

Rynkiewicz-Domino W., *Dzieła rodziny van den Blocków w Elblągu*, [w:] *750 lat praw miejskich Elbląga*, red. A. Groth, Gdańsk 1997.

Rynkiewicz-Domino W., *Budownictwo, architektura i kultura artystyczna* [w:] *Historia Elbląga*, t. II, cz.1. (1466-1626), red. A. Groth, Gdańsk 1996.

Rynkiewicz-Domino W., *„Ołtarz Pokoju" – fundacją królewską? Źródła wpływu twórczości Wita Stwosza na rzeźbę elbląską* [w:] *Wokół Wita Stwosza. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej w Muzeum Narodowym w Krakowie 19-22 maja 2005*, Studia i Materiały Naukowe Muzeum Narodowego w Krakowie, 2006.

Samól P, *Oratorium zakonne dominikanów w Elblągu* [w:] *Architektura sakralna na początku Państwa Polskiego(X-XIIIw.)* (red.) T. Janiak, D. Stryniak, Gniezno 2016;

Samól P, *Architektura kościołów dominikańskich w średniowiecznych Prusach*, Gdańsk 2022.

Schmidt B., *Die Inschriften des Deutschordenslandes Preussen bis zum Jahre 1466, Schriften der Königsberger Gelehrten Gesellschaft, Geisteswissenschaftliche Klasse 11, 1934-1935,* Halle 1935, s. 132, nr. 16.

Sermau A., *Beitrag zur Geschichte der Bautätigkeit in der Altstadt Elbing im 13. und 14. Jahrhundert*, „Mitteilungen des Coppernicus-Vereinsfür Wissenschaft und Kunst zu Thorn" 1923.

Sierzputowski T., *Odbudowa zabytków Elbląga w latach 1945-1960*, „Rocznik Elbląski" t1. 1961.

Sokolnicka D., *Relikwiarz z Elbląga z 1388r.,* [w:] „Studia Pomorskie", t. 1. Wrocław 1957.

Toeppen M., *Elbinger Antiquitäten. Ein Beitragzur Geschichte des städtischen Lebens im Mittelalter*, Heft 1-3, 1871-1873.

Tomczyk R., *Elbląg jako ośrodek kulturotwórczy*, [w:] *Historia Elbląga* red. A. Groth. t 5, cz 2, 2005.

Tylicki J., *Nowożytne malarstwo i rysunek w Elblągu do 1772 r.,* Elbląg 2001.

Tytus-Wańskowska J., Kościół p.w. NMP – Galeria El. Badania architektoniczne, Olsztyn 1970. (odpis maszynopisu).

Wallerand W. *Altarkunst des Deutschordensstaates Preussen unter Dürers Einfluß. Bau und Kunstforschung im Deutschen Ostens*, H.13 Danzig 1940.

Woziński A, *Późnogotycka Rzeźba drewniana na Pomorzu Wschodnim*, mps. Pracy doktorskiej pod kier prof. Dr. Hab. A. Karłowskiej-Kamzowej w Instytucie Historii Sztuki Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 1996.

Woziński A., *Rzeźba elbląska w latach 1500-1525*, „Rocznik Elbląski” 2000, t 17.

Woziński A., *Późnogotyckie rzeźbione retabula pomiędzy Gdańskiem, Elblągiem, Królewcem a Toruniem w latach 1450-1530* [w:] *Teka Komisji historii Sztuki*, T. X, 2005.

Wróblewska K., *Późnogotycka sztuka na Warmii po pokoju toruńskim 1466 roku*. „Rocznik Olsztyński“ t X, 1972.